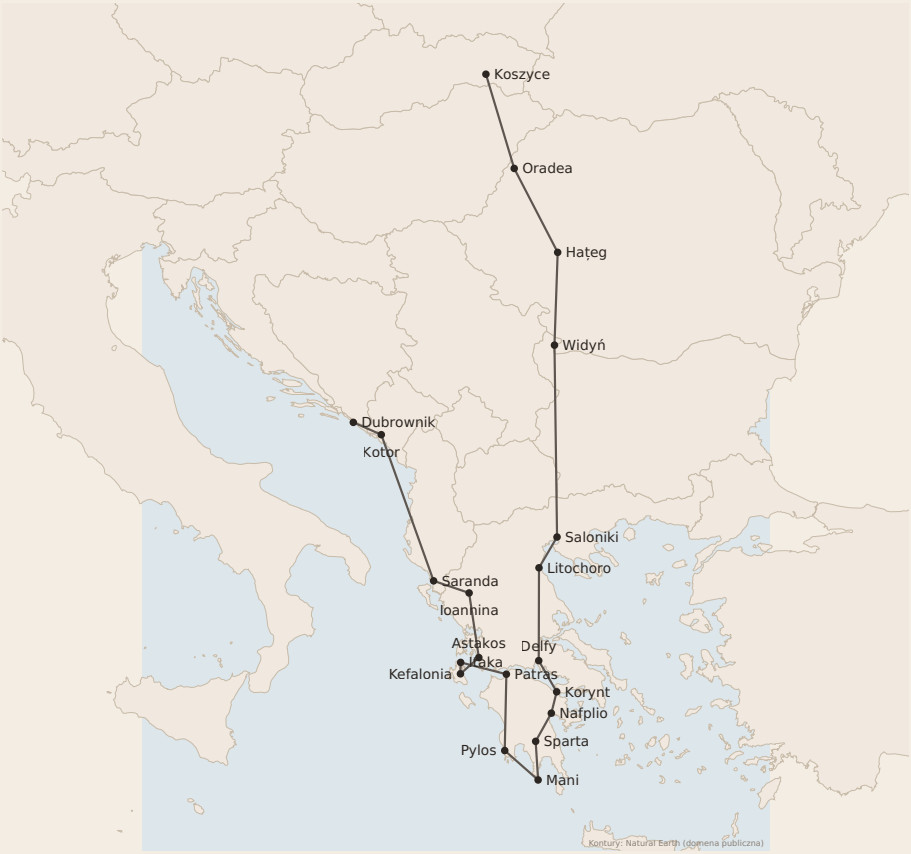
PIOTRYSEUSZ

Z PODZIEMIA NA OLIMP · LIPIEC 2027

Grecja 2027

Przewodnik po trasie

Planowana · miejsca: 56 · rozdziały: 15

Przewodnik wygenerowany 2026-10-20 z repozytorium https://gitlab.com/p.goliasz/moto. Plany powstają z wyprzedzeniem: ceny, godziny otwarcia, zasady wstępu i przepisy sprawdź przed wyjazdem. Współrzędne wskazują obiekt, a nie parking czy wjazd. Treść: CC BY 4.0, Piotr Goliasz; zdjęcia i dane mają własne licencje (rozdział „Źródła i licencje”).

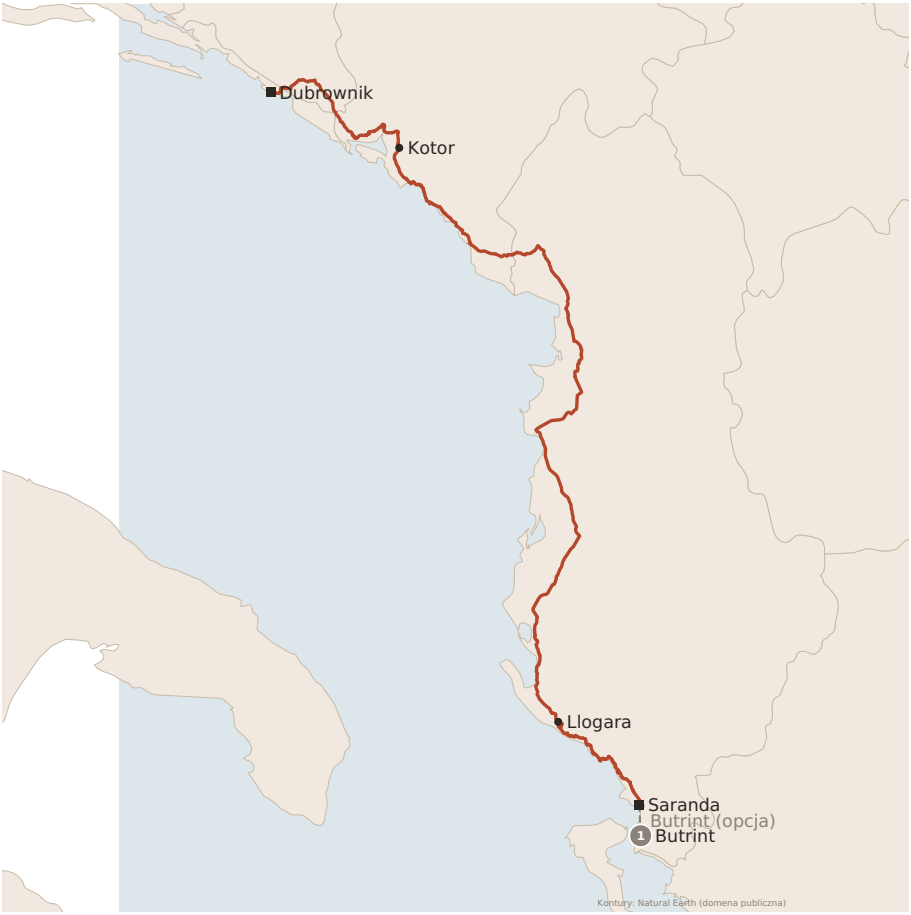
Spis treści

D0: Dubrownik → Saranda 3
D1: Saranda → Ioannina 13
D2: Ioannina → Astakos 29
D3: Kefalonia 42
D4: Itaka 51
D5: Itaka → Pylos 60
D6: Pylos → Sparta 75
D7: Sparta → Nafplio 93
D8: Nafplio → Delfy 120
D9: Delfy 148
D10: Delfy → Litochoro 153
R1: Litochoro → Berkowica 171
R2: Berkowica → Băile Herculane 190
R3: Băile Herculane → Oradea 209
R4: Oradea → Polska 232
Odłożone 234
Język w podróży 235
Logistyka: promy, drogi, formalności 238
Nimfy: wątek przez całą trasę 242
Źródła i licencje 245

DZIEŃ 0 · CZARNOGÓRA I ALBAŃSKA RIWIERA

D0: Dubrownik → Saranda

Wzdłuż Zatoki Kotorskiej i wybrzeża Czarnogóry do Albanii, przez przełęcz Llogara nad Riwierą do Sarandy. Zapas czasu na granice.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras. Przerywane – warianty (schemat).

REGION · ALBANIA

Shqipëria e Jugut (Albania Południowa)

Fot. Pasztilla aka Attila Terbócs, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Stolica kraju	Tirana
Albania	28 748 km², 2 402 113 mieszkańców (spis 2023)
Języki	albański (na południu dialekt toskijski); w Dropull i kilku wsiach Himary grecki
Waluta	lek (ALL); euro bywa przyjmowane po gorszym kursie
Wysokości	przełęcz Llogara 1027 m, Maja e Çikës ok. 2044 m
UNESCO	Butrint (1992), albańska izopolifonia ludowa (2008)
Święta	28 listopada – Dzień Niepodległości; 14 marca – Dzień Lata (Dita e Verës)

O REGIONIE

Opis obejmuje południe Albanii od Wlory (Vlorë) po granicę grecką, czyli dawną Labërię i albańską część historycznego Epiru; reszta kraju to tylko tło. Zanim trasa tu dotrze, przecina krótko Czarnogórę: Zatokę Kotorską i wybrzeże przez Budvę do Ulcinja. Za Wlorą droga SH8 wspina się w Góry Ceraúnskie (Malet e Vetëtimës, „Góry Piorunów”), które spadają prosto w Morze Jońskie. Na przełęczy Llogara (1027 m), w parku narodowym z 1966 r., rosną sosny i jodły, a pod nią zaczyna się Riwiera Albańska: Dhërmi, Himara, Qeparo, Borsh z ok. 7-kilometrową plażą, uważaną za największą nad Morzem Jońskim, i tarasy z oliwkami i cytrusami aż do Sarandy naprzeciw Korfu. Następnego dnia trasa skręca w głąb lądu, w dolinę Drino, i dochodzi do granicy w Kakavii.

W starożytności te ziemie należały do Epiru: mieszkali tu greccy Chaonowie, a Saranda była portem Onchesmos. Dzisiejsza nazwa pochodzi od bizantyjskiego klasztoru Czterdziestu Świętych (Agioi Saranta); Wenecjanie pisali „Santi Quaranta”, a Mussolini przemianował miasto na Porto Edda, na cześć córki. Po wiekach osmańskich niepodległość ogłoszono właśnie na południu, we Wlorze, 28 listopada 1912 r., pod przewodnictwem Ismaila Qemalego. Z pobliskiej Gjirokastry pochodził Enver Hodża (ur. 1908), który rządził krajem od 1944 r. do śmierci w 1985 r. W 1967 r. zakazał praktyk religijnych, zerwał z ZSRR (1961) i z Chinami (1978) i zamknął Albanię przed światem. W 1997 r. po upadku piramid finansowych, w które zainwestowały dwie trzecie mieszkańców, południe z Wlorą na czele ogarnęła rebelia, w której zginęło ponad tysiąc osób. Od 2009 r. Albania jest w NATO, od 2014 r. kandyduje do UE.

Albański jest osobną gałęzią języków indoeuropejskich. Rzeka Szkumbin dzieli go na gegijski północ i toskijskie południe, a na toskijskim opiera się język literacki. Alfabet łaciński przyjęto na kongresie w Monastyrze w 1908 r. Południe jest też wielojęzyczne. W dolinie Drino (Dropull), w okolicach Sarandy i kilku wsiach Himary żyje mniejszość grecka; w spisie z 2023 r. przyznało się do niej 23 485 osób, bo większość wyjechała do Grecji po 1991 r. Z drugiej strony granicy przybyli Czamowie, muzułmańscy Albańczycy z Tesprotii i Prewezy, wypędzeni w latach 1944–1945 przez oddziały EDES Napoleona Zervasa; szacunki mówią o 14–35 tys. osób. Wielu osiadło wokół Wlory, a Albania co roku 27 czerwca wspomina masakrę w Paramythii z 1944 r. Wspólnym znakiem południa jest śpiew izopolifoniczny, wpisany w 2008 r. na listę niematerialnego dziedzictwa UNESCO.

Region żyje dziś z turystyki (w 2024 r. kraj odwiedziło ponad 11 mln gości), z oliwy, cytrusów i ryb oraz z pieniędzy przysyłanych przez emigrantów. Wyjazdy wciąż trwają: między spisami z 2011 i 2023 r. ludność Albanii zmalała o ok. 14%. Odbudowa nadmorskiej drogi SH8 w 2009 r. otworzyła Riwierę dla masowego ruchu i od tego czasu w nadmorskich wsiach przybywa hoteli i pensjonatów.

Bunkry typu QZ przy plaży w okolicy Himary; w tle zaparkowane mercedesy Fot. autor nieznany, Public domain, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Byrek i inne pite, cienkie placki z nadzieniem z sera, szpinaku albo mięsa; jada się je na ciepło, często z jogurtem.
- Tavë kosi: jagnięcina z ryżem zapiekana pod sosem jogurtowym, uznawana za danie narodowe. Na wybrzeżu ryby i owoce morza, wszystko na lokalnej oliwie.
- Raki, wódka z winogron albo śliwek, czasem podawana na ciepło z miodem; na południu popularna raki rigoni, z dodatkiem oregano.
- Kawiarnie: w 2016 r. Albania miała najwięcej kawiarni na mieszkańca na świecie (654 na 100 tys.), a przy kawie załatwia się interesy i sprawy rodzinne.
- Co pięć lat w październiku w Gjirokastrze odbywa się Narodowy Festiwal Folkloru (od 1968 r.), pełen śpiewu wielogłosowego [termin najbliższej edycji do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Bunkry: betonowe kopuły o średnicy ok. 3 m, dla jednego lub dwóch żołnierzy, stawiane w latach 1967–1986 na plażach, wzgórzach i przy drogach. Ile ich jest, nie wiadomo: ostrożne szacunki mówią o ok. 173 tys., inne o kilkuset tysiącach. Część służy dziś za magazyny, obory albo kawiarnie.
- Mercedesy: do 1991 r. prywatne samochody były zakazane i w całym kraju jeździło ok. 5–7 tys. aut. Po zniesieniu zakazu Albańczycy pokochali używane mercedesy, którymi wcześniej jeździli ludzie Hodży, i do dziś widać je na każdej drodze.

- Przełęcz Llogara: serpentyny SH8 przez las sosnowy, w parku „sosna-flaga” (Pisha e Flamurit), wygięta przez wiatr, a za grzbietem nagły widok na całą Riwierę.
- Dropull przy drodze do Kakavii: dwujęzyczne tablice albańsko-greckie i prawosławne kościoły; w wioskach doliny zbudowano w XVI–XVII w. co najmniej 11 monasterów, stąd przydomek „mała Góra Athos”.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Albania, pl.wikipedia.org/wiki/Albania, en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Albania, en.wikipedia.org/wiki/Albanian_language, en.wikipedia.org/wiki/Albanian_Declaration_of..., en.wikipedia.org/wiki/Enver_Hoxha, en.wikipedia.org/wiki/Bunkers_in_Albania, emerging-europe.com/built-to-ward-off-invader..., en.wikipedia.org/wiki/1997_Albanian_civil_unrest, en.wikipedia.org/wiki/Transport_in_Albania, en.wikipedia.org/wiki/Ceraunian_Mountains, en.wikipedia.org/wiki/Llogara_Pass, en.wikipedia.org/wiki/Llogara_National_Park, en.wikipedia.org/wiki/Albanian_Riviera, en.wikipedia.org/wiki/Sarandë, en.wikipedia.org/wiki/Labëria, en.wikipedia.org/wiki/Greeks_in_Albania, en.wikipedia.org/wiki/Dropull, en.wikipedia.org/wiki/Cham_Albanians, en.wikipedia.org/wiki/Expulsion_of_Cham_Albanians, en.wikipedia.org/wiki/Albanian_iso-polyphony, en.wikipedia.org/wiki/Albanian_cuisine, en.wikipedia.org/wiki/Butrint

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
D0	Dubrownik → Czarnogóra → Albania → Saranda	~545–550 (ORS, szacunkowo)	Saranda

ZANIM RUSZYSZ

- **Trzy granice jednego dnia:** Chorwacja–Czarnogóra (Debeli Brijeg) i Czarnogóra–Albania (Sukobin–Muriqan koło Ulcinja albo Božaj–Han i Hotit). Chorwacja jest od 2023 r. w strefie Schengen, więc wyjazd z niej to pełna kontrola; w lipcu kolejki bywają długie, ruszaj o świcie.
- **Dokumenty i ubezpieczenie:** Czarnogóra i Albania są poza UE. Sprawdź, czy na zielonej karcie nie są skreślone kody MNE i AL, miej dowód rejestracyjny i dokument tożsamości (dowód osobisty powinien wystarczyć) [do sprawdzenia].
- **Pieniądze:** w Czarnogórze euro, w Albanii leki. Euro bywa przyjmowane, ale po gorszym kursie, a bilety do Butrintu i prom przez kanał Vivari tylko gotówką.
- **Skrót przez Verige:** prom Kamenari–Lepetane przez najwęższe miejsce Zatoki Kotorskiej kursuje całą dobę i oszczędza objazd zatoki, ale omija Perast i Kotor. W lipcu kolejka do promu [do sprawdzenia].

PO DRODZE

- **Zatoka Kotorska:** wąska droga wzdłuż wody przez Perast, naprzeciw wysepki z kościołem Matki Bożej na Skale (Gospa od Škrpjela). Według

legendy rybacy znaleźli tu na skale ikonę w 1452 r., a mieszkańcy usypali wysepkę z kamieni i zatopionych statków. Co roku 22 lipca łodzie powiązane linami wiozą tam kamienie (fašinada). Kotor i cała zatoka są na liście UNESCO od 1979 r.

- **Wybrzeże Czarnogóry:** za Budvą droga biegnie wysoko nad morzem, z widokiem na Sveti Stefan, dawną wioskę rybacką na wysepce połączonej z lądem groblą, dziś hotel. Dalej Bar i Ulcinj, ostatnie miasto przed Albanią.
- **Przełęcz Llogara (1027 m):** z Wlory przez Orikum droga SH8 wspina się serpentynami przez sosnowy las Parku Narodowego Llogara (od 1966 r.) w Górach Ceraúnskich, a na przełęczy nagle otwiera się widok na całą Riwierę. W dole leży Palasë, utożsamiana ze starożytnym Palaeste, gdzie w 48 r. p.n.e. wylądował Juliusz Cezar, płynąc z Brundyzjum na wojnę z Pompejuszem.
- **Albańska Riwiera:** zjazd do Dhërmi i dalej nad morzem przez Himarę, obok zatoki Porto Palermo z małą twierdzą przypisywaną Ali Paszy z Ioanniny, aż do Sarandy naprzeciw Korfu.

1 ALBANIA (OKRĘG WLORA) · DZIEŃ D0 · OPCJA

Butrint (Butrinti)

Fot. Geoff Wong, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, mitologia, unesco
Czas	1,5–2 h
Wstęp	ok. 1000 lek, tylko gotówka [do sprawdzenia]
UNESCO	od 1992 r. (rozszerzenie 1999 r.)
Park narodowy	od 2000 r.
Godziny	latem 8:30–20:00, ostatnie wejście 18:00 [do sprawdzenia]

RYS HISTORYCZNY

Butrint leży na zalesionym cyplu między słonawym jeziorem Butrint a kanałem Vivari, który łączy lagunę z Cieśniną Korfu. Ludzie mieszkali tu co najmniej od X–VIII w. p.n.e., a miasto było ośrodkiem greckiego plemienia Chaonów. Na wzgórzu powstał akropol, a ok. 380 p.n.e. całość otoczono murem z pięcioma bramami. Najsłynniejsza z nich, Lwia Brama, ma nad wejściem płaskorzeźbę lwa zagryzającego byka.

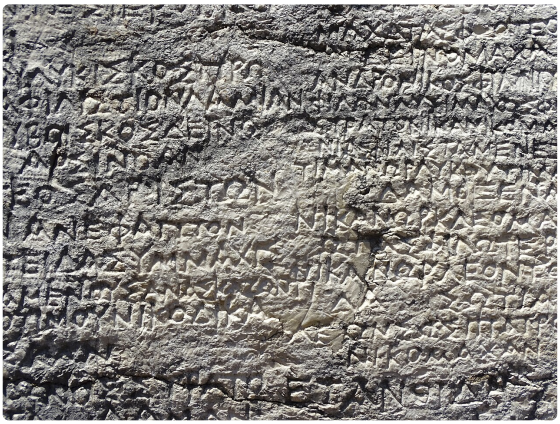
Starożytni chętnie dopisywali miastu trojański rodowód. Za założyciela uchodził Helenos, syn Priama, a w III księdze „Eneidy" Wergiliusza (70–19 p.n.e.) Eneasz zastaje tu Helenosa i Andromachę, wdowę po Hektorze, którzy zbudowali sobie „małą Troję" na wzór utraconej. „Eneida", pisana na życzenie Augusta, stała się narodowym eposem Rzymu, a jej autor w „Boskiej komedii" prowadzi Dantego przez piekło. To mit, nie archeologia, ale dobry prolog do trasy śladami Homera.

Serce greckiego miasta stanowiło sanktuarium boga lekarza Asklepiosa z teatrem. Na murze przy jednym z wejść do teatru wyryto kilkadziesiąt inskrypcji z III–II w. p.n.e., w większości akty wyzwolenia niewolników. Wyzwolenie ogłaszano publicznie, pod opieką boga, i często uczestniczyły w nim całe rodziny właścicieli. Teatr odkopał w 1928 r. Włoch Luigi Maria Ugolini (1895–1936), który przed sceną znalazł też rząd posągów, wśród nich słynną „Boginię z Butrintu". Marmurowa głowa była pierwszą rzeźbą wydobytą przez włoską misję. Ugolini

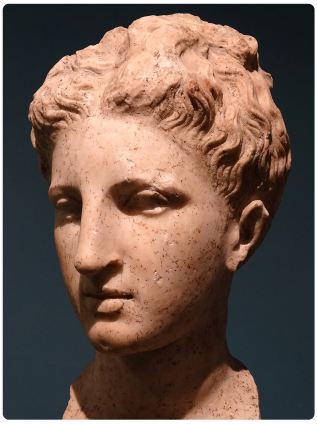
próbował ją potajemnie wywieźć w skrzyni, a gdy zatrzymał ją celnik, król Zog, żeby uniknąć skandalu, „podarował” ją Mussoliniemu. Do Albanii wróciła dopiero w 1982 r. Z przodu twarz wygląda kobieco, z profilu przypomina Apollina, dlatego część badaczy uważa, że to w rzeczywistości głowa boga.

Rzymianie zrobili z Butrintu kolonię weteranów: zdecydował o tym Juliusz Cezar w 44 p.n.e. Sprzeciwiał się temu Tytus Pomponiusz Attyk (110–32 p.n.e.), który miał tu ziemię, a w senacie wstawiał się za nim jego przyjaciel Cyceron (106–43 p.n.e.); dlatego osadzono wtedy niewielu kolonistów. Później August po 31 p.n.e. niemal podwoił miasto, dodając akwedukt, łaźnie, forum i nimfeum, czyli monumentalną fontannę z niszami i posągami, w której kończył się akwedukt. W VI w. Butrint był siedzibą biskupa: z tego czasu pochodzą Wielka Bazylika i baptysterium z wielką mozaiką podłogową pełną zwierząt i ptaków [do sprawdzenia]. Później miasto przechodziło z rąk do rąk, od Despotatu Epiru po Wenecję, która przejęła je w 1386 r. i z czasem przeniosła się do małego trójkątnego fortu nad kanałem. W 1798 r. zdobył je Ali Pasza z Tepeleny. W 1959 r. specjalnie na wizytę Nikity Chruszczowa zbudowano drogę dojazdową, z której korzysta się do dziś.

Przyroda jest tu równie ważna jak ruiny. Kanał Vivari co sześć godzin zmienia kierunek przepływu, wpuszczając do jeziora słoną wodę z morza, a w słonawej lagunie od czasów komunistycznych hoduje się małże. Mokradła wokół półwyspu są obszarem Ramsar, ważnym dla ptaków wodnych.

Greckie inskrypcje na murze przy wejściu do teatru, w większości akty wyzwolenia niewolników z III–II w. p.n.e. Fot. Adam Jones from Kelowna, BC, Canada, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

„Bogini z Butrintu”, marmurowa głowa z IV w. p.n.e. znaleziona w 1928 r. przy teatrze; dziś w Narodowym Muzeum Historycznym w Tiranie. Fot. Adam Jones from Kelowna, BC, Canada, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Teatr z inskrypcjami o wyzwoleniu niewolników i sanktuarium Asklepiosa tuż obok.
- Wielka Bazylika, baptysterium i Lwia Brama, w cieniu drzew na okrężnej ścieżce.
- Akropol z małym muzeum w weneckim zamku i widokiem na kanał Vivari.
- Za kanałem trójkątny fort, dostępny małym promem linowym (płatny, gotówka) [do sprawdzenia].

> **Praktycznie.** Butrint leży ok. 20 km na południe od Sarandy, za Ksamilem, i można go zwiedzić wieczorem D0 albo rano D1 przed granicą w Kakavii. W

> lipcu przyjedź na otwarcie, bo w środku dnia teatr i forum stoją w pełnym słońcu, a bilet kupuje się w lekach gotówką. Mozaika baptysterium bywa przysypana piaskiem dla ochrony, więc zdjęcia z internetu nie zawsze odpowiadają temu, co zobaczysz [do sprawdzenia].

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Butrint, en.wikipedia.org/wiki/Butrint, www.arbanonmagazine.com/post/the-history-behi..., pl.wikipedia.org/wiki/Wergiliusz, it.wikipedia.org/wiki/Luigi_Maria_Ugolini, en.wikipedia.org/wiki/Titus_Pomponius_Atticus

39.75707, 20.01663 (wikidata:Q188694)

DZIEŃ 1 · EPIR

D1: Saranda → Ioannina

Przez granicę w Kakavii do Epiru: wyrocznia Zeusa w Dodonie, kamienne wioski Zagorii nad wąwozem Vikos i Ioannina nad jeziorem.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras.

Region: Shqipëria e Jugut (Albania Południowa) – opis w rozdziale „D0: Dubrownik → Saranda”.

REGION · GRECJA

Ípeiros / Ήπειρος (Epir)

Fot. Calistemon, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Stolica	Ioannina (ok. 65 tys. mieszkańców miasta, 2021)
Powierzchnia	ok. 9200 km², 4 jednostki: Ioannina, Arta, Preweza, Tesprotia
Ludność	319 991 (2021), o 5% mniej niż w 2011 r.
Języki	grecki; w części wsi Pindosu także arumuński (wołoski)
Wysokości	Smolikas 2637 m; Ioannina ok. 480–500 m
Opady	najbardziej deszczowy region Grecji; Ioannina ok. 1090 mm rocznie
Święta	21 lutego – wyzwolenie Ioanniny (1913); 26 lipca – św. Paraskewy w Monodendri

O REGIONIE

Nazwa Epiru znaczy po grecku „ląd stały”, w odróżnieniu od wysp na Morzu Jońskim. Opis obejmuje grecki region administracyjny; historyczny Epir sięga też na północ, do Gjirokastry i Sarandy w Albanii, a za tunelem pod Zatoką Ambrakijską zaczyna się już Akarnania, część Grecji Zachodniej. To kraina wapiennych gór Pindosu (Smolikas, 2637 m), głębokich wąwozów i rzek spływających do Morza Jońskiego. Góry stoją na drodze wilgotnym wiatrom z zachodu, więc Epir jest najbardziej deszczowym regionem Grecji i zieleńszym od reszty kraju. Ioannina leży

na płaskowyżu na ok. 500 m, nad jeziorem Pamvotida pod pasmem Mitsikeli, a na południu rzeki Louros i Arachthos uchodzą do płytkiej Zatoki Ambrakijskiej, gdzie w lagunach żerują pelikany i flamingi.

W starożytności mieszkali tu Chaonowie, Tesprotowie i Molosowie, a w Dodonie działała wyrocznia ustępująca sławą tylko Delfom. Molosyjski król Pyrrus (319/318–272 p.n.e.), krewny Aleksandra Wielkiego, pobił Rzymian pod Herakleą (280 p.n.e.) i Asculum (279 p.n.e.) tak dużym kosztem, że „pyrrusowe zwycięstwo” weszło do języka; zginął w Argos, uderzony dachówką rzuconą przez starą kobietę. Rzym odpłacił się w 167 p.n.e.: według Liwiusza wojska Emiliusza Paullusa złupiły 70 miast i sprzedały w niewolę 150 tys. Epirotów. Po zdobyciu Konstantynopola przez krzyżowców Michał I Komnen Dukas założył w 1205 r. Despotat Epiru ze stolicą w Arcie. Potem przyszli Turcy, a w latach 1788–1822 Ali Pasza z Tepeleny rządził z Ioanniny prawie jak udzielny władca; w 1819 r. Brytyjczycy odstąpili mu za pieniądze dawną wenecką Pargę, a jej mieszkańcy woleli uciec na Korfu. Arta weszła do Grecji w 1881 r., Ioannina 21 lutego 1913 r., po bitwie pod Bizani.

Epir to kraj ludzi, którzy wyjeżdżali i wracali z pieniędzmi. Evangelos Zappas, urodzony w 1800 r. w Labovie, dziś po albańskiej stronie, dorobił się w Wołoszczyźnie i ufundował igrzyska w Atenach w 1859 r. oraz Zappeion. George Averoff z Metsowa (ur. 1815) zbił majątek w Egipcie i opłacił odbudowę stadionu Panatenajskiego na pierwsze nowożytne igrzyska w 1896 r. Ioannina była w XVIII w. ośrodkiem greckiego oświecenia, a szkoła Maroutsaia działała od 1742 r. W wioskach Pindosu żyją Arumuni (Wołosi) mówiący językiem romańskim, krewnym rumuńskiego, oraz greckojęzyczni Sarakaczanie, dawni pasterze wędrowni. Jedni i drudzy spędzali lato w górach, a zimę na nizinach.

Epir należy do najbiedniejszych regionów Unii: w 2018 r. PKB na mieszkańca wynosił ok. 49% średniej UE. Żyje z owiec i kóz, mleka i fety, z uniwersytetu w Ioanninie i z turystyki w Zagorii i nad morzem w Pardze. Szybkie połączenie z resztą kraju jest świeże: autostrada Ionia Odos z Ioanniny do mostu Rio–Antirio (196 km) działa w całości dopiero od sierpnia 2017 r.

Most w Arcie na rzece Arachthos, bohater ballady o żonie zamurowanej w fundamentach Fot. Zahos Anastasiadis, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Jezioro Pamvotida w Ioanninie, nad nim pasmo Mitsikeli (1810 m) Fot. Pudelek (Marcin Szala), CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Pity: placki z cienkiego ciasta z serem, zieleniną albo mięsem, w Ioanninie pieczone na maśle, nie na oliwie; prostsza blatsara z ciasta kukurydzianego. Do tego domowy makaron hilopites i trahanas.
- Sery: feta z owczego mleka i wędzona metsovone z Metsowa; nad jeziorem w Ioanninie żabie udka i węgorze.
- Zitsa: białe wino z miejscowego szczepu debina, wytrawne albo musujące, jedyna apelacja chroniona w Epirze; w 1809 r. w tutejszym klasztorze nocował lord Byron.
- Klarnet: na letnich odpustach (panigiria) gra kompania z klarnetem, skrzypcami, lutnią i bębenkiem, a zaczyna się od powolnego lamentu

(mirologi). 26 lipca, w święto św. Paraskewy, w Monodendri pije się tsipouro, je pity i tańczy przy klarnecie [termin i program 2027 do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Kamienne mosty łukowe na potokach Zagorii i na rzekach niżej; najsłynniejszy stoi w Arcie (obecny z początku XVII w.). Według ballady o moście w Arcie fundamenty runęły co noc, dopóki budowniczy nie zamurował w nich własnej żony.
- Kandylakia: małe kapliczki z lampką przy krawędzi drogi, częste na górskich zakrętach. Zwykle upamiętniają ofiarę wypadku albo dziękują za ocalenie, więc warto traktować je jak ostrzeżenie przed zakrętem.
- Stada kóz i owiec na drodze i na zboczach Pindosu; w lipcu pasterze są z nimi na górskich halach.
- Zatoka Ambrakijska przy Prewezie: płytka (średnio 22 m), cieplejsza i mniej słona od otwartego morza, z lagunami i trzcinowiskami; łowi się w niej cefale, sole, węgorze i duże krewetki.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Epirus_(region), en.wikipedia.org/wiki/Epirus, en.wikipedia.org/wiki/Ioannina, en.wikipedia.org/wiki/Mitsikeli, en.wikipedia.org/wiki/Ambracian_Gulf, en.wikipedia.org/wiki/Pyrrhus_of_Epirus, en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Pydna, en.wikipedia.org/wiki/Despotate_of_Epirus, en.wikipedia.org/wiki/Bridge_of_Arta, en.wikipedia.org/wiki/Ali_Pasha_of_Yanina, en.wikipedia.org/wiki/Parga, en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Bizani, en.wikipedia.org/wiki/Evangelos_Zappas, en.wikipedia.org/wiki/George_Averoff, en.wikipedia.org/wiki/Aromanians_in_Greece, en.wikipedia.org/wiki/Sarakatsani, en.wikipedia.org/wiki/Music_of_Epirus, en.wikipedia.org/wiki/Ionia_Odos, en.wikipedia.org/wiki/Feta, en.wikipedia.org/wiki/Zitsa, winesofgreece.org/?p=3093, neoskosmos.com/en/2014/06/10/life/food-drink/..., domnasamiou.gr/musical-travelogue-with-domna-..., www.worldtravelguide.net/features/feature/so-..., www.amusingplanet.com/2019/03/the-roadside-sh...

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
D1	Saranda → Kakavia → Zagoria → Ioannina	~220–230 (ORS, szacunkowo)	Ioannina

ZANIM RUSZYSZ

- **Granica w Kakavii:** wjazd do Grecji i UE; w lipcu rano kolejki są krótsze. Butrint, jeśli nie wieczorem D0, to tylko na otwarcie (8:30) [do sprawdzenia].
- **Długi dzień:** Zagoria, Dodona i muzeum w Ioanninie to dużo jak na jeden dzień. Dodona latem otwarta do 20:00, muzea w Ioanninie zamykają wcześniej [do sprawdzenia]; Dodonę zostaw na późne popołudnie, gdy teatr nie praży.
- **Paliwo:** w wioskach Zagorii stacji prawie nie ma; zatankuj do pełna przed pętlą, w Kalpaki lub Ioanninie [do sprawdzenia].

- **Temperatura:** w Ioanninie i Dodonie w lipcu bywa ponad 30 °C, a w Monodendri, na ok. 1000 m, wyraźnie chłodniej: warstwa pod kurtkę.

PO DRODZE

- **Saranda → Kakavia (SH99):** droga wspina się nad Sarandę i schodzi w dolinę Bistricy; obok, kilka kilometrów od głównej drogi, Syri i Kaltër (Błękitne Oko), krasowe źródło, w którym nurkowie zeszli na 50 m, a dna wciąż nie znaleziono.
- **Kalpaki:** muzeum wojenne przy drodze. Tu, w bitwie Elaia–Kalamas 2–8 listopada 1940 r., grecka 8. Dywizja gen. Katsimitrosa zatrzymała włoską ofensywę na Epir.
- **Mosty Zagorii:** w drodze do Monodendri, koło Kipi, kamienne łukowe mosty z XVIII–XIX w., w tym trójłukowy Kalogeriko, wszystkie widoczne z drogi albo kilka minut od niej.
- **Serpentyny do Papigo:** zjazd do mostu nad Voidomatisem i ciasne zakręty pod pionowymi ścianami Astraki, potem szeroką drogą przez płaskowyż do Ioanniny nad jeziorem Pamvotida.

2 EPIR (IOANNINA) · DZIEŃ D1

Dodona (Dodoni)

Fot. Onno Zweers, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	wyrocznia, mitologia, antyk
Czas	1–1,5 h
Wstęp	płatny; ceny w źródłach od 8 do 15 € [do sprawdzenia]
Teatr	początek III w. p.n.e., 15–17 tys. miejsc
Tabliczki	ponad 4200, VI–II w. p.n.e.
Godziny	kwiecień–sierpień 8:30–20:00 [do sprawdzenia]
Wydarzenia	przedstawienia w teatrze latem, np. w połowie lipca [do sprawdzenia]

> Sam zaś Odys, jak twierdził, odszedł do Dodony
> Ażeby się dowiedzieć co dąb poświęcony
> Kronionowi, o losach jego mu nagada;
> W jaki sposób w Itace stanąć mu wypada,
> Czy ukradkiem w przebraniu, czy w własnej postaci?
>
> — Homer, „Odyseja” XIV 327–330 · przeł. Lucjan Siemieński (1873)

> Boże! siedzący w niebie na wysokim tronie,
> Boże Pelasgów, w zimnéy wzywany Dodonie,
> Gdzie niemyte, na gołéy ziemi rozciągnięte,
> Solleie w pierś przyymuią twe natchnienia święte…
>
> — Homer, „Iliada” XVI 233–235 · przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804)

RYS HISTORYCZNY

Dodona leży w zielonej dolinie pod masywem Tomaros, ok. 20 km od Ioanniny. Herodot (ok. 484 – ok. 426 p.n.e.), którego Cyceron nazwał „ojcem historii”, uważał ją za najstarszą wyrocznię Hellenów, a prestiżem ustępowała tylko Delfom. Ślady kultu sięgają czasów mykeńskich. Czczono tu Zeusa, a obok niego boginię Dione. U Homera Achilles modli

się do Zeusa dodońskiego, którego kapłani, Sellowie, śpią na gołej ziemi i nie myją stóp, a Odyseusz w zmyślonej opowieści wędruje do Dodony, by usłyszeć z dębu, czy wracać na Itakę jawnie, czy w tajemnicy.

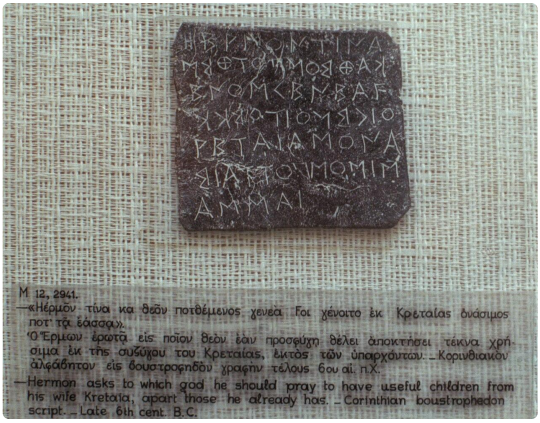
Bóg przemawiał przez święty dąb: kapłani i kapłanki odczytywali jego wolę z szumu liści, lotu gołębi i dźwięku brązu. Herodot zanotował legendę o dwóch gołębicach z egipskich Teb, z których jedna przyleciała do Dodony, usiadła na dębie i ludzkim głosem kazała założyć tu wyrocznię. Wokół drzewa stały trójnogi z kotłami z brązu, a w IV w. p.n.e. mieszkańcy Korkyry (Korfu) ufundowali posąg chłopca z biczem z brązowych łańcuszków, które na wietrze uderzały w kocioł. Grecy zrobili z tego przysłowia: „dodoński brąz” mówiono o gadule, który nie umie zamilknąć.

Najciekawsze, co po wyroczni zostało, to ponad 4200 ołowianych tabliczek z pytaniami z VI–II w. p.n.e. Pisały je miasta, ale przede wszystkim zwykli ludzie: czy wziąć drugą żonę, czy służyć w wojsku na lądzie, czy wyemigrować i uprawiać rzemiosło gdzie indziej. Niejaki Lysanias pyta Zeusa i Dione, czy dziecko, które nosi Annyla, na pewno nie jest jego. Większość tabliczek oglądasz dziś w muzeum w Ioanninie.

Złoty wiek przyszedł ok. 290 p.n.e., gdy król Epiru Pyrrus uczynił Dodonę religijną stolicą państwa. Pyrrus (ok. 319–272 p.n.e.), z rodu molosyjskich królów wywodzących się według tradycji od syna Achillesa, był dalekim kuzynem Aleksandra Wielkiego i jednym z najsłynniejszych wodzów swojej epoki. W wojnie z Rzymem (280–275 p.n.e.) wygrywał bitwy tak dużym kosztem, że od jego imienia mówimy do dziś o „pyrrusowym zwycięstwie”. Tarcze zdobyte na Macedończykach złożył w darze Zeusowi dodońskiemu z dumnym napisem, który przytacza Pauzaniasz. Zbudowano wtedy wielki teatr na 15–17 tys. widzów, gdzie co cztery lata odbywały się igrzyska Naia ku czci Zeusa, a także buleuterion, czyli salę rady, i prytaneion. W 219 p.n.e. sanktuarium spalili Etolowie, w 167 p.n.e. Epir spustoszyli Rzymianie, którzy później przerobili teatr na arenę do walk ze zwierzętami: usunęli dolne rzędy i postawili wysoki mur chroniący widzów. Kres przyniósł rok ok. 391–392, gdy z rozkazu cesarza Teodozjusza ścięto święty dąb. Teodozjusz I

(panował 379–395) był ostatnim cesarzem rządzącym całym imperium rzymskim, a ustawy z końca jego panowania zakazywały pogańskich ofiar i zamykały świątynie w całym państwie.

Teren zaczął odkopywać Konstantinos Karapanos (1840–1914) w latach 1875–1878, potem pracowali tu Dimitrios Ewangelidis i Sotirios Dakaris, który po II wojnie światowej odbudował teatr. Ruiny namierzył jednak dla Karapanosa i za jego pieniądze Polak Zygmunt Mineyko (1840–1925), powstaniec styczniowy, który uciekł z zesłania na Syberii i pracował wtedy jako inżynier w służbie tureckiej w Epirze. Karapanos w paryskiej publikacji z 1878 r. przypisał odkrycie sobie. Mineyko osiadł potem w Atenach, a jego wnuk Andreas Papandreu i prawnuk Jorgos Papandreu byli premierami Grecji. W miejscu dawnej świętej siedziby, Hiera Oikia, rośnie dziś młody dąb, a w teatrze latem znów grane są przedstawienia.

Ołowiana tabliczka z pytaniem do wyroczni z końca VI w. p.n.e., jedna z ponad 4200 znalezionych w Dodonie; Muzeum Archeologiczne w Ioanninie. Fot. Zde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Teatr: wejdź na górne rzędy, skąd widać całe sanktuarium na tle gór.
- Hiera Oikia z dębem, fundamenty świątyń Zeusa, Dione i Heraklesa.
- Buleuterion i prytaneion obok teatru, krótka pętla po płaskim terenie.
- Dojazd: ok. 20 km dobrej, krętej drogi z Ioanniny przez płaskowyż.

> **Praktycznie.** W teatrze nie ma cienia: w lipcu przyjedź rano albo po 17. Według części przewodników istnieje bilet łączony z muzeami w Ioanninie, warto zapytać w kasie [do sprawdzenia]. Motocykl zostawisz na parkingu przy wejściu.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Dodona, en.wikipedia.org/wiki/Dodona, en.wikipedia.org/wiki/Pyrrhus_of_Epirus, www.theoi.com/Text/Pausanias1A.html, en.wikipedia.org/wiki/Theodosius_I, pl.wikipedia.org/wiki/Herodot, pl.wikipedia.org/wiki/Zygmunt_Mineyko, ejournals.eu/en/journal/rbn-pau-pan/article/z...

39.54639, 20.78778 (wikidata:Q382317)

3

EPIR (IOANNINA) · DZIEŃ D1

Zagoria i wąwóz Vikos (Monodendri, Papigo)

Fot. Calistemon, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	gory, kanion, przyroda, droga motocyklowa
Czas	2–3 h
Wstęp	bez opłat
Wąwóz Vikos	ok. 32 km długości, 120–1350 m głębokości
Park narodowy	Vikos-Aoös, od 1973 r.
UNESCO	krajobraz kulturowy Zagorii, od 2023 r.
Wioski	ok. 45–46 kamiennych wsi

O MIEJSCU

Zagoria to kraina ok. 45 kamiennych wiosek rozsianych na zachodnich zboczach gór Pindos, na północ od Ioanniny. Domy z szarego łupku, kryte kamiennymi płytami, kościoły i brukowane ścieżki łączy sieć łukowych mostów, które swój obecny kształt dostały w XVIII–XIX w. Pieniądze na nie przywozili mieszkańcy, którzy wędrowali za chlebem i handlem po całych Bałkanach, a potem wracali budować w rodzinnych wsiach. Od 2023 r. krajobraz kulturowy Zagorii jest na liście UNESCO.

Wąwóz Vikos ciągnie się ok. 32 km, a jego głębokość waha się od 120 do 1350 m, przy szerokości od 2,5 km do zaledwie kilku metrów. Księga Rekordów Guinnessa wpisała go jako najgłębszy kanion świata w stosunku do szerokości, choć nie wszyscy ten tytuł uznają. Ściany odsłaniają warstwy wapieni i dolomitów, które przez miliony lat cięła woda potoku Vikos i rzeki Voidomatis. Latem dno jest zwykle suche, bo woda płynie przez cały rok tylko w dolnym odcinku, gdzie ze źródeł wypływa zimny, przejrzysty Voidomatis. Na drodze do punktu Oxia mija się „kamienny las”: to nie skamieniałe drzewa, tylko kolumny z ułożonych jak naleśniki płyt skalnych.

Wąwóz leży w strefie ochrony ścisłej Parku Narodowego Vikos-Aoös, założonego w 1973 r. Rośnie tu ok. 870 gatunków roślin, z czego ponad 250 to rośliny lecznicze, aromatyczne albo trujące. Wiejscy zielarze,

zwani „lekarzami z Vikos”, przez wieki zbierali tu zioła na swoje mikstury. Na półkach skalnych żyją kozice, w lasach Pindosu niedźwiedzie brunatne i wilki, nad rzekami wydry, a wyżej krąży orzeł przedni.

Na krawędzi przepaści w Monodendri stoi monaster Agia Paraskevi z ok. 1413–1414 r., z kaplicą uchodzącą za najstarszą zachowaną w Zagorii. Legenda mówi, że ufundował go miejscowy możnowładca w podzięce za uzdrowienie córki. Wąwóz najpiękniej wygląda rano i późnym popołudniem, gdy boczne światło wydobywa warstwy skał, a jesienią, gdy buki i klony na zboczach robią się złote i czerwone.

Most Kokkorisa, jeden z kamiennych łukowych mostów Zagorii. Fot. Calistemon, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Monodendri: 15 minut brukowaną ścieżką do monasteru Agia Paraskevi nad przepaścią.
- Oxia: ok. 6–7 km asfaltu za Monodendri przez „kamienny las”, potem 200 m pieszo na punkt widokowy.
- Po drodze z Kalpaki: kamienne mosty koło Kipi, m.in. trójłukowy most Kalogeriko.
- Papigo: serpentyny nad Voidomatisem pod ścianami Astraki, kawa na placu.

> **Praktycznie.** Pętla asfaltowa: Kalpaki → Monodendri (Oxia) → Papigo → Ioannina, bez zjazdu do Vradeto i Beloi, gdzie prowadzi szuter (stąd jednak najpiękniejsze ujęcia z internetu, w tym zdjęcie karty). To najbardziej górski dzień w Grecji: drogi są wąskie, z kozami i krowami na asfalcie, a stacji paliw

> w Zagorii prawie nie ma. W czacie „brzeg czy góry” rozważano zamianę tego dnia na wybrzeże Epiru.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Zagori, en.wikipedia.org/wiki/Vikos_Gorge
39.88291, 20.74678 (osm:node/817563174)

EPIR (IOANNINA) · DZIEŃ D1

4 Ioannina: Muzeum Archeologiczne i twierdza (Kastro)

Fot. Calistemon, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	zamek, muzeum, wyrocznia, miasto
Czas	1 h muzeum + spacer
Wstęp	muzea płatne, Kastro bez opłat [do sprawdzenia]
Pod rządami osmańskimi	1430–1913
Mury Ali Paszy	ukończone w 1815 r.
Muzea w Its Kale	Bizantyjskie (od 1995 r.), Srebrnictwa (od 2016 r.)

RYS HISTORYCZNY

Ioannina wyrosła na skalistym cyplu wcinającym się w jezioro Pamvotida. Po raz pierwszy wymienia ją pewnie dokument cesarza Bazylego II z 1020 r., choć archeolodzy znaleźli na cyplu umocnienia jeszcze z IV–III w. p.n.e., a tradycja przypisująca założenie Justynianowi nie ma potwierdzenia. Miasto należało kolejno do Bizancjum, Despotatu Epiru, władców serbskich i włoskiego rodu Tocco, aż w 1430 r. zajęli je Turcy, którzy rządzili tu do 1913 r.

Dzisiejszy kształt twierdzy to dzieło Ali Paszy z Tepeleny (ok. 1741–1822), albańskiego wasala sułtana, który od końca XVIII w. zbudował wokół Ioanniny niemal niezależne państwo. Przebudowę murów ukończył w 1815 r., a w wewnętrznej cytadeli Its Kale wzniósł pałac (rozebrany w 1870 r.). Na dworze paszy bywali zagraniczni goście, wśród nich młody lord Byron (1788–1824), który odwiedził Epir w 1809 r. i opisał Albanię w II pieśni „Wędrówek Childe Harolda” (1812). Piętnaście lat później zmarł w Missolonghi, dokąd przyjechał wspierać greckich powstańców, i do dziś jest w Grecji symbolem filhellenizmu. Okrucieństwo paszy przeszło do legend: w 1801 r. kazał utopić w jeziorze piękną Kirę Frosini i siedemnaście innych kobiet z miasta, o czym do dziś śpiewa się w

pieśniach ludowych. Sam zginął w 1822 r. z rąk ludzi sułtana w monasterze św. Pantelejmona na wysepce na jeziorze. Jego głowę wysłano do Konstantynopola, a ciało pochowano przy meczecie Fethiye w Its Kale, gdzie grób osłania ażurowa żelazna klatka. Wojna sułtana Mahmuda II z paszą, który od 1820 r. bronił się w oblężonej Ioanninie, związała wojska osmańskie akurat wtedy, gdy w 1821 r. wybuchło powstanie greckie, i ułatwiła jego pierwsze sukcesy.

Wewnątrz murów mieszają się warstwy wielu kultur. Meczet Asłana Paszy z 1618 r. stanął po stłumieniu powstania Dionizjosa Filozofa (1611), gdy chrześcijan wysiedlono z twierdzy; dziś mieści muzeum etnograficzne. W Its Kale działa Muzeum Bizantyjskie (od 1995 r.) i Muzeum Srebrnictwa (od 2016 r.), bo Ioannina słynęła z mistrzów srebra. W uliczkach Kastro stoi też synagoga Kahal Kadosz Jaszan romaniockich Żydów, greckojęzycznej społeczności żyjącej tu od wieków. 25 marca 1944 r. Niemcy wywieźli ok. 1800 Żydów z Ioanniny do Auschwitz, a synagoga ocalała, bo burmistrz przekonał okupantów, by zostawili ją miastu.

Poza murami, w parku Litharitsia, w modernistycznym budynku Arisa Konstantinidisa, Muzeum Archeologiczne przechowuje większość ołowianych tabliczek z Dodony. Na jednej z nich, z ok. 525–500 p.n.e., niejaki Hermon pyta, do którego boga się modlić, by mieć z żoną Kretają udane dzieci. To najbliższy kontakt z codziennymi troskami ludzi sprzed 2500 lat.

Jezioro to także kuchnia: w tawernach nad brzegiem i na wysepce podaje się żabie udka i węgorze, a na deser słodkie ciasta z Epiru [do sprawdzenia]. Łódki na wysepkę odpływają z nabrzeża pod murami.

Grób Ali Paszy przy meczecie Fethiye w Its Kale, osłonięty ażurową żelazną klatką. Fot. Calistemon, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Muzeum Archeologiczne: tabliczki z Dodony i znaleziska z Epiru.
- Its Kale: meczet Fethiye z grobem Ali Paszy, Muzeum Bizantyjskie i Srebrnictwa.
- Spacer murami do meczetu Asłana Paszy i widok na jezioro z cypla.
- Wieczorem łódką na wysepkę (muzeum Ali Paszy w monasterze św. Pantelejmona).

> **Praktycznie.** Nocleg D1 jest w Ioanninie, więc muzeum i Kastro zostaw na popołudnie, ale sprawdź godziny, bo greckie muzea często zamykają wcześniej niż stanowiska [do sprawdzenia]. Motocykl można zostawić przy murach Kastro albo przy nabrzeżu [do sprawdzenia]. Uliczki starego miasta są wąskie i jednokierunkowe, łatwiej zwiedzać pieszo.

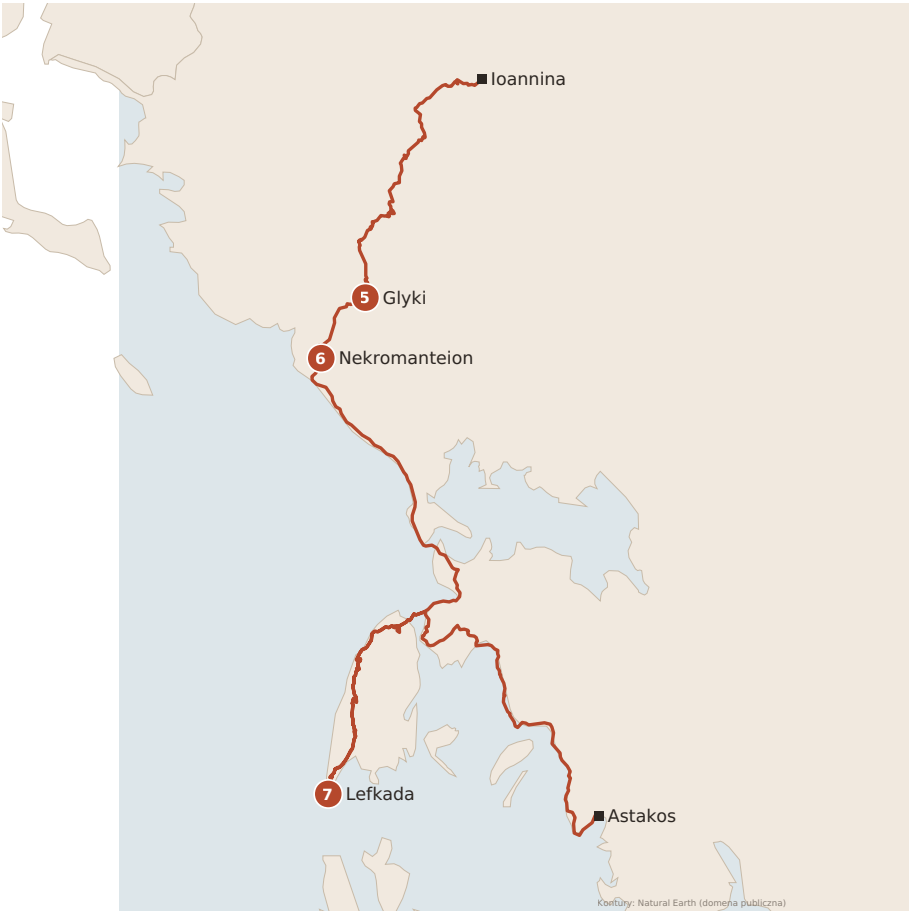
Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Ioannina_Castle, en.wikipedia.org/wiki/Archaeological_Museum_o..., pl.wikipedia.org/wiki/Ali_Pasza_z_Tepeleny, en.wikipedia.org/wiki/Ali_Pasha_of_Yanina, pl.wikipedia.org/wiki/George_Gordon_Byron

39.67170, 20.86060 (wikidata:Q17496804)

DZIEŃ 2 · BRAMA HADESU NAD ACHERONEM I BIAŁE KLIFY LEFKADY

D2: Ioannina → Astakos

Do źródeł Acheronu i Nekromanteionu, gdzie Grecy przywoływali dusze zmarłych, potem zachodnim wybrzeżem Lefkady na przylądek Lefkatas i nadmorską drogą do portu w Astakos.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras.

Region: Ípeiros / Ήπειρος (Epir) – opis w rozdziale „D1: Saranda → Ioannina”.

REGION · GRECJA

Iónia Nisiá / Ιόνια Νησιά (Wyspy Jońskie)

Fot. HettieKEF, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Stolica	Korfu (Kerkyra)
Powierzchnia	ok. 2307 km², 5 jednostek: Korfu, Lefkada, Kefalonia, Itaka, Zakintos
Ludność	ok. 204 tys. (2021); Kefalonia 36 064, Itaka 2862
Siedem wysp	Korfu, Paksos, Lefkada, Itaka, Kefalonia, Zakintos, Kithira (ta ostatnia należy dziś do Attyki)
Wysokości	Ainos na Kefalonii 1628 m, Nirito na Itace 806 m
Święta	21 maja – rocznica przyłączenia do Grecji (1864); 16 sierpnia i 20 października – św. Gerazym na Kefalonii

O REGIONIE

Wyspy Jońskie ciągną się wzdłuż zachodniego wybrzeża Grecji, od Korfu naprzeciw Albanii po Zakintos i Kithirę. Tradycyjnie mówi się o nich Heptanez, „Siedem Wysp”. Trasa dotyka trzech: Lefkady (w wariancie), Kefalonii i Itaki. To wapienne góry wyrastające z morza, zieleńsze od wysp Morza Egejskiego, z lasami jodły kefalońskiej na Ainos (1628 m). Pod nimi biegnie uskok kefaloński, jedna z najaktywniejszych stref sejsmicznych Morza Śródziemnego, na którym przesunięcie sięga 2,5–3 cm rocznie. Najbardziej przekonały się o tym wyspy w sierpniu 1953 r.: po serii wstrząsów, z najsilniejszym (6,8) 12 sierpnia, na Kefalonii runęło prawie wszystko poza Fiskardo, w mieście Zakintos ocalały dwa budynki, a zginęło 445–800 osób.

Itaka uchodzi od starożytności za ojczyznę Odyseusza. Wilhelm Dörpfeld szukał jej na Lefkadzie, inni na półwyspie Paliki na Kefalonii, ale większość badaczy przyjmuje, że homerycka Itaka to dzisiejsza wyspa. Od XIII w. wyspy przechodziły w ręce Wenecji, Korfu w 1386 r., a Kefalonia w 1500 r., po krótkich rządach tureckich (1479–1500). Lefkada była turecka aż do 1684 r. Po upadku Wenecji w 1797 r. przyszli Francuzi, potem Republika Siedmiu Wysp (1800–1807) pod opieką Rosji i Turcji, której ministrem był młody Joannis Kapodistrias z Korfu, późniejszy pierwszy przywódca niepodległej Grecji. W październiku 1809 r. Brytyjczycy zajęli Zakintos, Kefalonię i Itakę, a od 1815 r. rządzili wyspami jako protektoratem, Zjednoczonymi Państwami Wysp Jońskich. Kefalonią w latach 1822–1830 zarządzał Charles Napier, a od sierpnia do grudnia 1823 r. mieszkał tu lord Byron przed wyjazdem do Missolungi. W 1849 r. Brytyjczycy stłumili na Kefalonii powstanie za unią z Grecją i powiesili 21 osób. Przyłączenie nastąpiło dopiero w 1864 r.

Cztery wieki Wenecji zostawiły włoski ślad: włoski był językiem urzędowym do 1851 r., a muzyka wysp opiera się na gitarze i mandolinie. W 1815 r. powstała Szkoła Jońska, pierwsza szkoła greckiej muzyki klasycznej. Na Zakintos urodził się w 1798 r. Dionizjos Solomos, który studiował we Włoszech, ale pisał w żywej grece; jego „Hymn do Wolności” (1823, 158 strof) z muzyką Nikolaosa Mantzarosa jest hymnem Grecji i Cypru. We wrześniu 1943 r. na Kefalonii Niemcy rozstrzelali ok. 5 tys. włoskich żołnierzy dywizji Acqui, co opisuje powieść „Kapitan Corelli”.

Wyspy żyją dziś przede wszystkim z turystyki. Na Kefalonii oliwki pokrywają ok. 55% powierzchni, a obok wina i rodzynek, najstarszych towarów eksportowych, liczą się hodowla ryb i wydobycie węglanu wapnia. Emigracja, zwłaszcza po trzęsieniu ziemi, zmniejszyła liczbę mieszkańców o połowę: z ok. 70 tys. w 1896 r. do ok. 36 tys. dziś.

Port i miasto Vathy na Itace, litografia Edwarda Leara z 1863 r., z ostatniego roku rządów brytyjskich Fot. Edward Lear, Public domain, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Kreatopita, kefalońska pita z wołowiną, wieprzowiną i koziną, ryżem, pomidorami i cynamonem w domowym cieście; do tego białe wino robola z okolic Omali i mandoles, karmelizowane migdały.
- Itaka ma rovani, deser z ryżu, miodu i oleju, niepodobny do greckiego ciasta ravani z kaszy manny.
- Feta z Kefalonii jest robiona tradycyjnie, ale wyspa została pominięta przy wyznaczaniu obszaru chronionej nazwy „feta”.
- Kantades: romantyczne serenady przy gitarach i mandolinach, na Kefalonii szczególnie żywe.
- Św. Gerazym, patron Kefalonii: 16 sierpnia i 20 października tysiące wiernych zjeżdżają do monasteru w Omali, a w październiku relikwie niesie się w procesji [szczegóły do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Promy: z Astakos do Sami, z Sami przez cieśninę na Itakę i z Itaki do Patras; z pokładu widać, jak blisko leżą Kefalonia i Itaka.
- Nowe wsie: prawie cała zabudowa Kefalonii pochodzi sprzed kilkudziesięciu lat, z odbudowy po 1953 r.; gdzieniegdzie nad nowymi domami stoją ruiny starych wsi, np. Starej Valsamaty.
- Ainos nad Sami: ciemne lasy jodły kefalońskiej i sosny czarnej, na szczycie maszty przekaźników, a w lesie półdzikie kuce.
- Gaje oliwne, cyprysy i kozy na każdej górskiej drodze; na Itace wąski przesmyk pod górą Aetos, którym przejeżdża się z południowej połowy wyspy na północną.

Źródła: www.ww2wrecks.com/?p=14385, en.wikipedia.org/wiki/Ionian_Islands, en.wikipedia.org/wiki/Ionian_Islands_(region), en.wikipedia.org/wiki/Venetian_rule_in_the_Io..., en.wikipedia.org/wiki/Kefalonia,

en.wikipedia.org/wiki/Ithaca_(island), en.wikipedia.org/wiki/Lefkada, en.wikipedia.org/wiki/Mount_Ainos, en.wikipedia.org/wiki/United_States_of_the_Io..., en.wikipedia.org/wiki/French_rule_in_the_Ioni..., en.wikipedia.org/wiki/Ioannis_Kapodistrias, en.wikipedia.org/wiki/Charles_James_Napier, omeka.drew.edu/exhibits/show/byron/greece, en.wikipedia.org/wiki/1953_Ionian_earthquake, www.gfz.de/en/section/earth-surface-process-m..., en.wikipedia.org/wiki/Dionysios_Solomos, en.wikipedia.org/wiki/Hymn_to_Liberty, en.wikipedia.org/wiki/Music_of_the_Ionian_Islands, en.wikipedia.org/wiki/Feta, www.visitgreece.gr/en/experiences/gastronomy/..., www.ithaca.gr/en/home/food-drink/tastes-of-th..., www.kefaloniabyanna.com/saint-gerasimos

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
D2	Ioannina → Acheron → Preweza → Lefkada → Astakos	~330 (ORS, szacunkowo)	Astakos (port)

ZANIM RUSZYSZ

- **Długi dzień:** ok. 330 km (szacunkowo), z czego ok. 80 km to wąska, kręta droga na przylądek Lefkatas i z powrotem. Wyjedź z Ioanniny wcześnie: Glyki rano, Nekromanteion przed południem, Lefkada po południu, do Astakos przed zmrokiem.
- **Nekromanteion zamyka wcześnie:** według przewodników ok. 15:00 [do sprawdzenia]. Glyki tylko rano, bo po Nekromanteionie jedzie się już na Lefkadę.
- **Buty do wody:** w Glyki brodzi się w lodowatej rzece; sandały trzymaj na wierzchu w kufrze, nie na dnie.
- **Lefkada po południu:** parking przy Porto Katsiki zapełnia się w lipcu przed południem, więc na zejście na plażę raczej nie licz. Wystarczy widok z góry nad zatoką i z urwiska przy latarni na Lefkatas; na zachód słońca przy latarni nie starczy dnia.
- **Prom z Astakos:** jutro rano prom Astakos–Sami. Rozkład jest skromny i zmienia się sezonowo, sprawdź go i kup bilet wcześniej [do sprawdzenia].
- **Opłaty i postoje:** podmorski tunel Aktio–Preweza jest płatny [do sprawdzenia stawka dla motocykli]; obrotowy most w mieście Lefkada potrafi zatrzymać ruch na kilkanaście minut, gdy przepuszcza jachty.
- **Paliwo:** zatankuj w mieście Lefkada przed zjazdem na południe wyspy; na drodze do przylądka stacji jest mało [do sprawdzenia].

PO DRODZE

- **Ioannina → Glyki:** z płaskowyżu Ioanniny w dół ku Tesprotii; nad doliną Acheronu wznoszą się wapienne góry Souli, dawna kraina wojowniczych Suliotów, którzy latami opierali się Ali Paszy.
- **Zalongo:** przy drodze na Prewezę widać na grzbiecie biały pomnik sześciu kobiet trzymających się za ręce (G. Zongolopoulos). Upamiętnia 16 grudnia 1803 r., gdy ok. 60 kobiet z Souli z dziećmi rzuciło się w przepaść, by nie trafić w ręce wojsk Ali Paszy.
- **Nikopolis i tunel pod Akcjum:** przed Prewezą droga mija ruiny Nikopolis, „miasta zwycięstwa", które Oktawian założył po bitwie pod Akcjum (31 r. p.n.e.). Potem tunelem pod wejściem do Zatoki Ambrakijskiej (1570 m, w tym 909 m pod wodą), jedynym podmorskim tunelem w Grecji, otwartym w 2002 r.
- **Na Lefkadę bez promu:** groblą i obrotowym mostem pływającym nad kanałem Lefkady do miasta Lefkada, a dalej na południe drogą przez górskie wsie zachodniego wybrzeża, wysoko nad białymi klifami, do Porto Katsiki i latarni na przylądku Lefkatas. Z powrotem tą samą drogą przez groblę.
- **Wybrzeże Akarnanii:** od Vonitsy przez Paleros i Mytikas kręta nadmorska droga z widokiem na wysepki Kalamos i Kastos, aż do małego portu w Astakos.

5

EPIR (TESPROTIA) · DZIEŃ D2

Źródła Acheronu (Glyki)

Fot. Aretipapad, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, mitologia, kapiel
Czas	1–2 h
Wstęp	bez opłat
Rzeka	Acheron, 52 km, uchodzi do Morza Jońskiego w Ammoudii
Ochrona	obszar Natura 2000
Woda	lodowata, po kolana do pasa

O MIEJSCU

Acheron to jedna z pięciu rzek greckiego podziemia, „rzeka boleści", przez którą Charon przewoził dusze zmarłych. W „Odysei" Kirke każe Odyseuszowi płynąć tam, gdzie do Acheronu wpadają Pyriflegeton i Kokytos, i tam wywołać cienie zmarłych. Prawdziwy Acheron płynie przez Tesprotię, ma 52 km i uchodzi do Morza Jońskiego w Ammoudii koło Pargi, a jego dopływem jest rzeczka o tej samej nazwie co mityczny Kokytos. Grecki podróżnik Pauzaniasz (II w. n.e.), autor „Wędrówki po Helladzie", uważał, że Homer widział te rzeki na własne oczy i od nich nazwał rzeki Hadesu. Z antycznej tradycji czerpał potem Dante Alighieri (1265–1321), u którego Acheron jest granicą piekła: w III pieśni „Piekła" Charon przewozi przez niego dusze potępionych. „Boska komedia", napisana po toskańsku zamiast po łacinie, stała się fundamentem literackiego języka włoskiego.

Za wsią Glyki rzeka wypływa z wąskiego wąwozu w wapiennych górach Souli. Woda, która wsiąka w krasowe skały wysoko w górach, wydostaje się tu licznymi źródłami u stóp urwisk, dlatego nawet w lipcu jest lodowata, przejrzysta i turkusowa. Zimą Acheron bywa rwący, latem można iść jego korytem w górę, brodząc po kolana, a miejscami po pas. Brzegi ocieniają stare platany, a całość jest chroniona jako obszar Natura 2000. Ścieżka od Glyki prowadzi do Skala Tzavelainas i Smoczej Jaskini,

gdzie źródła biją spośród paproci, a dalej szlakiem Suliotów, przez łukowy most Dala i przewężenie zwane „Bramą Hadesu”, na płaskowyż Souli.

Góry nad rzeką to dawna kraina Suliotów, prawosławnych klanów wojowników, które przez lata opierały się Ali Paszy z Ioanniny (ok. 1741–1822). Po ich klęsce w 1803 r. doszło do tragedii pod Zalongo: 16 grudnia ok. 60 kobiet z Souli z dziećmi rzuciło się w przepaść, by nie wpaść w ręce wroga. Tradycja mówi, że skakały kolejno, tańcząc i śpiewając, choć historycy spierają się, czy taniec rzeczywiście był. Ich pomnik stoi na górze Zalongo koło Prewezy. Dziś w Glyki organizuje się rafting, spływy kajakowe i przejażdżki konne korytem rzeki.

Pomnik kobiet z Souli na górze Zalongo koło Prewezy, upamiętniający wydarzenia z grudnia 1803 r. Fot. HaTe, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Spacer korytem rzeki w górę od mostu w Glyki do wylotu wąwozu, w wodzie.
- Suchą stopą: ścieżka z centrum informacji do Skala Tzavelainas i Smoczej Jaskini.
- Tawerny nad wodą przy parkingu, cień platanów na przerwę w upale.

> **Praktycznie.** Glyki to ok. 30 km objazdu względem trasy Ioannina–Preweza. Weź sandały albo buty do wody, a motocyklowe buty zostaw przy motocyklu, najlepiej w kufrze. W lipcu w południe jest tłoczno; przyjedź przed 11 albo po 16.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Acheron, en.wikipedia.org/wiki/Glyki, www.theoi.com/Text/Pausanias1B.html, pl.wikipedia.org/wiki/Dante_Alighieri, pl.wikipedia.org/wiki/Ali_Pasza_z_Tepeleny

39.32898, 20.62163 (osm:node/1288332260)

EPIR (PREWEZA) · DZIEŃ D2

6 Nekromanteion nad Acheronem (Mesopotamos)

Fot. Nikos Laskaridis, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	wyrocznia, mitologia, antyk
Czas	45 min
Wstęp	ok. 8 €; 8:30–15:00 [do sprawdzenia]
Ruiny	koniec IV–III w. p.n.e., zniszczone w 167 p.n.e.
Wykopaliska	Sotirios Dakaris, od 1958 r.
Zamknięcie	ok. 15:00 [do sprawdzenia]

> Trafisz na niską krawędź, gdzie gaj Persefony
> Pełen olsz, topól gonnych, i wierzby jałowej,
> Tam z okrętem na głębi stań oceanowej
> A sam idź w gmach Aisa. Podwójném korytem,
> W nurt Acheronu, Pyri — Flegeton z Kokytem
> Co z Stygu wody bierze, wpadają u skały
> Gdzie z ogromnym łoskotem łączą się ich wały.
>
> — Homer, „Odyseja” X 509–515 · przeł. Lucjan Siemieński (1873)

RYS HISTORYCZNY

Wyrocznia zmarłych nad Acheronem należała do Tesprotów i leżała koło ich miasta Efyry, nad bagnistym jeziorem Acherusia, w które wpadały Acheron i Kokytos. Starożytni uważali ją za najważniejszą z wyroczni umarłych i za bramę do Hadesu. Tu Homer umieszcza zejście Odyseusza do podziemia: bohater kopie dół, składa w ofierze barana i czarną owcę, a cienie zmarłych zlatują się do krwi, wśród nich wieszcz Tejrezjasz, który przepowiada mu drogę do domu.

Herodot opisuje, jak tyran Koryntu Periander (rządził ok. 627–585 p.n.e.) wysłał tu posłańców, by zapytali ducha jego zmarłej żony Melissy, gdzie ukryła powierzony jej skarb. Duch odmówił odpowiedzi, skarżąc się, że marznie nago, bo szat złożonych z nią w grobie nie spalono. Periander zebrał więc kobiety Koryntu w odświętnych strojach, kazał je rozebrać, a

suknie spalić dla Melissy. Dopiero wtedy duch zdradził kryjówkę. Periander uczynił z Koryntu potęgę: zakładał kolonie, podporządkował Korkyrę i według tradycji zbudował diolkos, kamienną pochylnię do przeciągania statków przez Przesmyk Koryncki. Część starożytnych zaliczała go do siedmiu mędrców Grecji, inni widzieli w nim wzór okrutnego tyrana.

W 1958 r. archeolog Sotirios Dakaris (1916–1996), wieloletni szef służby starożytności w Ioanninie i badacz Dodony, odkopał pod kościołem monasteru św. Jana Prodromosa potężne mury z wieloboków kamiennych, kręte korytarze i podziemną salę nakrytą łukami. Uznał to za Nekromanteion i odtworzył rytuał: pielgrzymi mieli jeść fasolę, wieprzowinę, chleb jęczmienny i owoce morza z dodatkiem środka odurzającego, przechodzić labiryntem i żelaznymi bramami, a kapłan „unosił się” w powietrzu za sprawą teatralnych dźwigów.

Dziś większość badaczy patrzy na to sceptycznie. Ruiny nie są starsze niż koniec IV w. p.n.e., a brązowe elementy, które Dakaris wziął za części dźwigów, okazały się 21 podkładkami z katapult. Budowlę uważa się raczej za ufortyfikowany dom wiejski z epoki hellenistycznej, zniszczony przez Rzymian w 167 p.n.e., gdy spustoszyli cały Epir. Prawdziwa wyrocznia mogła stać gdzie indziej na tym wzgórzu albo nad dawnym jeziorem. Miejsce jest skromne, a jego siła leży w kontekście: z murów widać dolinę Acheronu, rzeki, przez którą przewożono zmarłych.

NA MIEJSCU

- Podziemna sala z łukami, schodami w dół, chłodna w upale.
- Mury z wielobocznych bloków i labirynt korytarzy wokół centralnej budowli.
- Kościół monasteru na szczycie i widok na równinę Acheronu, gdzie leżało jezioro Acherusia.

> **Praktycznie.** Stanowisko według przewodników zamyka się ok. 15:00, więc zaplanuj je przed obiadem albo jedź tu przed Glyki [do sprawdzenia]. Łatwo połączyć ze źródłami Acheronu w Glyki, a dalej z Pargą lub Ammoudią. Motocykl zostawisz pod wzgórzem, skąd na stanowisko idzie się kilka minut pod górę [do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Necromanteion_of_Acheron, en.wikipedia.org/wiki/Periander, el.wikipedia.org/wiki/Σωτήριος_Δάκαρης

39.23621, 20.53452 (wikidata:Q12881666)

7

WYSPY JOŃSKIE (LEFKADA) · DZIEŃ D2

Lefkada: przylądek Lefkatas i Porto Katsiki

Fot. Dimitra Papadimitriou, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	widok, plaza, mitologia
Czas	pół dnia
Wstęp	bez opłat
Dojazd	z lądu groblą i obrotowym mostem pływającym, bez promu
Najwyższy szczyt	Stavrota, 1158 m
Wydarzenia	Międzynarodowy Festiwal Folkloru, ostatni tydzień sierpnia (od 1962 r.) [do sprawdzenia]

> gdzie podobno pierwsza Safona,
> ścigając wyniosłego Faona,
> w szale tęsknoty skoczyła
> z widocznej z daleka skały,
> wedle modlitwy do ciebie, panie i władco.
>
> — Menander, „Leukadia” fragment u Strabona (X 2, 9) · przekład własny · tekst oryginalny
>
> οὗ δὴ λέγεται πρώτη Σαπφὼ
> τὸν ὑπέρκομπον θηρῶσα Φάων᾽
> οἰστρῶντι πόθῳ ῥῖψαι πέτρας
> ἀπὸ τηλεφανοῦς ἅλμα κατ᾽ εὐχὴν
> σήν, δέσποτ᾽ ἄναξ.

O MIEJSCU

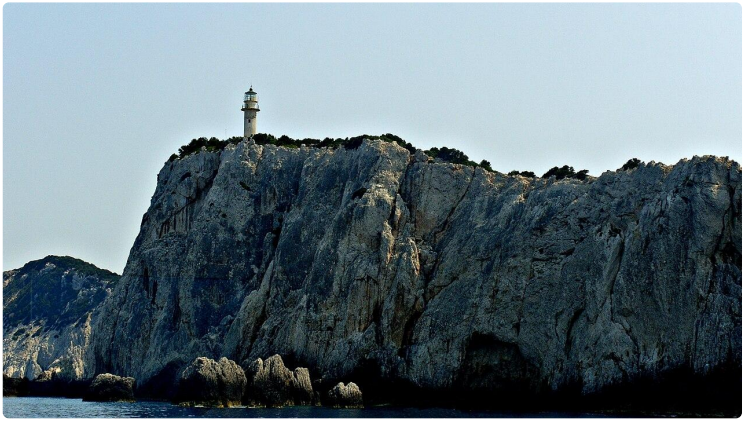
Lefkada bierze nazwę od greckiego leukos, „biały”: zachodnie wybrzeże wyspy to wysokie klify z jasnego wapienia, które spadają prosto do morza. Z lądem łączy ją grobla i ok. 50-metrowy most pływający, który kilka razy dziennie obraca się na bok, by przepuścić jachty płynące kanałem Lefkady. Dzięki temu na wyspę wjeżdża się bez promu.

Na południowym krańcu wyspy, na białym urwisku przylądka Lefkatas, stała w starożytności świątynia Apollina Leukatasa, a dziś stoi latarnia morska. Strabon pisze, że z tej skały wykonywano „skok leukadyjski”, który miał leczyć z nieszczęśliwej miłości. Komediopisarz Menander twierdził, że pierwsza skoczyła poetka Safona, zakochana bez

wzajemności w pięknym przewoźniku Faonie. Safona (ok. 630 – ok. 570 p.n.e.) z Lesbos była najsłynniejszą poetką antyku: starożytni zaliczali ją do kanonu dziewięciu poetów lirycznych, a strofę nazwaną od jej imienia saficką przejął rzymski poeta Katullus i po nim liryka europejska. Opowieść o jej skoku jest najpewniej późną legendą. Co roku w święto Apollina zrzucano stąd skazańca, by odwrócić od miasta nieszczęście: przywiązywano mu ptaki i pióra, żeby spowolnić upadek, a w dole czekały łodzie. Jeśli przeżył, wyganiano go na zawsze z wyspy.

Po drodze na przylądek leży Porto Katsiki, „kozi port", jedna z najsłynniejszych plaż Grecji: pas białych kamyków pod pionową, kilkudziesięciometrową ścianą klifu. Turkusowy kolor wody bierze się z jasnego dna z wapiennego żwiru i drobnego osadu odbijającego światło. Wybrzeże jest aktywne sejsmicznie: trzęsienie ziemi w listopadzie 2015 r. zniszczyło schody na sąsiednią plażę Egremni [do sprawdzenia]. Najpiękniej jest późnym popołudniem i o zachodzie, bo zachodnie wybrzeże dostaje wtedy pełne słońce, a przylądek z latarnią to klasyczny punkt na zachód słońca.

Lefkada ma też swój spór o Homera. Niemiecki archeolog Wilhelm Dörpfeld (1853–1940), współpracownik Schliemanna, uważał, że to ona, a nie dzisiejsza Itaka, była ojczyzną Odyseusza. Kopał w okolicach Nidri na wschodnim wybrzeżu, opisał swoją teorię w książce „Alt-Ithaka" (1927), spędził na wyspie ostatnie lata i jest pochowany w Vlychos koło Nidri. Był jednym z najważniejszych archeologów swoich czasów: prowadził od strony technicznej wykopaliska w Olimpii, rozpoznał w Troi dziewięć nakładających się miast i w latach 1887–1912 kierował Niemieckim Instytutem Archeologicznym w Atenach. Wyspa dała też światu dwóch pisarzy. Urodził się tu poeta Angelos Sikelianos (1884–1951), który w 1927 i 1930 r. wskrzesił w Delfach święta delfickie, a w latach 1946–1951 co roku był kandydatem do Nagrody Nobla. Tu przyszedł też na świat Lafcadio Hearn (1850–1904), którego drugie imię pochodzi od nazwy wyspy. Jako Koizumi Yakumo opisał Japonię epoki Meiji i jej opowieści o duchach („Kwaidan"), przybliżając ją czytelnikom Zachodu. W ostatnim tygodniu sierpnia miasto Lefkada gości Międzynarodowy Festiwal Folkloru, organizowany od 1962 r. [do sprawdzenia].

Latarnia na białym urwisku przylądka Lefkatas, w miejscu dawnej świątyni Apollina i „skoku leukadyjskiego”. Fot. Austroungarika, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Droga zachodnim wybrzeżem przez górskie wsie, z widokami na klify i morze.
- Porto Katsiki: punkt widokowy z góry i schody na plażę.
- Przylądek Lefkatas: latarnia na miejscu świątyni Apollina, widok z urwiska.

> **Praktycznie.** Na D2 po Nekromanteionie przez tunel pod Akcjum na Lefkadę, a z przylądka z powrotem przez groblę i dalej nadmorską drogą przez Paleros i Mytikas do Astakos. Na wyspę przyjeżdża się po południu, więc na zachód słońca przy latarni nie starczy dnia. Droga na przylądek jest wąska i kręta, ok. 40 km z miasta Lefkada [do sprawdzenia]. W lipcu parking przy Porto Katsiki zapełnia się przed południem, a obrotowy most w mieście Lefkada potrafi zatrzymać ruch na kilkanaście minut, gdy przepuszcza jachty.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Lefkada, en.wikipedia.org/wiki/Sappho, en.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_D%C3%B6rpfeld, en.wikipedia.org/wiki/Angelos_Sikelianos, en.wikipedia.org/wiki/Lafcadio_Hearn
38.56867, 20.54833 (wikidata:Q24514725)

DZIEŃ 3 · PROM ASTAKOS → SAMI

D3: Kefalonia

Promem na Kefalonię: podziemne jezioro Melissani, plaża Myrtos i weneckie Assos i Fiskardo.

Linia trasy: przebieg wariantu najszybszego wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras.

Region: Iónia Nisiá / Ιόνια Νησιά (Wyspy Jońskie) – opis w rozdziale „D2: Ioannina → Astakos”.

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
D3	prom Astakos → Sami (Kefalonia)	~30 + prom (ORS, szacunkowo)	Assos lub Fiskardo

ZANIM RUSZYSZ

- **Prom Astakos → Sami:** Ionion Pelagos, ok. 2–2,5 h, 13 € za osobę + 20 € za motocykl (stan na 2026-10); letni rozkład [do sprawdzenia]. Bilety sprzedawane głównie w biurach na wyspach, więc bilet na jutrzejszy prom Sami → Pisaetos kup w Sami zaraz po przypłynięciu.
- **Melissani w południe:** woda świeci tylko w pełnym słońcu, ok. południa, i wtedy też są najdłuższe kolejki. Jaskinia jest kilka kilometrów od portu, więc to pierwszy przystanek po promie.
- **Myrtos i osuwiska:** w lipcu 2026 r. z klifu nad plażą zeszły osuwiska i obrona cywilna zapowiedziała dodatkowe środki. Nie rozkładaj się pod klifem; jeśli brakuje czasu, wystarczy punkt widokowy przy drodze.
- **Paliwo:** zatankuj w rejonie Sami lub Agia Efimia; na północy wyspy (Assos, Fiskardo) stacji jest mało [do sprawdzenia].

PO DRODZE

- **Sami:** port na tle masywu Ainos (1628 m), parku narodowego od 1962 r. z endemiczną jodłą kefalońską. W Sami kręcono większość filmu „Kapitan Corelli” (2001).
- **Sami → Agia Efimia → Divarata:** droga wzdłuż zatoki z widokiem na Itakę, potem w górę na zachodni brzeg. Wioski są nowe, bo po trzęsieniu ziemi w 1953 r. na Kefalonii ocalało tylko Fiskardo.
- **Myrtos → Assos → Fiskardo:** jedna z najładniejszych dróg na wyspie, wysoko nad morzem, z zakrętami nad urwiskami. Przed Fiskardo widać Itakę po prawej i Lefkadę na północy.

8 WYSPY JOŃSKIE (KEFALONIA) · DZIEŃ D3

Jaskinia Melissani

Fot. No machine-readable author provided. Christos Vittoratos assumed (based on copyright claims)., Public domain, Wikimedia Commons

Typ	jaskinia, przyroda, mitologia
Czas	45 min
Wstęp	płatny, rejs łodzią; ok. 10 € [do sprawdzenia]
Odkrycie	1951, speleolog Jannis Petrochilos
Najlepsze światło	ok. południa
Znaleziska	Muzeum Archeologiczne w Argostoli

O MIEJSCU

Melissani to jezioro schowane pod ziemią, na dnie krasowej jaskini kilka kilometrów od portu w Sami. Wapienne podłoże Kefalonii przez tysiące lat rozpuszczała woda, aż powstały komory, korytarze i studnie. Nad największą komorą sklepienie się zawaliło i w skale został wielki otwór. Gdy słońce stoi wysoko, światło pada pionowo na wodę, ta świeci na turkusowo i niebiesko, a łodzie wyglądają, jakby wisiały w powietrzu. Do jeziora schodzi się sztucznym tunelem, a dalej płynie łodzią z wioślarzem: najpierw pod otwartym niebem, potem pod nawisem ze stalaktytami.

Najciekawsza jest sama woda. W jeziorze miesza się słodka woda z gór z wodą morską, dlatego jest lekko słonawa. Morze wpada do szczelin, tak zwanych katawotr, aż po drugiej stronie wyspy, przy Argostoli, i płynie pod ziemią przez całą Kefalonię. Badania z barwnikiem wykazały, że ta podróż trwa około dwóch tygodni. Woda wypływa w Melissani, a potem uchodzi do morza przy pobliskim jeziorku Karavomylos w zatoce Sami.

Jaskinię odkrył dla nauki w 1951 r. speleolog Jannis Petrochilos, który rok wcześniej z żoną Anną i kilkoma innymi badaczami założył Greckie Towarzystwo Speleologiczne. Później archeolog Spyridon Marinatos (1901–1974), rodem z Lixouri na Kefalonii, przebadał wysepkę na środku jeziora i znalazł gliniane figurki Pana oraz krążki i tabliczki z korowodem tańczących nimf. W starożytności było tu więc sanktuarium Pana i nimf.

Marinatos to jedna z najważniejszych postaci greckiej archeologii: w 1939 r. wysunął hipotezę, że wybuch wulkanu na Therze (Santorynie) zadał cios kulturze minojskiej na Krecie, a od 1967 r. odkopywał spod pumeksu miasto w Akrotiri, nazywane greckimi Pompejami. Zginął w 1974 r. na tym wykopalisku. Miejscowa legenda opowiada o nimfie Melissanthi, która utopiła się w jeziorze z nieodwzajemnionej miłości do Pana. Znaleziska są w muzeum w Argostoli.

NA MIEJSCU

- Zejście tunelem i krótki rejs łodzią z wioślarzem po jeziorze.
- Widok z dołu na otwór w sklepieniu i porośnięte krawędzie leja.
- Po drodze z Sami jeziorko Karavomylos, gdzie wypływa woda z jaskini.

> **Praktycznie.** Najlepsze światło jest w okolicach południa, ale wtedy kolejki są najdłuższe, a w lipcu dochodzą autokary z wycieczek. Zdjęcia „świecącej" łodzi z Instagrama robione są właśnie w pełnym słońcu; przy chmurach woda jest ciemnozielona. Port w Sami jest kilka kilometrów dalej, więc jaskinia pasuje zaraz po zejściu z promu.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Jaskinia_Melissani, en.wikipedia.org/wiki/Melissani_Cave, en.wikipedia.org/wiki/Spyridon_Marinatos, www.greeknewsagenda.gr/caves-of-greece/

38.25700, 20.62360 (wikidata:Q1573013)

9 WYSPY JOŃSKIE (KEFALONIA) · DZIEŃ D3

Plaża Myrtos (punkt widokowy)

Fot. Matt Sims, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Typ	plaza, widok, przyroda
Czas	30 min – 2 h
Wstęp	bez opłat
Dojazd	ok. 2 km serpentyn z Divaraty
Uwaga	osuwiska z klifu, lipiec 2026

O MIEJSCU

Myrtos to najbardziej znany widok Kefalonii: łuk białych otoczaków między dwiema górami, Agia Dynati i Kalon Oros (901 m), pod stromymi, jasnymi zboczami, które schodzą wprost do morza. Plaża była kilkanaście razy (według Wikipedii 12) wybierana na najpiękniejszą w Grecji. Jej kamienie to wapień, obtoczony przez fale i coraz drobniejszy w stronę wody. Fale ścierają z nich jasny pył, który unosi się w wodzie i rozprasza światło, dlatego przy brzegu morze ma mleczny, intensywnie turkusowy kolor, a dalej robi się granatowe.

Te same strome zbocza, które dają widok, są kruche. Zachodnia Kefalonia leży w jednym z najaktywniejszych sejsmicznie miejsc Europy. Po dwóch silnych trzęsieniach w styczniu i lutym 2014 r. na wybrzeże spadły skały, a droga na plażę wymagała naprawy. W lipcu 2026 r. z klifu nad Myrtos znów zeszły osuwiska i greckie służby obrony cywilnej zapowiedziały dodatkowe środki bezpieczeństwa.

Na plaży kręcono scenę wybuchu miny w filmie „Kapitan Corelli” (2001) według powieści Louisa de Bernières z 1994 r., nagrodzonej rok później Nagrodą Pisarzy Wspólnoty Narodów (Commonwealth Writers' Prize). Książka opowiada o włoskiej okupacji Kefalonii w czasie II wojny światowej i masakrze żołnierzy dywizji Acqui przez Niemców we wrześniu 1943 r., a film ściągnął na wyspę wielu turystów.

NA MIEJSCU

- Punkt widokowy przy drodze nad zatoką: klasyczne zdjęcie z serpentynami i łukiem plaży.

- Zjazd ok. 2 km krętą drogą z wioski Divarata, na dole parking pod klifem.
- Kąpiel: dno opada szybko, a przy brzegu bywa fala.

> **Praktycznie.** Jeśli dzień się sypie, wystarczy postój na punkcie widokowym; zjazd i kąpiel to dodatkowe 1–2 godziny. Nie rozkładaj się pod samym klifem i przestrzegaj tablic ostrzegawczych, bo osuwiska są tu częste. W lipcu po południu parking na dole szybko się zapełnia, ale motocykl zwykle gdzieś się zmieści.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Mirtos_(plaża), en.wikipedia.org/wiki/Myrtos_Beach, en.wikipedia.org/wiki/Captain_Corelli%27s_Mandolin

38.34361, 20.53611 (wikidata:Q1259677)

10 WYSPY JOŃSKIE (KEFALONIA) · DZIEŃ D3

Assos i Fiskardo

Fot. Tom Corser, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	wies, zamek, droga motocyklowa
Czas	2 h
Wstęp	bez opłat
Zamek w Assos	1593–1595, wenecki
Fiskardo	jedyne ocalałe w trzęsieniu 1953 r.
Wydarzenia	święte węże w Markopoulo (południe wyspy), pierwsza połowa sierpnia do 15 sierpnia; poza terminem wyjazdu

RYS HISTORYCZNY

Assos leży na wąskim przesmyku, który łączy Kefalonię z zalesionym półwyspem. Pod koniec XVI w. wyspą rządziła Wenecja, a jej wybrzeża nękali piraci i Turcy. W latach 1593–1595 senat wenecki zlecił inżynierowi wojskowemu Marino Gentiliniemu budowę na półwyspie twierdzy, jednej z największych w Grecji. Assos zostało wtedy stolicą administracyjną północnej Kefalonii. Wielki plan się nie powiódł: na skale nie było źródeł, a bez wody twierdza nie mogła przetrzymać oblężenia. Mury opasujące półwysep stoją do dziś, a od wioski prowadzi do nich ścieżka pod górę.

12 sierpnia 1953 r. Wyspy Jońskie nawiedziło trzęsienie ziemi o sile 6,8, poprzedzone kilkoma silnymi wstrząsami. Na Kefalonii runęła niemal cała zabudowa, zginęło kilkaset osób, a wyspa podniosła się o ok. 60 cm. Tysiące mieszkańców wyemigrowało, głównie do Australii, Kanady i USA. Odbudowę Assos sfinansowało miasto Paryż, dlatego główny placyk wioski nosi nazwę placu Paryskiego, a przypomina o tym tablica.

Fiskardo, na północnym krańcu wyspy, jako jedyne przetrwało trzęsienie ziemi niemal bez szkód. Dlatego tylko tu zachowała się dawna zabudowa z czasów weneckich: kolorowe domy z okiennicami wokół małego portu. Nazwa pochodzi od Roberta Guiscarda (ok. 1015–1085), normańskiego

księcia Apulii i Kalabrii, który w 1085 r. podczas wyprawy przeciw Bizancjum zmarł na gorączkę na Kefalonii; kronikarze piszą o miejscu zwanym Ather, ale czy chodzi o przylądek koło Fiskardo, czy o zatokę Atheras na zachodzie wyspy, nie wiadomo na pewno. Był jednym z najgroźniejszych przeciwników cesarstwa: razem z bratem Rogerem odebrał Bizancjum południowe Włochy, a Arabom Sycylię, a w 1081 r. rozbił cesarza Aleksego I Komnena pod Dyrrachium (dziś Durrës w Albanii). Z jego zdobyczy potomkowie Rogera zbudowali później Królestwo Sycylii, a epitafium nazwało go „postrachem świata”. Na cyplu nad portem stoją ruiny trójnawowego kościoła, łączonego z czasami normańskimi, i wenecka latarnia. Archeolodzy znaleźli tu też rzymskie domy, łaźnię i cmentarz.

Kefalonia ma też swoje smaki i zwyczaje. Na zboczach gór rośnie winorośl robola, z której robi się wytrawne, cytrynowe białe wino. Razem z rodzynkami było ono najstarszym towarem eksportowym wyspy. Najdziwniejsze święto odbywa się w sierpniu na południu wyspy, w kościele Matki Bożej w Markopoulo. Przed świętem Zaśnięcia (15 sierpnia) w kościele pojawiają się małe, ciemne węże (Telescopus fallax) z rysunkiem przypominającym krzyżyk na głowie. Wierni biorą je na ręce, a po liturgii 15 sierpnia węże znikają do następnego roku. Legenda mówi, że w 1705 r. mniszki z tutejszego klasztoru, napadnięte przez piratów, modliły się o ratunek i zostały zamienione w węże. Miejscowi wierzą, że gdy węże nie przyjdą, wyspę czeka nieszczęście: podobno nie było ich w czasie II wojny światowej i w sierpniu 1953 r., tuż przed trzęsieniem ziemi. Historyk Daniel Ogden zauważa, że trudno tu oddzielić stary mit od turystycznej legendy.

Nabrzeże Fiskardo: kolorowe domy z czasów weneckich, które przetrwały trzęsienie ziemi z 1953 r. Fot. Paul Brink at Dutch Wikipedia, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Droga z Myrtos do Assos i dalej do Fiskardo: wysoko nad morzem, z widokiem na Itakę po drugiej stronie cieśniny.
- Punkt widokowy nad Assos przy zjeździe z głównej drogi: przesmyk, wioska i półwysep z murami.
- Spacer na mury twierdzy w Assos (stromo, bez cienia).
- Wieczór w porcie Fiskardo, krótki spacer na cypel z latarnią i ruinami kościoła.

> **Praktycznie.** Nocleg D3 w Assos lub Fiskardo; rano ok. 1 h jazdy do promu w Sami. Alternatywa z czatu: nocleg w Sami lub Argostoli i pętla bez przeprowadzki bagażu. Zjazd do Assos jest wąski i stromy, a w wiosce parkuje się z trudem, więc motocykl jest tu zaletą; w Fiskardo latem port jest zatłoczony jachtami i turystami.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Asos, en.wikipedia.org/wiki/Fiskardo, en.wikipedia.org/wiki/1953_Ionian_earthquake, en.wikipedia.org/wiki/Cephalonia, en.wikipedia.org/wiki/Sacred_snakes_of_Cephalonia, en.wikipedia.org/wiki/Robert_Guiscard

38.37734, 20.54004 (osm:node/1583907523)

DZIEŃ 4 · PROM SAMI → PISAETOS

D4: Itaka

Wyspa Odyseusza: grota Nimf, akropol Piso Aetos i grota Loizosa nad zatoką Polis.

Linia trasy: przebieg wariantu najszybszego wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras.

Region: Iónia Nisiá / Ιόνια Νησιά (Wyspy Jońskie) – opis w rozdziale „D2: Ioannina → Astakos”.

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
D4	prom Sami → Pisaetos (Itaka)	~30 + prom (ORS, szacunkowo)	Stavros

ZANIM RUSZYSZ

- **Prom Sami → Pisaetos:** Ionion Pelagos, ok. 30–50 min, 5 € za osobę + 12 € za motocykl (stan na 2026-10); rozkład [do sprawdzenia]. Pisaetos to sama przystań bez miasteczka, sklepu i stacji.
- **Bilet na jutrzejszy prom do Patras:** linia Levante Itaka–Patras jest sezonowa, a w rozkładzie z 2026 r. nie pływała codziennie (np. pon., pt., sob., niedz.). Kolejność dni D4/D5 trzeba dopasować do rozkładu na lipiec 2027 [do sprawdzenia].
- **Grota Nimf zamknięta:** do środka się nie wchodzi; jedzie się dla widoku na zatokę Dexia, a znaleziska z groty są w muzeum w Vathy. Grota Loizosa też już nie istnieje, znaleziska są w zbiorach w Stavros [godziny obu muzeów do sprawdzenia].
- **Paliwo i upał:** zatankuj w Vathy [do sprawdzenia, czy jest stacja w Stavros]; na Aetos idź rano, bo ścieżka jest kamienista i bez cienia.

PO DRODZE

- **Pisaetos → Vathy:** droga wspina się z przystani na siodło pod górą Aetos, najwęższe miejsce wyspy, i schodzi nad zatokę Molos. Vathy leży w głębokiej, zamkniętej zatoce z wysepką Lazaretto pośrodku.
- **Vathy → Stavros górą:** przez Anogi (ok. 550 m), najwyżej położoną wieś Itaki, i obok klasztoru Kathara (ok. 556 m) na zboczu homeryckiej góry Neritos, z widokiem na całą wyspę i Kefalonię.
- **Albo wybrzeżem:** wzdłuż zachodniego brzegu przez Lefki, z widokiem na cieśninę i Kefalonię, do Stavros nad zatoką Polis.

11 WYSPY JOŃSKIE (ITAKA) · DZIEŃ D4

Piso Aetos (Alalkomenai)

Fot. Jarmila Book, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, mitologia, widok
Czas	1 h
Wstęp	bez opłat
Najstarsza budowla	ok. 1400 r. p.n.e.
Wykopaliska	Schliemann 1868 i 1878, potem BSA

RYS HISTORYCZNY

Góra Aetos („orzeł") wznosi się nad najwęższym miejscem Itaki, przesmykiem, który łączy północną i południową część wyspy. Z obu stron są osłonięte zatoki, a ze szczytu widać cieśninę z Kefalonią i oba brzegi naraz. Takie miejsce aż prosiło się o twierdzę. Na zboczach zachowały się mury z ogromnych, ledwo obrobionych bloków, w niektórych miejscach do pełnej wysokości. Grecy nazywają taki mur „cyklopowym", bo wierzyli, że takie głazy mogli ułożyć tylko olbrzymi Cyklopi. W czasach hellenistycznych miasto na Aetos nazywało się Alalkomenai.

Na początku XIX w. podróżnicy William Gell i Edward Dodwell uznali, że to tu stał pałac Odyseusza. W 1868 r., i ponownie w 1878 r., kopał tu Heinrich Schliemann (1822–1890), zanim jeszcze odkopał Troję i Mykeny. Niemiecki kupiec, który dorobił się majątku w handlu, właśnie na Itace po raz pierwszy sam spróbował szukać świata Homera w ziemi. Książkę z tej podróży, „Itaka, Peloponez i Troja", przyjął w 1869 r. jako rozprawę doktorską Uniwersytet w Rostoku, a jego późniejsze odkrycia w Troi (od 1870 r.) i Mykenach (1876) otworzyły archeologię epoki brązu w Grecji. Znalazł m.in. monety z brązu z głową Odyseusza w czapce żeglarza i napisem ΙΘΑΚΩΝ („[moneta] Itakijczyków"). Później na siodle góry kopali archeolodzy z Brytyjskiej Szkoły w Atenach, a pod koniec XX w. zespół Sarantisa Symeonoglou, który w 1990 r. opowiedział się za

Aetos jako siedzibą Odyseusza. Najstarsza budowla to okrągły obiekt z ceramiką z ok. 1400 r. p.n.e., być może sanktuarium Apollina, o którego kulcie na Itace wspomina „Odyseja”.

Jak oceniają to archeolodzy? Monety i kult pokazują, że w czasach hellenistycznych Itakijczycy byli dumni z Odyseusza i wiązali go z własną wyspą. Pałacu z epoki brązu, który pasowałby do opisu Homera, na Aetos jednak nie znaleziono, a widoczne dziś mury pochodzą raczej z późniejszych epok [do sprawdzenia]. Kandydatów jest dziś kilka: Aetos, wzgórze Pilikata koło Stavros i Agios Athanasios („Szkoła Homera”) na północy, gdzie Thanasis Papadopoulos z Uniwersytetu w Janinie ogłosił odkrycie mykeńskiej cytadeli. Niektórzy szukają Itaki Homera nawet na Kefalonii albo Lefkadzie, ale większość badaczy pozostaje przy dzisiejszej Itace.

NA MIEJSCU

- Prom z Sami przybija do Pisaetos u stóp góry: ruiny są kilka minut jazdy od portu.
- Krótkie, strome podejście do murów na zboczu.
- Widok na cieśninę, Kefalonię i zatokę Molos z Vathy.

> **Praktycznie.** Stanowisko jest otwarte, bez kas i obsługi [do sprawdzenia]; ścieżka jest kamienista, bez cienia, więc idź rano i weź wodę. Buty motocyklowe wystarczą, ale ostrożnie na luźnych kamieniach.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Alalcomenae_(Ithaca), en.wikipedia.org/wiki/Ithaca_(island), en.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Schliemann, www.cambridge.org/core/journals/annual-of-the...

38.35724, 20.67733 (wikidata:Q1706457)

12 WYSPY JOŃSKIE (ITAKA) · DZIEŃ D4

Grota Nimf (Marmarospilia), Itaka

Typ	mitologia, jaskinia
Czas	30 min
Wstęp	zamknięta, wnętrza nie zwiedza się (stan na 2024, źródło: showcaves.com) [do sprawdzenia]
Wys.	ok. 180 m n.p.m.
Wykopaliska	S. Symeonoglou, 1998–2002
Znaleziska	Muzeum Archeologiczne w Vathy

> Wyżej, gdzie brzeg, tam rośnie oliwnik w liść strojny;
> Jest i ciemna pieczara oliwnika blisko,
> Boginiek Najadami zwanych w niej siedlisko.
> Wewnątrz dzbany i garnki dwóuszne tam stoją,
> Pszczoły w nich robią miody, jak w ulach się roją…
> Są i narzędzia tkackie, kamienne warsztaty,
> Bogińki purpurowe na nich dzieją szaty.
> Środkiem bije zdrój żywy; po bokach dwa wchody:
> Jeden północny ludziom służy do wygody,
> Od południa — ten święty; stopa śmiertelnika
> Przestąpić go niemoże — Bogom się odmyka.
>
> — Homer, „Odyseja” XIII 102–112 · przeł. Lucjan Siemieński (1873)

RYS HISTORYCZNY

W XIII księdze „Odysei” Feakowie przywożą śpiącego Odyseusza na Itakę po dwudziestu latach tułaczki. Zostawiają go na brzegu zatoki Forkysa, a obok, w świętej grocie nimf, składają jego skarby: trójnogi, kotły, złoto i szaty. Homer opisuje grotę z detalami: są w niej kamienne dzbany, w których pszczoły zbierają miód, kamienne krosna, na których nimfy tkają purpurowe tkaniny, i dwa wejścia. Północnym wchodzą ludzie, południowym tylko bogowie. Odyseusz budzi się we mgle i nie poznaje ojczyzny. Atena, najpierw w przebraniu młodego pasterza, mówi mu, że jest na Itace, rozprasza mgłę i pomaga ukryć dary w grocie. W III w. n.e. filozof Porfiriusz (ok. 234 – ok. 305), uczeń Plotyna i wydawca jego „Ennead”, napisał całą rozprawę „O grocie nimf”, w której czytał ten opis jako alegorię duszy schodzącej na ziemię i wracającej do bogów. Jego

krótki wstęp do logiki, „Isagoge”, w łacińskim przekładzie Boecjusza był przez całe średniowiecze podręcznikiem europejskich szkół, a „drzewo Porfiriusza” do dziś służy za wzór klasyfikacji pojęć.

Od XIX w. mieszkańcy i badacze wskazywali na Itace miejsca z „Odysei”, a za zatokę Forkysa uznano zatokę Dexia przy Vathy. Grota Marmarospilia („marmurowa jaskinia”) leży ok. 2,5 km nad nią, na wysokości ok. 180 m. Ma wąskie wejście od północy i otwór w stropie od południa, co pasuje do homeryckich „dwóch bram”. W latach 1998–2002 kopał tu Sarantis Symeonoglou i dotarł do głębokości ok. 36 m. Pod warstwą gruzu z zawalonego stropu znalazł figurki nimf i Pana, czyli ślad prawdziwego kultu, oraz głębszą komorę z kośćmi zwierząt. Część znalezisk trafiła do muzeum w Vathy, ale pełne wyniki nigdy nie zostały opublikowane.

Ocena archeologów jest ostrożna. Kult nimf w jaskini jest pewny, ale nie dowodzi, że Homer myślał o tej właśnie grocie. Opis z „Odysei” jest literacki, a jaskiń z kultem nimf było w Grecji wiele. Część badaczy łączy homerycką grotę raczej z jaskinią Loizosa w zatoce Polis, gdzie znaleziono trójnogi z brązu [do sprawdzenia]. Po wykopaliskach Marmarospilia została zamknięta, bo prace i późniejsze kradzieże nacieków zrobiły ją niebezpieczną. Lokalny serwis turystyczny wprost odradza wchodzenie do środka.

Trzy nimfy w korowodzie za Hermesem, z prawej rogata głowa boga rzeki Acheloosa. Attycki relief wotywny, ok. 320–300 p.n.e., Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku Fot. This file was donated to Wikimedia Commons as part of a project by the Metropolitan Museum of Art. See the Image and Data Resources Open Access Policy, CC0, Wikimedia Commons

Grota nimf w miniaturze: terakotowa kapliczka z nimfami pod skalnym łukiem, ok. 125–100 p.n.e., Luwr w Paryżu Fot. Tangopaso, Public domain, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Dojazd z Vathy: kilka kilometrów, ostatni odcinek wąską drogą pod górę.
- Widok z góry na zatokę Dexia, homerycką zatokę Forkysa, i zatokę Vathy.
- Zatoka Dexia w dole: kąpiel w miejscu, gdzie według tradycji Feakowie zostawili Odyseusza.

> **Praktycznie.** Wnętrze jest zamknięte, więc przyjeżdża się dla widoku i dla samej historii; nie wchodź za ogrodzenie. Znaleziska z groty można zobaczyć w Muzeum Archeologicznym w Vathy [godziny do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Ithaca_(island), en.wikipedia.org/wiki/Porphyry_(philosopher)

38.36104, 20.70650 (osm:node/5186208857)

13 WYSPY JOŃSKIE (ITAKA) · DZIEŃ D4

Grota Loizosa, zatoka Polis (Stavros)

Typ	antyk, kult herosa, mitologia
Czas	1 h z muzeum
Wstęp	grota zamknięta; muzeum w Stavros [do sprawdzenia]
Odkrycie	1868, Dimitrios Loizos
Wykopaliska	Brytyjska Szkoła w Atenach, lata 30. XX w.
Znaleziska	zbiory archeologiczne w Stavros

RYS HISTORYCZNY

Zatoka Polis („miasto") to głęboka, spokojna zatoka na zachodnim brzegu północnej Itaki, pod wioską Stavros, patrząca na Kefalonię. Jej nazwa sugeruje, że kiedyś stało tu miasto, a część badaczy, już od brytyjskiego topografa Williama Leake'a (1777–1860) w 1835 r., szukała w okolicy stolicy Odyseusza. Na brzegu zatoki była jaskinia, częściowo pod wodą. W 1868 r. Itakijczyk Dimitrios Loizos znalazł w niej starożytne przedmioty: nóż, miecz i monety. Według miejscowej opowieści dorobił się na ich sprzedaży, a grota do dziś nosi jego nazwisko.

W latach 30. XX w. jaskinię przebadali archeolodzy z Brytyjskiej Szkoły w Atenach, Walter Heurtley i Sylvia Benton (1887–1985). Znaleźli warstwy z ceramiką i darami od epoki mykeńskiej aż po I w. n.e., czyli ślady kultu trwającego ponad tysiąc lat. Najcenniejsze okazały się fragmenty około tuzina trójnogów z brązu z epoki geometrycznej (IX–VIII w. p.n.e.). Trudno o lepsze skojarzenie: w XIII księdze „Odysei" król Feaków Alkinoos i jego dwunastu możnych obdarowują Odyseusza właśnie trójnogami z brązu, które bohater chowa w grocie po powrocie na Itakę. Wśród znalezisk były też skorupy z dedykacjami dla Hery, Ateny i Artemidy oraz fragment glinianej maski teatralnej z II w. p.n.e. z napisem ΕΥΧΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙ, „ślubowanie dla Odyseusza".

Ten napis to najmocniejszy dowód, że w czasach hellenistycznych Itakijczycy czcili Odyseusza jako herosa, czyli świętego przodka i opiekuna wyspy. Archeolodzy oceniają to jednak ostrożnie. Napis jest wiele wieków młodszy od Homera i pokazuje, w co wierzyli mieszkańcy, a nie że Odyseusz istniał. Nie wiadomo też, czy trójnogi złożono tu dlatego, że ludzie znali już opowieść o Odyseuszu, czy raczej opowieść wzięła się

z takich zwyczajów. Część badaczy umieszcza heroon Odyseusza gdzie indziej, np. przy „Szkole Homera” w Agios Athanasios. Samej groty już nie ma: zniszczyło ją trzęsienie ziemi w 1953 r., zostały tylko fragmenty pod wodą.

NA MIEJSCU

- Zbiory archeologiczne w Stavros: jednoizbowy budynek z lat 30. XX w. na wzgórzu Pilikata, ze znaleziskami z groty Loizosa (m.in. fragmenty trójnogów i maska z napisem [do sprawdzenia, co jest w Stavros, a co w Vathy]) i z mykeńskiej osady.
- Wzgórze Pilikata: jeden z kandydatów na pałac Odyseusza (popierany przez Heurtleya), z widokiem na zatoki północnej Itaki i Kefalonię.
- Zjazd ze Stavros nad zatokę Polis, kamienista plaża i kąpiel; ścieżka i tablica przy miejscu groty.

> **Praktycznie.** Nocleg D4 w Stavros, wiosce zamiast portowego Vathy. Na miejscu groty nie ma czego oglądać, więc najważniejsze jest muzeum w Stavros [godziny do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Ithaca_(island), en.wikipedia.org/wiki/William_Martin_Leake, en.wikipedia.org/wiki/Sylvia_Benton

38.43992, 20.63790 (osm:way/1171907877)

DZIEŃ 5 · PROM DO PATRAS I ZACHODNI PELOPONEZ

D5: Itaka → Pylos

Promem do Patras i na południe do pałacu Nestora pod Pylos. Najciaśniejszy dzień wyprawy.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras. Przerywane – warianty (schemat).

Region: Iónia Nisiá / Ιόνια Νησιά (Wyspy Jońskie) – opis w rozdziale „D2: Ioannina → Astakos”.

REGION · GRECJA

Pelopónnisos (Peloponez)

Fot. George E. Koronaios, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Powierzchnia	ok. 21 500 km² (półwysep); region administracyjny Peloponez 15 490 km², stolica Trypolis
Ludność	ok. 1 mln na półwyspie (2021); region 539,5 tys.
Szczyty	Tajget (Profitis Ilias) 2404 m, wg części źródeł 2407 m; Kyllini 2376 m; Chelmos 2355 m
Języki	grecki; wokół Leonidio cakoński, wywodzący się z dialektu doryckiego
Mani	środkowy z trzech południowych półwyspów, ok. 18,7 tys. mieszkańców (2021)
Daty	17 i 23 marca 1821 – początek powstania w Areopoli i Kalamacie; 25 marca – Dzień Niepodległości

O REGIONIE

Peloponez to wielka dłoń z czterema palcami wyciągniętymi na południe, połączona z resztą Grecji tylko Przesmykiem Korynckim. Od przekopania Kanału Korynckiego w 1893 r. jest właściwie wyspą, a Grecy już w starożytności nazywali go „wyspą Pelopsa”. W średniowieczu przylgnęła do niego nazwa Morea, którą zwykle wywodzi się od morwy, ale to etymologia sporna. Opis przyjmuje granicę półwyspu, czyli razem z Achają i Elidą, które administracyjnie należą do Grecji Zachodniej. W

środku leży wysoki płaskowyż Arkadii, na północy góry Kyllini i Chelmos, a na południu pasmo Tajgetu, które dzieli Mesenię od Lakonii i schodzi do morza jako półwysep Mani.

Na Peloponezie leżały Mykeny i Sparta, a w późnym Bizancjum Mistra była od 1349 r. stolicą despotatu Morei, aż w 1460 r. półwysep zajęli Turcy. W latach 1687–1715 rządzili nim Wenecjanie. Tu wybuchło powstanie 1821 r.: 17 marca Manioci zebrali się w Areopoli, 23 marca weszli do Kalamaty, a we wrześniu Teodoros Kolokotronis zdobył Trypolitsę. W 1827 r. w zatoce Nawarino pod Pylos floty mocarstw rozbiły flotę turecko-egipską. Pierwszą stolicą wolnej Grecji było Nafplio, do 1834 r. Tam 9 października 1831 r., u wejścia do kościoła św. Spirydona, zginął pierwszy gubernator, Joanis Kapodistrias. Zabili go Konstandis i Jeorjos Mavromichalisowie, brat i syn Petrobeja z Mani, którego kazał uwięzić.

Mani to osobny świat. Według cesarza Konstantyna VII Porfirogenety Manioci czcili dawnych bogów aż do panowania jego dziadka Bazylego I w IX w., choć archeolodzy znajdują tu kościoły znacznie starsze. Turcy rządzili nim tylko z nazwy, a od ok. 1669 r. mianowali miejscowych beyów. W XVIII w. podróżnicy z Zachodu zaczęli pisać, że Manioci to potomkowie Spartan, i przed 1821 r. sami zaczęli nazywać się Spartanami. Kraina „wielu wież” żyła rodami i wendetami. Kobiety improwizowały tu żałobne pieśni, moirologia; dziś prawie nikt ich już nie śpiewa. Po II wojnie światowej i wojnie domowej młodzi wyjechali do Aten, Ameryki i Australii.

Na Peloponezie mieszka dziś ok. 1 mln ludzi i ubywa ich: region stracił 6,8% mieszkańców w latach 2011–2021. Na wschodnich stokach Parnonu, wokół Leonidio, przetrwał cakoński, jedyny żywy potomek dialektu doryckiego, którego zwykły Grek nie rozumie; UNESCO uznaje go za krytycznie zagrożony. W Argolidzie i Koryntii są wsie Arwanitów, osiedlonych tu od XIV w. Półwysep żyje z oliwek, wina i turystyki, a w XIX i na początku XX w. wyemigrowała stąd duża część mieszkańców. W XIX w. podstawą greckiego eksportu była koryntka, drobne suszone winogrona; ich angielska nazwa „currant” pochodzi od Koryntu.

Zatoka Itylo, brama do Mani; nad jej brzegiem leży Limeni z wieżą Mavromichalisów Fot. Πεζοπορικός Όμιλος, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Lagia, wieżowa wioska w Mani Wewnętrznym Fot. C messier, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Oliwki kalamata: duże, fioletowe, w kształcie migdała, zrywane ręcznie, żeby się nie obiły; w UE nazwa jest chroniona dla oliwek z okolic Kalamaty, a ta sama odmiana z innych stron to „kalamon”.
- Wina z chronioną nazwą pochodzenia: czerwone agiorgitiko z Nemei, białe moschofilero z Mantinei i wzmacniane, słodkie mavrodafni z okolic Patras.
- Kuchnia Mani: siglino (solona wieprzowina zakonserwowana w smalcu), lalangia (smażone paski ciasta), diples (zwijane ciasto z miodem) i biały ser sfela.
- 17 marca Areopoli obchodzi rocznicę wypowiedzenia wojny Turkom w 1821 r., a 25 marca cała Grecja świętuje Dzień Niepodległości [program uroczystości do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Gaje oliwne prawie przez cały czas, od Pylos po Spartę: rosną tu m.in. koroneiki i kalamon, odmiana na oliwki stołowe. Drzewa kalamon łatwo poznać po liściach mniej więcej dwa razy większych niż u innych odmian.
- Ściana Tajgetu: w jeden dzień objeżdża się ją dookoła, rano z Kalamaty widać ją od zachodu, wieczorem ze Sparty od wschodu, ponad 2000 m nad gajami.
- Kamienne wieże w wioskach Mani. Regencja króla Ottona w latach 30. XIX w. próbowała je burzyć, żeby ujarzmić Maniotów, a w 1870 r. jedną z wendet przerwało dopiero wojsko z artylerią.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Peloponnese, el.wikipedia.org/wiki/Πελοπόννησος, en.wikipedia.org/wiki/Peloponnese_(region), en.wikipedia.org/wiki/Mani_Peninsula, en.wikipedia.org/wiki/Ioannis_Kapodistrias, en.wikipedia.org/wiki/Nafplio, en.wikipedia.org/wiki/Tsakonian_language, en.wikipedia.org/wiki/Arvanites, en.wikipedia.org/wiki/Kalamata_olive, www.etymonline.com/word/currant, www.atlasobscura.com/articles/moirologists-mo...

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
D5	prom Pisaetos → Patras, zachodni Peloponez → Pylos	~195–200 + prom (ORS, szacunkowo)	Pylos

ZANIM RUSZYSZ

- **Prom Itaka → Patras:** Levante Ferries, w rozkładzie z 2026 r. wypływa ok. 7:40 i jest w Patras ok. 12:00 (ok. 4 h 20 min); linia sezonowa, nie codziennie, motocykl [cena do sprawdzenia]. Ze Stavros do Pisaetos wyjedź wcześnie rano.
- **Autostrada Patras–Pyrgos:** odcinek A8 Olympia Odos otwarty w całości 4 grudnia 2025 r., jazda ok. 40 min. Opłaty pobierane są elektronicznie i przy automatach; motocykle mają najniższą kategorię.
- **Godziny pałacu Nestora:** do Pylos jest ponad 200 km [do sprawdzenia], a prom przypływa w południe. Zimą 2025/26 pałac był otwarty tylko do 15:30 z powodu prac przy zadaszeniu, więc letnią godzinę zamknięcia sprawdź dzień wcześniej. W razie fali upałów stanowiska zamyka się w godz. 12–17.
- **Bassaj odpada:** objazd przez góry przy tym promie nie mieści się w dniu; Voidokilia tylko jako wieczorna kąpiel, jeśli zostanie czas.

PO DRODZE

- **Rejs:** kilka godzin przez Morze Jońskie do Zatoki Patrajskiej; część rejsów zawija do Sami [do sprawdzenia].

- **Pyrgos → Kyparissia:** droga wzdłuż Zatoki Kyparissyjskiej, obok jeziora i źródeł termalnych Kaiafas, które wypływają w grocie u stóp góry Lapithas. Kyparissia ma starówkę pod zamkiem na wzgórzu.
- **Filiatra:** w miasteczku przy drodze stoi 26-metrowa kopia wieży Eiffla, ufundowana w 1960 r. przez lekarza Charalambosa Fournarakisa, który wrócił z Ameryki; w 2007 r. gmina ją odbudowała.
- **Chora → Pylos:** ostatni odcinek przez gaje oliwne, ze wzgórza Englianos widać zatokę Nawarino. Zjeżdża się nad zatokę, gdzie 20 października 1827 r. floty Wielkiej Brytanii, Francji i Rosji rozbiły flotę turecko-egipską.

14 MESENIA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D5

Pałac Nestora (Ano Englianos)

Fot. Jean Housen, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	mykenskie, mitologia, antyk
Czas	1 h
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]; zimą 2025/26 skrócone godziny (8:30–15:30) z powodu prac przy zadaszeniu (źródło: hh.gr) [letnie godziny do sprawdzenia]
Odkrycie	1939, C. Blegen i K. Kourouniotis
Tabliczki	ok. 1000, pismo linearne B
Zadaszenie	od 2016 r.
Wys.	ok. 150 m n.p.m.
Wydarzenia	rocznica bitwy pod Navarino w Pylos, 20 października

> Wybiegł Helios z jeziora promiennej pościeli
> Na spiżowy strop nieba: — i już dniem się bieli
> Dla Bogów i dla ludzi ziemia karmicielka,
> Gdy do Pylos przybyli. — Murów moc tam wielka
> W grodzie Neleja! Właśnie lud dawał ofiarne
> Zabijane na brzegu morskim byki czarne
> Pozejdonowi. Dziewięć ław było zajętych,
> Po pięćset w każdéj; dziewięć byków też zarzniętych
> Przed każdą. Bogu na cześć udźce popalono,
> I skosztowano trzewiów.
>
> — Homer, „Odyseja” III 1–9 · przeł. Lucjan Siemieński (1873)

RYS HISTORYCZNY

W III księdze „Odysei” Telemach, syn Odyseusza, przypływa do „piaszczystego Pylos”, by zapytać sędziwego króla Nestora o los ojca. Nestor to najstarszy z wodzów spod Troi, mądry doradca, który w

„Iliadzie” chętnie wspomina własne młodzieńcze czyny. Jego imię weszło do wielu języków, także do polskiego: „nestor” to najstarszy i najbardziej zasłużony przedstawiciel jakiegoś środowiska. Przyjmuje gościa ucztą, opowiada o powrotach Achajów spod Troi, a jego najmłodsza córka Polikasta kąpie Telemacha i namaszcza go oliwą. Potem syn Nestora, Pejsistratos, wiezie Telemacha rydwanem do Sparty, do Menelaosa i Heleny.

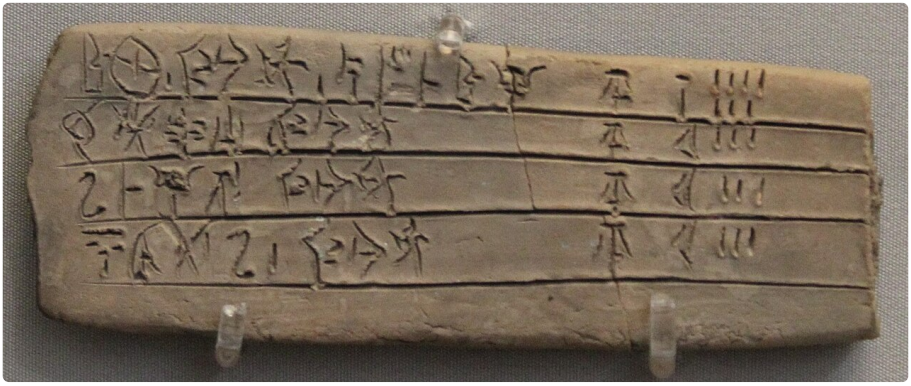
Na wzgórzu Ano Englianos, ok. 17 km na północ od dzisiejszego Pylos, 4 kwietnia 1939 r. zaczęli kopać Amerykanin Carl Blegen (1887–1971) z Uniwersytetu w Cincinnati, który w latach 1932–1938 kierował wykopaliskami w Troi, i Grek Konstantinos Kourouniotis. Szybko trafili na pomieszczenie z setkami glinianych tabliczek zapisanych pismem linearnym B. Wybuch wojny przerwał prace, a znaleziska ukrywano; wykopaliska wróciły dopiero w 1952 r. i trwały kilkanaście sezonów. W tym samym roku angielski architekt Michael Ventris (1922–1956), z pomocą filologa Johna Chadwicka, odczytał pismo linearne B i okazało się, że to najstarsza znana forma greki. Historia pisanej greki cofnęła się dzięki temu o kilkaset lat, przed czasy Homera. Tabliczki z Pylos odegrały w tym ważną rolę.

Odkopano najlepiej zachowany pałac mykeński w Grecji: dwukondygnacyjny zespół z salą tronową z okrągłym paleniskiem pośrodku, magazynami pełnymi dzbanów na oliwę, warsztatami, kanalizacją i łazienką z glinianą wanną. Pałac spłonął pod koniec epoki brązu, ok. 1200 r. p.n.e. [dokładna data sporna], a pożar wypalił gliniane tabliczki i dzięki temu przetrwały. To archiwum królestwa: spisy ludzi, owiec, oliwy, brązu i darów dla bogów. Pojawia się w nich nazwa miasta, pu-ro, czyli Pylos, i jedno z najstarszych świadectw imienia Dionizosa (di-wo-nu-so). Ściany zdobiły freski, uważane dziś za jedne z najstarszych znanych malowideł techniką tempery jajowej.

Co z tego wynika dla Homera? Archeologia potwierdza, że w Pylos istniało bogate królestwo mykeńskie, a nazwa miasta się zgadza. Imienia Nestora tabliczki jednak nie znają, a „Odyseję” spisano ok. 500 lat po pożarze pałacu, więc to raczej wspomnienie dawnej świetności niż kronika. Nazwa „Pałac Nestora” to tradycja, a nie potwierdzone odkrycie. Okolica wciąż zaskakuje: w 2015 r. Jack Davis i Sharon Stocker

odkryli obok pałacu nienaruszony grób „Wojownika z gryfem”, starszy od pałacu, z bronią z brązu, złotymi pierścieniami i drobnym agatem z wyrytą sceną walki, arcydziełem sztuki minojskiej.

Zatoka Nawarino pod wzgórzem ma też nowożytną historię. 20 października 1827 r. połączone floty Wielkiej Brytanii, Francji i Rosji pod dowództwem admirałów Edwarda Codringtona, Henriego de Rigny i Lodewijka van Heidena zniszczyły tu flotę turecko-egipską. Była to ostatnia wielka bitwa okrętów żaglowych i przesądziła o niepodległości Grecji. W Pylos na placu Trzech Admirałów stoi pomnik z profilami wszystkich trzech dowódców, a co roku 20 października miasto obchodzi rocznicę z udziałem przedstawicieli trzech państw. Rosja przysyła na tę okazję okręt wojenny.

Gliniana tabliczka z pismem linearnym B z pałacu w Pylos (XIII w. p.n.e.), spis darów ze zboża dla Posejdona; wypalił ją pożar pałacu. Fot. Zunkir, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

„Agat z Pylos” z grobu Wojownika z gryfem, kamień o długości ok. 3,6 cm z wyrytą sceną walki; wypożyczony w 2025 r. na wystawę w Getty Villa w Malibu. Fot. Jengod, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Ruiny pod lekkim dachem z kładkami (od 2016 r.): sala tronowa z paleniskiem, magazyny z dzbanami, gliniana wanna.
- Grób tolosowy (kopułowy) kilka minut spacerem od pałacu.
- Widok ze wzgórza na zatokę Nawarino.
- Muzeum Archeologiczne w Chora, ok. 4 km dalej, z tabliczkami i znaleziskami z okolicy [godziny do sprawdzenia].

> **Praktycznie.** To najciaśniejszy dzień trasy: prom z Itaki przypływa do Patras ok. południa, a do Pylos jest ponad 200 km, więc sprawdź godzinę zamknięcia stanowiska i muzeum przed wyjazdem. Zadaszenie daje cień, ale parking przy drodze stoi w pełnym słońcu.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Palace_of_Nestor, en.wikipedia.org/wiki/Griffin_Warrior_Tomb, en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Navarino, en.wikipedia.org/wiki/Carl_Blegen, en.wikipedia.org/wiki/Michael_Ventris, sjp.pwn.pl/szukaj/nestor.html

37.02722, 21.69500 (wikidata:Q2047396)

MESENIA/ARKADIA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D5 · OPCJA

15 Świątynia Apollina Epikuriosa w Bassaj (Vasses)

Fot. Mark Landon (photographed in 1982; digitized in 2021), CC0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, unesco, gory
Czas	1 h + dojazd
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
UNESCO	od 1986 r., pierwszy wpis z Grecji
Wys.	ok. 1130 m
Budowa	ok. 450–400 r. p.n.e.
Namiot ochronny	od 1987 r.

> Kotilion leży mniej więcej czterdzieści stadiów od miasta; jest na nim miejsce zwane Bassaj i świątynia Apollina Epikuriosa, cała z kamienia, łącznie z dachem.
> Spośród świątyń na Peloponezie tę, po świątyni w Tegei, ceniłoby się najwyżej za piękno kamienia i harmonię budowli.
> Przydomek dostał Apollo za to, że przyszedł z pomocą w morowej zarazie, tak jak u Ateńczyków nazwano go Aleksikakos, Odwracający Zło, bo i od nich odwrócił chorobę.
> Także u Figalijczyków położył jej kres w czasie wojny Peloponezyjczyków z Ateńczykami, a nie kiedy indziej.
> Świadczą o tym oba przydomki Apollina, które znaczą mniej więcej to samo, i Iktinos, architekt świątyni w Figalii, rówieśnik Peryklesa, który zbudował Ateńczykom tak zwany Partenon.
>
> — Pauzaniasz, „Wędrówka po Helladzie” VIII 41.7–9 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> ἀπέχει δὲ τῆς πόλεως ἐς τεσσαράκοντα τὸ Κωτίλιον μάλιστα σταδίους: ἐν δὲ [τῷ] αὐτῷ χωρίον τέ ἐστι καλούμενον Βᾶσσαι καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἐπικουρίου, λίθου καὶ αὐτὸς ὄροφος.
> ναῶν δὲ ὅσοι Πελοποννησίοις εἰσί, μετά γε τὸν ἐν Τεγέᾳ προτιμῷτο οὗτος ἂν τοῦ λίθου τε ἐς κάλλος καὶ τῆς ἁρμονίας ἕνεκα. τὸ δὲ ὄνομα ἐγένετο τῷ Ἀπόλλωνι ἐπικουρήσαντι ἐπὶ νόσῳ λοιμώδει, καθότι καὶ παρὰ Ἀθηναίοις ἐπωνυμίαν ἔλαβεν Ἀλεξίκακος ἀποτρέψας καὶ τούτοις τὴν νόσον.
> ἔπαυσε δὲ ὑπὸ τὸν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων πόλεμον καὶ τοὺς Φιγαλέας καὶ οὐκ ἐν ἑτέρῳ καιρῷ: μαρτύρια δὲ αἵ τε ἐπικλήσεις ἀμφότεραι τοῦ Ἀπόλλωνος ἐοικός τι ὑποσημαίνουσαι καὶ Ἰκτῖνος ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ ἐν Φιγαλίᾳ ναοῦ γεγονὼς τῇ ἡλικίᾳ κατὰ Περικλέα καὶ Ἀθηναίοις τὸν Παρθενῶνα καλούμενον κατασκευάσας.

RYS HISTORYCZNY

Świątynia stoi samotnie na zboczu góry Kotilion, na wysokości ok. 1130 m, wśród skał i karłowatych dębów, daleko od jakiegokolwiek miasta. Zbudowali ją w drugiej połowie V w. p.n.e. mieszkańcy pobliskiej Figalii.

Według Pausaniasza, podróżnika z II w. n.e., nadali Apollinowi przydomek Epikurios, „Wspomożyciel”, bo uratował ich przed zarazą. Ten sam Pausaniasz przypisał projekt Iktinosowi, architektowi Partenonu, choć dziś wielu badaczy w to wątpi.

Bassaj to świątynia pełna nietypowych rozwiązań. Z powodu stromego terenu ustawiono ją na osi północ–południe, a nie, jak zwykle, wschód–zachód. Z zewnątrz ma kolumny doryckie z miejscowego szarego wapienia, w środku jońskie półkolumny, a pośrodku cella stała jedna kolumna z kapitelem korynckim: najstarszym takim znalezionym do dziś. Wnętrze otaczał marmurowy fryz z walkami Greków z Amazonkami i Lapitów z Centaurami.

Przez stulecia o świątyni pamiętali tylko pasterze. Dla Europy odkrył ją w 1765 r. francuski architekt Joachim Bocher. W 1811–1812 r. grupa podróżników, m.in. Anglik Charles Cockerell (1788–1863), wywiozła 23 płyty fryzu na Zakintos, a w 1815 r. kupiło je na aukcji British Museum, gdzie są do dziś. Cockerell został potem jednym z czołowych architektów brytyjskich i profesorem architektury Akademii Królewskiej; w budynku Ashmolean Museum w Oksfordzie (1839–1845) nawiązał do porządku jońskiego i fryzu z Bassaj, a samo wywiezienie fryzu bywa dziś nazywane grabieżą zabytków. Odległość od cywilizacji uchroniła budowlę przed zniszczeniem, ale nie przed mrozem, wiatrem i trzęsieniami ziemi. Od 1987 r. świątynię przykrywa wielki biały namiot, pod którym trwa wieloletnia konserwacja. W 1986 r. Bassaj zostało pierwszym obiektem z Grecji wpisanym na listę UNESCO.

Najbliższe miasteczko, Andritsaina, ma niespodziewany skarb: Bibliotekę Nikolopoulosa, założoną w 1840 r. z daru uczonego Agathofrona Nikolopoulosa, którego rodzina pochodziła stąd. W kamiennym górskim miasteczku leżą rękopisy z XVI i XVII w., dokumenty z greckiej wojny o niepodległość i zbiory folklorystyczne, razem ponad 40 tys. tomów. Według miejscowej tradycji nazwa miasta pochodzi od żony kreteńskiego pasterza Andrikosa, która prowadziła zajazd na szlaku przez góry.

Płyty marmurowego fryzu z wnętrza świątyni (walki Greków z Amazonkami i Lapitów z Centaurami), wywiezione w 1812 r.; dziś w British Museum w Londynie. Fot. Photograph by Mike Peel (www.mikepeel.net)., CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Górska droga z Andritsainy (ok. 14 km [do sprawdzenia]) albo dłuższa z Kyparissii, kręta i pusta, przez dęby i pastwiska.
- Spacer wokół świątyni pod namiotem; widok na góry Arkadii i Mesenii.
- Andritsaina po drodze: kamienne miasteczko z platanem na rynku i Biblioteką Nikolopoulosa [godziny do sprawdzenia].

> **Praktycznie.** W planie oznaczona „raczej nie”: dzień D5 z promem przypływającym do Patras ok. południa jest najciaśniejszy, a objazd przez góry zajmuje kilka godzin. Namiot zasłania sylwetkę świątyni, więc zdjęcia z kolumnami na tle nieba są archiwalne; w środku bywa duszno, ale na tej wysokości jest chłodniej niż na wybrzeżu.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Świątynia_Apollina_Epik..., en.wikipedia.org/wiki/Temple_of_Apollo_at_Bassae, en.wikipedia.org/wiki/Andritsaina, en.wikipedia.org/wiki/Charles_Robert_Cockerell, arthistorians.info/?p=818

37.42965, 21.90039 (wikidata:Q38278862)

16

MESENIA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D5 · OPCJA

Zatoka Voidokilia i Jaskinia Nestora

Fot. Grzontan, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	plaza, przyroda, mitologia
Czas	1–2 h
Wstęp	bez opłat
Ochrona	Natura 2000, laguna Gialova
Ptaki	258 gatunków w rejonie laguny
Wydarzenia	Nawarinia w Pylos, ok. 18–20 października

O MIEJSCU

Voidokilia to niemal idealny półokrąg piasku w kształcie greckiej litery omega, zamknięty z obu stron skalnymi cyplami. Nazwa znaczy mniej więcej „brzuch wołu”, od zaokrąglonego kształtu zatoki. Za plażą ciągną się wydmy, a dalej płytka laguna Gialova, oddzielona od morza wąskim wałem piasku. To jedna z najważniejszych ostoi ptaków w Grecji: w okolicy zanotowano 258 gatunków, w tym wiele zagrożonych, bo laguna leży na trasie wędrówek między Europą a Afryką. Na wydmach żyje kameleon afrykański, przez lata znany w Europie tylko stąd (od 2025 r. potwierdzono drugą populację, na północnym Peloponezie). Badacze uważają, że sprowadzono go tu dawno temu jako zwierzę domowe.

Okolica jest pełna Homera. Za „piaszczyste Pylos” z „Odysei” uważa się właśnie ten brzeg: Telemach przybija tu, gdy mieszkańcy składają na plaży ofiarę z czarnych byków dla Posejdona. Nad zatoką jest mykeński grób kopułowy, nazywany grobem Trazymedesa, syna Nestora. Na skale nad południowym cyplem otwiera się Jaskinia Nestora z wysokim sklepieniem i otworem w stropie. Pauzaniasz, podróżnik z II w. n.e., pisał, że Nestor i jego ojciec Neleus trzymali w niej bydło, a tradycja dodaje, że to tu mały Hermes ukrył krowy skradzione Apollinowi. Archeolodzy znaleźli w jaskini ceramikę od neolitu po epokę mykeńską.

Wyżej stoi Paleokastro, ruiny frankijskiego zamku z XIII w. postawionego na miejscu ateńskiego fortu z 425 r. p.n.e. Wtedy, w bitwie pod Pylos, Ateńczycy pod wodzą Demostenesa i Kleona zamknęli spartańskich

hoplitów na wyspie Sfakteria i zmusili ich do kapitulacji, co wstrząsnęło całą Grecją: do niewoli poszło 292 ludzi, wśród nich 120 pełnoprawnych Spartiatów. Szczegółowo opisał to Tukidydes (ok. 460–ok. 400 p.n.e.), ateński wódz i historyk wojny peloponeskiej, nazywany ojcem historii krytycznej, bo szukał przyczyn wydarzeń w ludziach, a nie w woli bogów. Na tej samej zatoce Nawarino 20 października 1827 r. połączone floty Wielkiej Brytanii, Francji i Rosji zniszczyły flotę turecko-egipską, co przesądziło o niepodległości Grecji. Pylos świętuje rocznicę co roku jako Nawarinia, z regatami, tańcami i wieczorną rekonstrukcją bitwy na wodzie.

Jaskinia Nestora na skale nad zatoką, w której według Pauzaniasza Nestor trzymał bydło. Fot. Fæ, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Plaża i kąpiel w płytkiej, ciepłej wodzie zatoki.
- Podejście ścieżką z południowego krańca plaży do Jaskini Nestora (kilkanaście minut, stromo po piasku i skałach).
- Widok z góry na omegę zatoki i lagunę: najlepiej od strony Paleokastro, ruiny zamku są oficjalnie zamknięte jako niebezpieczne.

> **Praktycznie.** Ok. 10 km od Pylos, dobra kąpiel na koniec dnia, ale dla D5 to opcja tylko przy dobrym czasie. Ostatni odcinek dojazdu to piaszczyste drogi do parkingów [do sprawdzenia, czy jest asfalt do Divari]; na ciężkim motocyklu uważaj na grząski piasek. Wydmy są chronione, więc chodź wyznaczonymi ścieżkami.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Voidokilia_beach, en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Pylos, en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Sphacteria, en.wikipedia.org/wiki/Thucydides

36.96385, 21.66280 (wikidata:Q890802)

DZIEŃ 6 · MANI I DRUGA BRAMA HADESU

D6: Pylos → Sparta

Przez Kalamatę na półwysep Mani: jaskinie Diros, wieżowa wioska Vathia, przylądek Tajnaron, a na koniec Menelaion nad Spartą.

Linia trasy: przebieg wariantu najszybszego wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras. Przerywane – warianty (schemat).

Region: Pelopónnisos (Peloponez) – opis w rozdziale „D5: Itaka → Pylos”.

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
D6	Pylos → Kalamata → Mani → Tajnaron → Gythio → Sparta	~290 (ORS, szacunkowo)	Sparta

ZANIM RUSZYSZ

- **Długi dzień:** ok. 300 km, w Mani Wewnętrznym wąskie i kręte drogi, więc wyjedź z Pylos wcześnie. Na otwarcie jaskiń Diros, bo w sezonie na łódkę czeka się nawet godzinę lub dwie.
- **Paliwo:** zatankuj do pełna w Kalamacie albo w Areopoli. Na południe od Areopoli, przez Vathię do Tajnaronu, stacji jest bardzo mało [do sprawdzenia], a powrót do Sparty to jeszcze ok. 120 km.
- **Upał i cień:** Mani Wewnętrzne to naga, wapienna skała prawie bez drzew. W lipcu w południe łatwo o ponad 35 °C, więc miej zapas wody. Chłodno jest tylko w jaskini Diros (powietrze 16–19 °C).
- **Kąpiel to opcja:** Polylimnio i plaże Foneas/Gnospi wydłużają dzień. Wybierz najwyżej jedną, inaczej Menelaion wypadnie po zmroku.

PO DRODZE

- **Pylos → Kalamata:** przez meseńskie wzgórza z gajami oliwnymi, w tym słynnych oliwek kalamata. Kalamata była pierwszym większym miastem wyzwolonym w powstaniu: 23 marca 1821 r. poddał się tam turecki garnizon, a do miasta weszli Kolokotronis, Petrobey Mavromichalis i Papaflessas.
- **Kalamata → Areopoli (Mani Zewnętrzne):** droga wije się między zboczami Tajgetu a morzem, przez Kardamyli (jedno z siedmiu miast, które Agamemnon obiecał Achillesowi), Kalamitsi z domem Patricka Leigh Fermora i Stoupę, gdzie Kazantzakis w 1917 r. prowadził z Jeorjosem Zorbasem nieudaną kopalnię węgla brunatnego. Za Itylo zjazd nad zatokę Limeni z wieżą Mavromichalisów [do sprawdzenia]. W Areopoli (dawniej Tsimova) Manioci 17 marca 1821 r. wypowiedzieli wojnę Turkom, tydzień przed resztą Grecji.
- **Mani Wewnętrzne, zachodni brzeg:** od Pyrgos Dirou na południe krajobraz robi się surowy, z wapienną skałą, kamiennymi tarasami i wieżowymi wioskami rodów, które przez stulecia toczyły wendety (gdikiomos). Między wioskami stoją małe kościoły bizantyjskie. Za Vathią droga schodzi nad Porto Kagio i kończy się w zatoce Kokkinogia pod Tajnaronem.

- **Areopoli → Gythio → Sparta:** przez przesmyk Mani obok frankijskiego zamku Passavas (XIII w.) do Gythio, dawnego portu Sparty. Grobla z 1898 r. łączy port z wysepką Kranai (Marathonisi), gdzie według „Iliady” Parys i Helena spędzili pierwszą noc po ucieczce. Na wysepce stoi wieża Tzanetakisów z 1829 r. z muzeum Mani. Dalej doliną Eurotasu, wśród gajów pomarańczowych [do sprawdzenia], do Sparty.

17 LAKONIA (MANI) · DZIEŃ D6

Jaskinie Diros (Vlychada, Alepotrypa)

Fot. Koppi2 at German Wikipedia, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	jaskinia, prehistoria, mitologia
Czas	1 h
Wstęp	płatny; długa trasa ok. 17 EUR (stan na 2024, źródło: showcaves.com) [do sprawdzenia]
Trasa	ok. 1,5 km, w tym ok. 1,2 km łodzią
Temperatura	powietrze 16–19 °C, woda ok. 12 °C
Zbadana długość	ponad 15 km (Vlychada)
Godziny	kwiecień–październik ok. 9–17 (stan na 2024) [do sprawdzenia]

O MIEJSCU

Pod skalistym wybrzeżem zatoki Diros kryje się zalana jaskinia Vlychada (Glyfada), jedna z najpiękniejszych w Grecji. Zwiedza się ją łodzią: przewodnik odpycha płaskodenną łódkę wiosłem i przepływa wąskimi korytarzami pod lasem stalaktytów, w wodzie odbijają się kolumny i nacieki w odcieniach bieli, ochry i rdzy. Na końcu trasy wysiada się na krótki odcinek pieszy po suchej części. Wejście znał podobno już w 1895 r. miejscowy mieszkaniec, ale systematycznie zbadali jaskinię od 1949 r. Ioannis i Anna Petrochilos, założyciele Greckiego Towarzystwa Speleologicznego. Dla turystów udostępniono ją w 1967 r.

Jaskinia powstała w wapieniach Mani w czasach, gdy poziom morza był o kilkadziesiąt metrów niższy niż dziś. Woda deszczowa wypłukała korytarze, a z kapiącej wody narosły nacieki. Gdy po epoce lodowcowej morze się podniosło, zalało jaskinię i część stalaktytów znalazła się pod wodą: nurkowie znajdowali je nawet na głębokości 71 m, co dowodzi, że kiedyś wisiały w suchych komorach. Zalane nacieki już nie rosną. Przez jaskinię płynie podziemna rzeka, która miesza się z wodą morską, więc

na trasie woda jest słonawa; nazwa Vlychada pochodzi podobno z miejscowego słowa na źródło słodkiej wody [do sprawdzenia]. W 1983 r. znaleziono tu skrystalizowany szkielet dużego drapieżnika, prawdopodobnie pantery.

Tuż obok leży Alepotrypa („lisia nora”), jedno z najważniejszych stanowisk neolitycznych w Grecji. Od ok. 6000 do ok. 3200 r. p.n.e. żyli w niej i grzebali swoich zmarłych pierwsi rolnicy Mani; archeolodzy pod kierunkiem Jeorjosa Papathanasopulosa odnaleźli szczątki co najmniej 170 osób, a wśród nich dwa szkielety złożone w objęciu, z IV tys. p.n.e. Osada miała zostać porzucona, gdy trzęsienie ziemi zasypało wejście [do sprawdzenia]. Część badaczy przypuszcza, że pamięć o takich podziemnych grobach mogła stać się zalążkiem wiary, że wejście do Hadesu leży na Mani, na pobliskim Tajnaronie; kierująca badaniami Anastasia Papathanasiou podkreśla jednak, że bezpośrednich dowodów na to nie ma. Sama Alepotrypa nie jest udostępniona zwiedzającym [do sprawdzenia].

Zatoka Diros zapisała się też w historii powstania greckiego. W czerwcu 1826 r. wojska Ibrahima Paszy (1789–1848), syna egipskiego wicekróla Muhammada Alego, wysłanego na prośbę sułtana do stłumienia powstania, próbowały wylądować na tutejszej plaży, gdy mężczyźni walczyli gdzie indziej. Według maniackiej tradycji kobiety ze wsi zbiegły ze zboczy z sierpami, kamieniami i kijami i zepchnęły napastników do morza; tę bitwę opiewa jeden z miejscowych lamentów. Pustoszenie Peloponezu przez Ibrahima i wywożenie mieszkańców w niewolę oburzyły Europę. Wielka Brytania, Francja i Rosja wysłały floty, które w 1827 r. zniszczyły okręty turecko-egipskie pod Navarino, a rok później Ibrahim opuścił Peloponez: dla Grecji był to przełom na drodze do niepodległości.

NA MIEJSCU

- Rejs łodzią przez Vlychadę i krótki spacer suchą częścią jaskini.
- Kąpiel na kamienistej plaży przy jaskini, nad zatoką, w której w 1826 r. próbowali lądować żołnierze Ibrahima.
- Dojazd z Areopoli ok. 10 km dobrą drogą wzdłuż wybrzeża, przez Pyrgos Dirou.

> **Praktycznie.** Przyjedź na otwarcie: po kupieniu biletu czeka się na wolną łódkę, a w szczycie sezonu bywa to nawet godzina lub dwie. W środku jest

> chłodno, co w lipcu jest ulgą, ale weź coś z długim rękawem. Muzeum neolitu przy jaskini bywało zamknięte, a ceny i godziny warto sprawdzić przed wyjazdem [do sprawdzenia].

Źródła: el.wikipedia.org/wiki/Σπήλαιο_Γλυφάδα_Διρού, en.wikipedia.org/wiki/Alepotrypa_Cave, en.wikipedia.org/wiki/Ibrahim_Pasha_of_Egypt

36.63801, 22.38003 (wikidata:Q2455477)

18 LAKONIA (MANI) · DZIEŃ D6

Vathia

Fot. Wladyslaw, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	wies, wieze
Czas	30 min
Wstęp	bez opłat
Zabudowa	wieże mieszkalne z XVIII–XIX w.
Region	Mani Wewnętrzne (Mesa Mani)
Wydarzenia	17 marca: rocznica powstania Maniotów w Areopoli (1821)

RYS HISTORYCZNY

Vathia to kilkadziesiąt kamiennych wież stłoczonych na grzbiecie wzgórza nad morzem, w najsurowszej części półwyspu, Mani Wewnętrznym. Z daleka wygląda jak średniowieczne miasteczko z Toskanii przeniesione na spaloną słońcem skałę. Wieże są wysokie i wąskie, z małymi oknami i wejściami, a stawiano je głównie w XVIII i XIX w. Mani nazywano kiedyś „Mainą o wielu wieżach” i Vathia jest jednym z najlepiej zachowanych przykładów takiej wsi. Po II wojnie światowej młodzi wyjechali do Aten, Ameryki i Australii, a wieś niemal się wyludniła. W latach 80. część wież odnowiono i zamieniono na pensjonaty [do sprawdzenia], ale wiele nadal stoi pustych. Brytyjski pisarz Patrick Leigh Fermor (1915–2011), który w 1951 r. przemierzał Mani z żoną Joan, opisał tutejsze wieże i wendety w książce „Mani” (1958), od której zaczęła się sława regionu wśród podróżników (badacze, którzy powtórzyli jego trasę, zauważają, że miejscami ją ubarwił). Fermor, bohater kreteńskiego ruchu oporu (w 1944 r. uprowadził z wyspy niemieckiego generała Kreipego) i jeden z najbardziej cenionych pisarzy podróżniczych XX w., osiadł potem na Mani, w Kardamyli.

Wieże nie broniły przed obcym najeźdźcą, tylko przed sąsiadami. Społeczeństwo Mani było zbudowane z rodów liczonych po mieczu. Silne rody, megalogenites, miały najlepszą ziemię i najwyższe wieże, słabsze im podlegały. Spór o ziemię albo zniewaga honoru mogły rozpocząć wendetę, którą Manioci nazywali gdikiomos. Decydowała o niej narada

rodu, a jej celem bywało wybicie mężczyzn z drugiej rodziny. Strony zamykały się w wieżach i strzelały do siebie z okien, a reszta wsi siedziała w domach, żeby nie wejść w drogę. Wendeta mogła trwać latami, aż jeden ród wyginął albo się wyniósł. Na żniwa, święta albo czas zagrożenia ze strony Turków ogłaszano rozejm, trevę. Najdłuższą ogłosił ród Mavromichalisów w marcu 1821 r., gdy Manioci ruszyli na wojnę z Imperium Osmańskim. Na jego czele stał Petros Mavromichalis (1765–1848), zwany Petrobejem, który 17 marca 1821 r. podniósł w Areopoli sztandar powstania, a w 1823 r. stanął na czele rządu powstańczej Grecji. Ten sam ród pokazał jednak, że prawo zemsty przetrwało wojnę: gdy Joanis Kapodistrias (1776–1831), pierwszy przywódca niepodległej Grecji, kazał uwięzić Petrobeja, jego brat Konstandinos i syn Jeorjos zabili Kapodistriasa w 1831 r. przed kościołem św. Spirydona w Nafplio. Wendety przetrwały jeszcze długo w niepodległej Grecji.

Z wendetą łączyła się sztuka, którą Mani słynie do dziś: mirologia, czyli lamenty żałobne. Śpiewały je kobiety nad zmarłym, improwizując wiersze, które opowiadały jego życie, a gdy zginął z ręki wroga, wzywały krewnych do zemsty. Badacze widzą w nich dalekie echo antycznych trenów, jakie zawodziły kobiety w „Iliadzie” nad Hektorem. W Vathii warto przypomnieć sobie, że w tych samych wieżach, które dziś fotografuje się w zachodzącym słońcu, kobiety przez pokolenia opłakiwały synów i mężów.

NA MIEJSCU

- Najlepszy widok na całą wieś z zakrętów drogi przed nią, najładniej w ciepłym świetle późnego popołudnia.
- Krótki spacer kamiennymi uliczkami między wieżami, z widokiem na zatoki poniżej.
- Po drodze z Areopoli kolejne wieżowe wioski Mani Wewnętrznego i małe bizantyjskie kościoły przy drodze.

> **Praktycznie.** Vathia leży przy drodze na Tajnaron, więc postój to tylko zatrzymanie motocykla na poboczu. Najładniejsza jest z daleka; w środku część wież to ruiny, nie wchodź do opuszczonych budynków. W wiosce nie ma stacji paliw ani pewnego sklepu, tankuj w Areopoli.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Vatheia, en.wikipedia.org/wiki/Mani_Peninsula, www.cambridge.org/core/blog/2023/07/20/tracin..., en.wikipedia.org/wiki/Patrick_Leigh_Fermor, www.atlasobscura.com/places/vatheia, en.wikipedia.org/wiki/Petros_Mavromichalis, en.wikipedia.org/wiki/Ioannis_Kapodistrias

36.45349, 22.46684 (osm:node/3797228621)

19 LAKONIA (MANI) · DZIEŃ D6

Przylądek Tajnaron (Tenaro, Matapan)

Fot. G Da, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	mitologia, antyk, wyrocznia, przyroda
Czas	30 min – 2 h
Wstęp	bez opłat
Położenie	najdalej na południe wysunięty punkt lądowej Grecji
Latarnia	XIX w., odnowiona w 2008 r.
Do latarni	ok. 30–45 min pieszo w jedną stronę

RYS HISTORYCZNY

Tajnaron to koniec lądu: najdalej na południe wysunięty punkt kontynentalnej Grecji, ostatni palec Peloponezu, który rozdziela Zatokę Meseńską i Lakońską. Dalej jest już tylko morze aż do Krety i Afryki. Grecy wierzyli, że właśnie tu, obok Acheronu w Epirze, otwiera się brama do Hadesu. W jaskini nad zatoczką widziano wejście do świata zmarłych. Według części poetów tędy Herakles, w ostatniej ze swoich dwunastu prac, wyprowadził na powierzchnię trójgłowego psa Cerbera. Pausanias, który był tu w II w. n.e., zanotował tę opowieść, choć sam wątpił, by pod ziemią istniała jakaś droga. Wergiliusz (70–19 p.n.e.) w „Georgikach” wysyła przez tę samą „tajnaryjską gardziel” Orfeusza po Eurydykę, a Apulejusz każe tędy zejść do podziemi Psyche.

Nad jaskinią stała świątynia Posejdona Asfaliosa, czyli „dającego bezpieczeństwo”, z posągiem boga przed wejściem. Pausanias opisał ją jako świątynię „podobną do jaskini” i widział wśród darów wotywnych brązowy posąg Ariona na delfinie. Według Herodota właśnie na Tajnaronie delfin wyrzucił na brzeg tego śpiewaka, którego żeglarze chcący zagarnąć jego pieniądze zmusili do skoku za burtę. Arion z Metymny na Lesbos, poeta i muzyk z przełomu VII i VI w. p.n.e., żył na dworze tyrana Koryntu Periandra i według Herodota pierwszy ułożył i nazwał dytyramb, chóralną pieśń na cześć Dionizosa. Z dytyrambu, jak pisał Arystoteles, wyrosła ateńska tragedia, więc ta morska legenda dotyka samych początków europejskiego teatru. Pausanias i Plutarch

wspominają też nekyomanteion, wyrocznię, w której wywoływano dusze zmarłych. Do świątyni uciekali zbiegli niewolnicy, a w V w. p.n.e. Spartanie wywlekli z niej i zabili helotów szukających azylu. Gdy w 464 r. p.n.e. trzęsienie ziemi zrujnowało Spartę, uznano je za karę Posejdona, a o czymś przeklętym mówiono odtąd „tajnaryjskie zło”.

Przylądek miał też całkiem przyziemne znaczenie. W epoce hellenistycznej był wielkim targiem najemników: przy porcie w Tajnaronie czekali żołnierze gotowi walczyć dla każdego, kto zapłaci. Z okolicznych kamieniołomów wydobywano marmur, który trafiał do Sparty. Wokół zatoczki Kokkinogia zachowały się resztki antycznej osady, a przy ścieżce do latarni widać mozaikę z podłogi rzymskiego domu. Na wzgórzu nad zatoką stoi mała kaplica Asomatos (Bezcielesnych Mocy), wzniesiona na ruinach starszego, bizantyjskiego kościoła, w której murach widać podobno antyczne bloki [do sprawdzenia]. Tradycja umieszcza tu świątynię Posejdona, choć badacze nie są pewni, czy stała dokładnie w tym miejscu.

Na samym końcu przylądka stoi kamienna latarnia z końca XIX w., uszkodzona w czasie II wojny światowej i odnowiona w 2008 r. Matapan to nazwa, pod którą przylądek znają marynarze; greckie przysłowie żeglarskie radzi trzymać się od niego „czterdzieści mil”. W marcu 1941 r. na morzu na południowy zachód od przylądka Royal Navy pokonała flotę włoską w bitwie pod Matapanem. Przylądek leży na trasie wiosennych i jesiennych przelotów ptaków między Afryką a Europą [do sprawdzenia].

Mozaika z podłogi rzymskiego domu przy ścieżce do latarni na przylądku. Fot. Nicolas Hadjidimitriou, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Kaplica Asomatos i ślady sanktuarium tuż nad parkingiem w zatoce Kokkinogia; obok wejście do jaskini uchodzącej za bramę Hadesu.
- Ścieżka do latarni (ok. 30–45 min w jedną stronę) obok rzymskiej mozaiki, na koniec widok na otwarte morze.
- Dojazd z Vathii krętą, wąską drogą obok zatoki Porto Kagio, z widokami na obie zatoki.

> **Praktycznie.** Ruiny sanktuarium są tuż przy parkingu, więc krótki postój wystarczy, by poczuć miejsce. Marsz do latarni to otwarty, kamienisty teren bez cienia: w lipcu tylko rano albo przed zachodem, z wodą i bez motocyklowych butów, w planie dnia raczej bez niego. Do Sparty wraca się przez Areopoli i Gythio, ok. 120 km i 2–2,5 h jazdy.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Cape_Matapan, de.wikipedia.org/wiki/Leuchtturm_am_Kap_Tenaro, en.wikipedia.org/wiki/Arion, en.wikipedia.org/wiki/Dithyramb

36.38609, 22.48294 (wikidata:Q17636581)

LAKONIA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D6

20 Menelaion (sanktuarium Menelaosa i Heleny)

Fot. George E. Koronaios, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	mitologia, kult herosa, mykenskie
Czas	45 min
Wstęp	bez opłat [do sprawdzenia]
Odległość	ok. 5 km od Sparty, wzgórze Therapne
Mykeńska rezydencja	ok. 1450 r. p.n.e.
Sanktuarium	od końca VIII w. p.n.e., zachowany taras z V w. p.n.e.
Wydarzenia	Spartathlon Ateny–Sparta (246 km), koniec września; meta przy pomniku Leonidasa w Sparcie

> »Patrzajno Nestorydo, patrzaj serce moje,
> Jakim blaskiem spiżowym sieją te pokoje,
> Co tu złota, bursztynu, srebra, słoniej kości!
> Niewiem, czy jest świetniejszy dwór Olimpskiej mości.
> Nieprzebrane bogactwa! aż mi ćmią się oczy.»
>
> — Homer, „Odyseja” IV 71–75 · przeł. Lucjan Siemieński (1873)

RYS HISTORYCZNY

Na grzbiecie Therapne, po drugiej stronie Eurotasu niż Sparta, stoi masywny kamienny taras widoczny z daleka. Spartanie wierzyli, że tu pochowano Menelaosa, króla Sparty, i jego żonę Helenę, tę samą, o którą wybuchła wojna trojańska. Według „Odysei” Menelaos po powrocie spod Troi żył z odzyskaną Heleną w Sparcie w bogactwie i spokoju, a po śmierci miał trafić na Pola Elizejskie zamiast do Hadesu. Pausanias w II w. n.e. widział w Therapne świątynię Menelaosa i słyszał, że oboje leżą tu w grobie. Retor Izokrates pisał, że w Therapne składa się im ofiary nie jak herosom, lecz jak bogom. Kult należał pierwotnie do Heleny, a Menelaosa dołączono do niej później jako męża. Jej postać przeszła potem przez całą literaturę Europy: Eurypides w „Helenie” (412 r. p.n.e.)

przeniósł ją na czas wojny do Egiptu, a pod Troję posłał tylko jej widmo z chmury, Christopher Marlowe w „Doktorze Fauście” każe bohaterowi zapytać, czy to ta twarz, która wysłała w morze tysiąc okrętów. Od tamtej pory imię Heleny jest skrótem piękności, o którą toczy się wojna.

Pod sanktuarium kryje się coś starszego. Około 1450 r. p.n.e. na wzgórzu stanęła mykeńska rezydencja z megaronem, czyli główną salą z paleniskiem; wkrótce zniszczyło ją prawdopodobnie trzęsienie ziemi. Mieszkała tu elita nosząca złotą biżuterię i handlująca daleko za morzem. Czy to był pałac historycznego Menelaosa, nie wiadomo, ale wielu archeologów sądzi, że Homer mógł mieć na myśli właśnie to miejsce. Po upadku kultury mykeńskiej Spartanie zbudowali swoje miasto w dolinie, a na ruinach na wzgórzu pod koniec VIII w. p.n.e. urządzili sanktuarium przodków. Dzisiejszy taras pochodzi z V w. p.n.e.

O tym, czyje to miejsce, rozstrzygnęły wykopaliska. Ludwig Ross rozpoznał tu w 1834 r. grób herosa, Brytyjska Szkoła w Atenach kopała w latach 1909–1910, a od lat 70. XX w. Hector Catling. Znaleziono brązowy flakonik z VII w. p.n.e. z napisem, że niejaki Deinis ofiarował go Helenie, i kamienną stelę z dedykacją dla Menelaosa, a do tego prawie 6000 ołowianych figurek wotywnych, w tym żołnierzy. Herodot zapisał piękną legendę o tutejszym kulcie: niania brzydkiej dziewczynki z zamożnej spartańskiej rodziny nosiła ją codziennie do sanktuarium Heleny i modliła się przed posągiem. Pewnego dnia nieznajoma kobieta pogłaskała dziecko po głowie i zapowiedziała, że będzie najpiękniejszą kobietą w Sparcie. Tak się stało, a dziewczyna po latach została żoną króla Aristona i matką króla Demaratosa.

Sparta, w której wypada nocleg, ma też współczesną legendę. Od 1983 r. pod koniec września odbywa się tu Spartathlon, ultramaraton z Aten do Sparty na dystansie 246 km. Bieg nawiązuje do posłańca Fejdippidesa, który według Herodota przed bitwą pod Maratonem w 490 r. p.n.e. dobiegł z Aten do Sparty już następnego dnia, by prosić o pomoc. Biegacze startują u stóp Akropolu, mają 36 godzin, a metą jest pomnik Leonidasa na końcu głównej ulicy Sparty.

NA MIEJSCU

- Taras sanktuarium na szczycie wzgórza i ślady mykeńskich murów poniżej.
- Widok na dolinę Eurotasu, Spartę i ścianę Tajgetu, którego grzbiet ciągnie się na południe aż po Mani i Tajnaron.

- Krótkie podejście od wąskiej drogi wiejskiej, kilka minut jazdy od Sparty.

> **Praktycznie.** Nocleg D6 jest w Sparcie, więc Menelaion to dobre zakończenie dnia: przyjedź pod wieczór, gdy upał słabnie, a słońce chowa się za grzbietem Tajgetu. Ostatni odcinek drogi jest wąski, a ścieżka na wzgórze kamienista i bez cienia. Godziny i dostęp warto sprawdzić przed wyjazdem [do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Menelaion, en.wikipedia.org/wiki/Spartathlon, en.wikipedia.org/wiki/Helen_of_Troy

37.06580, 22.45350 (wikidata:Q23069794)

21 MESENIA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D6 · OPCJA

Wodospady Polylimnio

Fot. Grzontan, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	wodospad, kanion, kapiel
Czas	1–1,5 h
Wstęp	bez opłat
Jeziorka	ok. 15, największe Kadi
Wodospad Kadi	ok. 25 m
Dojazd	z Kazarmy przez Charavgi, parking nad wąwozem

O MIEJSCU

Polylimnio znaczy po grecku „wiele jeziorek” i nazwa mówi wszystko. W wąskim, zarośniętym wąwozie potok spada stopniami z jednego skalnego progu na drugi i na każdym zostawia oczko zielononiebieskiej wody. Doliczono się ich około piętnastu. Miejscowi nadali im imiona: Mavrolimna („czarne jezioro”), Kadi i mniejsza Kadoula, jeziorko Szczęściarza, Włocha, Panagosa czy Stathouli. Największe wrażenie robi Kadi, do którego woda spada z wysokości około 25 metrów. Potok zasila rzeka Mesopotamos, a niżej woda przepływa pod mostem Tzane i uchodzi do Zatoki Meseńskiej.

Wąwóz wycięła w skale woda, która płynie tędy także latem, kiedy okoliczne pagórki z gajami oliwnymi są spalone słońcem. Woda spływająca z wapiennych gór niesie rozpuszczony węglan wapnia i osadza go na progach, stąd ich gładkie, jasne powierzchnie i turkusowy kolor oczek [do sprawdzenia]. W cieniu drzew i gęstych zarośli jest wyraźnie chłodniej niż na drodze. Dziś to jedna z ulubionych letnich ochłód mieszkańców Kalamaty i Pylos, a większe jeziorka, Kadi i Mavrolimna, nadają się do kąpieli; śmielsi skaczą do nich ze skał.

Polylimnio leży na terenie wsi Charavgi w gminie Messini, w połowie drogi między Messini a Pylos, ok. 32 km od Kalamaty. To kawałek Mesenii, który turyści zwykle mijają w drodze nad morze: pagórki z

gajami oliwnymi, z których pochodzą słynne oliwki kalamata, i małe wsie. W Kazarmie przy głównej drodze stoi tablica kierująca do Charavgi i wodospadów.

NA MIEJSCU

- Z drogi Pylos–Kalamata zjazd w Kazarmie, dalej przez wieś Charavgi według tablic, do parkingu nad wąwozem.
- Zejście do pierwszych oczek ok. 15–20 min, cała ścieżka w górę wąwozu ok. 3 km, z kładkami, schodkami i metalowymi poręczami.
- Kąpiel w Kadi pod najwyższym wodospadem.

> **Praktycznie.** Ścieżka jest stroma, kamienista i śliska przy wodzie; motocyklowe buty się nie sprawdzą, lepiej wziąć sandały do wody albo lekkie buty. W lipcu przyjedź rano, przed autokarami i upałem, i zostaw kurtkę w kufrze, bo na dnie wąwozu jest duszno. Dla dnia z ok. 300 km to opcja: wystarczy zejść do Kadi i wrócić.

Źródła: el.wikipedia.org/wiki/Πολυλίμνιο_Μεσσηνίας
36.98355, 21.85382 (wikidata:Q16329450)

22 MESENIA (MANI ZEWNĘTRZNE) · DZIEŃ D6 · OPCJA

Plaże Foneas i Gnospi (Kardamyli)

Fot. Patrice78500, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	plaza, kapiel
Czas	1 h
Wstęp	bez opłat
Plaża	kamienista, bez piasku
Od Kardamyli	Foneas ok. 3 km za Kalamitsi, przy drodze na Stoupę

O MIEJSCU

Foneas to mała, kamienista zatoczka u stóp stromego zbocza, kilka kilometrów na południe od Kardamyli. Środek plaży przecina wielka skała, która dzieli ją na dwie części. Woda jest tu przejrzysta i turkusowa, a skały wokół przyciągają ryby, więc to dobre miejsce do pływania z maską. Nazwa brzmi tak samo jak greckie słowo „zabójca". Dalej na południe, za Stoupą, w rybackiej wsi Agios Nikolaos, leży Gnospi: to nie plaża, tylko płaska, częściowo zabetonowana półka skalna nad morzem z drabinką i pomostem do skoków, z płytkimi grotami dającymi trochę cienia i prysznicem ze słodką wodą.

Wybrzeże między Kardamyli a Stoupą to Mani Zewnętrzne: zielone stoki Tajgetu schodzące do morza, gaje oliwne, cyprysy i kamienne wieże. Kardamyli to stara miejscowość. W „Iliadzie" Agamemnon, chcąc przebłagać Achillesa, obiecuje mu siedem miast nad morzem i Kardamyle jest pierwszym z nich. Na łagodnym zboczu między Kardamyli a Foneas, w Kalamitsi, stoi kamienny dom pisarza Patricka Leigh Fermora (1915–2011), który opisał ten region w klasycznej książce „Mani" (1958). Dom należy dziś do Muzeum Benaki. Leigh Fermor jako osiemnastolatek przeszedł pieszo przez Europę od Holandii do Konstantynopola (1933–1935), a w 1944 r. na Krecie dowodził brytyjsko-kreteńskim oddziałem, który porwał niemieckiego generała Heinricha Kreipego. Grecy pamiętają go jako bohatera ruchu oporu, a czytelnicy na świecie jako jednego z najlepszych pisarzy podróżników XX w. W sąsiedniej Stoupie,

nad plażą Kalogria, Nikos Kazantzakis (1883–1957) próbował w 1917 r. prowadzić kopalnię węgla brunatnego z miejscowym majstrem Jeorjosem Zorbasem. Interes upadł, ale Zorbas stał się pierwowzorem bohatera „Greka Zorby” (1946). Kreteński pisarz był potem dziewięciokrotnie nominowany do Nagrody Nobla, a ekranizacje jego powieści, „Grek Zorba” Michalisa Kakojanisa (1964) i „Ostatnie kuszenie Chrystusa” Martina Scorsese (1988), uczyniły go jednym z najbardziej znanych na świecie greckich pisarzy XX w.

Mani ma własną kuchnię, prostą i opartą na oliwie i oliwkach. Warto spróbować syglino, czyli solonej wieprzowiny przechowywanej w smalcu, lalangii, smażonych pasków ciasta, i diples, zwijanych chrustów z miodem. Na klifie nad plażą Kalogria w Stoupie stoi popiersie Kazantzakisa, upamiętniające pisarza i jego związek ze Stoupą.

NA MIEJSCU

- Foneas: parking na poboczu nad zatoczką, krótkie zejście ścieżką na plażę; skała pośrodku jest celem snorkelingu.
- Gnospi w Agios Nikolaos: krótka ścieżka i schodki na skały, do wody po drabince; potem kawa w porcie rybackim.
- Po drodze widok na Kardamyli i wysepkę Meropi tuż przy brzegu.

> **Praktycznie.** Wybierz jedną kąpiel, bo dzień D6 ma ok. 300 km, a Diros i Tajnaron są jeszcze daleko. Na Foneas latem działa kantyna, ale cienia jest mało i parking przy drodze szybko się zapełnia; motocykl łatwiej wstawić niż auto. Kamienie są gorące i ostre, przydadzą się buty do wody; przy silnym wietrze wejście do morza w Gnospi bywa trudne.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Kardamyli, en.wikipedia.org/wiki/Stoupa, en.wikipedia.org/wiki/Mani_Peninsula, en.wikipedia.org/wiki/Patrick_Leigh_Fermor, en.wikipedia.org/wiki/Nikos_Kazantzakis
36.86726, 22.24831 (osm:way/225189056)

DZIEŃ 7 · MISTRA, PARNON I MYKENY

D7: Sparta → Nafplio

Bizantyjska Mistra na zboczu Tajgetu, przez góry Parnon i wąwozem Dafnonu do Leonidio, wzdłuż Zatoki Argolidzkiej do Myken Agamemnona i wenecko-greckiego Nafplio.

Linia trasy: przebieg wariantu najszybszego wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras. Przerywane – warianty (schemat).

Region: Pelopónnisos (Peloponez) – opis w rozdziale „D5: Itaka → Pylos”.

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
D7	Sparta → Mistra → Kosmas → Leonidio → Astros → Mykeny → Nafplio	~205 (ORS, szacunkowo)	Nafplio

ZANIM RUSZYSZ

- **Plan dnia:** Mistra na otwarcie (8:00–10:30), przed południem Parnon i zjazd do Leonidio, w najgorętszej porze obiad i kąpiel w Leonidio albo w Place, po 15:00 nadmorską drogą do Astros i nad równinę Argolidy, Mykeny od ok. 17:00, wieczorem Nafplio.
- **Mistra na otwarcie:** teren czynny od 8:00, w lipcu po 11:00 na kamiennych ścieżkach robi się bardzo gorąco. Do Pantanassy potrzebne zakryte ramiona i kolana. Odnowiony pałac despotów jest według hh.gr otwarty tylko we wtorki od 11:00 [do sprawdzenia].
- **Bilety i godziny:** Mistra i Mykeny po 20 € (w Mykenach w cenie także Skarbiec Atreusza i muzeum). Mykeny są czynne do 20:00, ostatnie wejście 20 minut wcześniej. Tiryns i Heraion zamykają się o 15:30, więc w tym planie zmieszczą się najwyżej rano D8 (stan na 2026-10, źródło: hh.gr). Bilety można kupić wcześniej na tickets.hh.gr.
- **Paliwo:** zatankuj do pełna w Sparcie. Na przejeździe przez Parnon w górach prawie nie ma stacji; następna pewna okazja to Leonidio [do sprawdzenia].
- **Droga przez Parnon:** wąska i kręta, w lasach bywa na niej żwir i kozy. Górski odcinek przejedź przed południem, zanim dolina Leonidio się nagrzeje. Do klasztoru Elona potrzebny skromny strój: zakryte ramiona i kolana.
- **Upał w Argolidzie:** równina wokół Argos i Myken należy w lipcu do najgorętszych miejsc Peloponezu, a na cytadeli nie ma cienia, dlatego Mykeny dopiero od ok. 17:00.

PO DRODZE

- **Sparta → Kosmas:** z doliny Eurotasu, między wałem Tajgetu (Profitis Ilias, 2404 m) a Parnonem, droga wspina się przez wioski Lakonii na zbocza Parnonu, do kamiennej wsi Kosmas na przełęczy (1167 m) z placem pod platanami i lasem jodłowym dookoła. Na kawę jest tu kilka stopni chłodniej niż w dolinie.
- **Wąwóz Dafnonu:** z Kosmasa serpentyny opadają wąwozem prosto ku morzu, pod rdzawymi, pasiastymi ścianami wapienia. W połowie zjazdu

do pionowej ściany przyklejony jest klasztor Elona, a w dole otwiera się dolina Leonidio pod czerwonym klifem.

- **Leonidio → Astros:** droga biegnie wysoko nad Zatoką Argolidzką, przez Paralia Tyrou z cakońskimi tawernami. W Astros w 1823 r. obradowało drugie Zgromadzenie Narodowe powstańczej Grecji.
- **Astros → Myli:** dalej wybrzeżem do Myli. Tam leży Lerna, gdzie według mitu Herakles zabił wielogłową Hydrę, co bywa tłumaczone jako pamięć o osuszaniu tutejszych bagien.
- **Argos:** przy wylocie na Tripolis widać z drogi antyczny teatr wykuty w zboczu, jeden z największych w świecie greckim (ok. 20 tys. miejsc). Nad miastem stoi zamek Larisa na wzgórzu wysokim na ok. 290 m, z murami od epoki mykeńskiej po weneckie.
- **Równina Argolidy:** między Mykenami a Nafplio jedzie się płasko wśród gajów pomarańczowych. Przy drodze widać cyklopowe mury Tirynsu, a przed metą wyrasta nad Nafplio skała z twierdzą Palamidi.

23 LAKONIA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D7

Mistra (Mystras)

Fot. Patrice78500, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	bizantyjskie, unesco, filozofia
Czas	2–3 h
Wstęp	20 €, ulgowy 10 € (teren i muzeum); kwiecień–sierpień 8:00–20:00 (stan na 2026-10, źródło: hh.gr)
UNESCO	od 1989 r.
Założona	1248–1249 (zamek Franków)
Despotat Morei	1349–1460
Mieszkańcy dziś	tylko mniszki z Pantanassy
Pałac despotów	otwarty po renowacji w maju 2026; wg hh.gr zwiedzanie we wtorki od 11:00 [do sprawdzenia]

RYS HISTORYCZNY

Mistrę zaczęli budować nie Grecy, ale krzyżowcy. W 1248–1249 r. Wilhelm II de Villehardouin, frankijski książę Achai, postawił zamek na stożkowatym wzgórzu u stóp Tajgetu, kilka kilometrów od starożytnej Sparty. Długo się nim nie nacieszył. W 1259 r. przegrał bitwę pod Pelagonią i trafił do niewoli cesarza Michała VIII Paleologa. Za wolność zapłacił w 1262 r. kilkoma twierdzami, a Mistra była jedną z nich. Pod zamkiem zaczęło rosnąć greckie miasto, które w ciągu stu lat stało się drugim co do znaczenia ośrodkiem kurczącego się Bizancjum.

Od 1349 r. Mistra była stolicą despotatu Morei, czyli peloponeskiego udziału, który cesarze dawali synom i braciom. Najpierw rządził tu Manuel Kantakuzen, potem członkowie rodu Paleologów. Despoci żenili się z Włoszkami (Kleofe Malatesta, Teodora Tocco), sprowadzali uczonych i fundowali kościoły, a ich dwór był ostatnim prawdziwym centrum kultury bizantyjskiej. Malowidła w Peribleptos (z lat ok. 1348–

1380) i w Pantanassie, ufundowanej według zaginionej inskrypcji w 1428 r. przez dostojnika Jana Frangopulosa, mają w sobie żywość i ruch, które historycy sztuki nazywają „renesansem Paleologów”.

Najsłynniejszym mieszkańcem miasta był filozof Jerzy Gemistos Pleton (ok. 1355–1452). Uczył tu Platona, a w 1438–1439 r. pojechał z cesarzem Janem VIII na sobór do Florencji, gdzie jego wykłady rozbudziły we Włoszech modę na platonizm. W „Księdze praw” proponował powrót do kultu bogów greckich, z Zeusem na czele. Po jego śmierci patriarcha Gennadios Scholarios spalił rękopis, a w 1466 r. kondotier Sigismondo Malatesta wywiózł szczątki filozofa do Rimini. Leżą tam do dziś w sarkofagu na zewnętrznej ścianie kościoła Tempio Malatestiano.

Z Mistry wyruszył też ostatni cesarz bizantyjski. Konstantyn Paleolog, od 1443 r. despota Morei, został 6 stycznia 1449 r. ogłoszony tu cesarzem w skromnej ceremonii. Nigdy nie koronowano go w Hagii Sofii, a cztery lata później zginął na murach Konstantynopola. Tradycja wskazuje miejsce tej ceremonii w posadzce katedry św. Demetriusza: to płyta z dwugłowym orłem Paleologów. Greckie podanie o „Marmurowym Cesarzu” mówi, że Konstantyn nie zginął, tylko anioł zamienił go w marmur i ukrył pod Złotą Bramą, gdzie czeka na powrót. W 1460 r. ostatni despota, Demetriusz, oddał Mistrę sułtanowi Mehmedowi II bez walki.

Pod rządami tureckimi i weneckimi (1687–1715) miasto żyło głównie z jedwabiu: hodowli jedwabników i handlu tkaninami. Upadło po rzezi w czasie powstania Orłowa (1770) i po spaleniu przez wojska Ibrahima Paszy w 1825 r. W latach 30. XIX w. na miejscu antycznej Sparty, kilka kilometrów niżej w dolinie, założono nowe miasto, a mieszkańcy Mistry przenosili się tam stopniowo. Ostatnie domy przejęto dopiero w 1953 r. Dziś mieszkają tu tylko mniszki z Pantanassy, które sprzedają hafty przy klasztorze. Zbocze porastają cyprysy, figowce i oliwki, a nad ruinami wznosi się Tajget, którego najwyższy szczyt, Profitis Ilias, ma 2404 m.

Boże Narodzenie, fresk z XIV w. w kościele Peribleptos: przykład żywego, ruchliwego „renesansu Paleologów”. Fot. Meister der Peribleptos-Kirche in Mistra, Public domain, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Górna Chora: zamek Villehardouina (najlepsza panorama doliny Eurotasu) i klasztor Pantanassa z tarasem.
- Pałac despotów: jedyny zachowany pałac bizantyjski w Grecji, po 42 latach prac otwarty ponownie w maju 2026 r.
- Dolne miasto: katedra św. Demetriusza z płytą z dwugłowym orłem, Hodegetria (Afendiko) i Peribleptos z najlepszymi freskami.

> **Praktycznie.** Podjedź do górnego wejścia przy zamku i schodź w dół, ale pamiętaj, że motocykl zostaje na górze i trzeba będzie do niego wrócić stromą ścieżką; w lipcu zacznij zaraz po otwarciu o 8:00. Ścieżki są strome i kamieniste, przyda się lżejsze obuwie na przebranie, a do Pantanassy trzeba mieć zakryte ramiona i kolana. Zdjęcia z Instagrama są podkolorowane: na żywo to głównie ruiny bez dachów, w całości stoją kościoły, klasztor, pałac i zamek.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Mistra, en.wikipedia.org/wiki/Mystras

37.07400, 22.36730 (wikidata:Q19053)

24 ARKADIA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D7

Leonidio i przejazd przez góry Parnon

Fot. Herbert Ortner, CC BY 3.0, Wikimedia Commons

Typ	droga motocyklowa, gory, wybrzeze
Czas	pół dnia
Wstęp	bez opłat
Parnon	najwyższy szczyt Megali Tourla, 1935 m
Kosmas	wieś na 1167 m, plac z platanami
Klasztor Elona	na urwisku, ok. 650 m n.p.m.
Język	cakoński (potomek dialektu doryckiego)
Wydarzenia	balony w noc Zmartwychwstania (Wielkanoc prawosławna); odpust w klasztorze Elona 15 sierpnia; święto bakłażana w Place, sierpień [do sprawdzenia]

O MIEJSCU

Ta droga zamienia nudny przejazd przez płaskowyż Arkadii na jedną z najładniejszych górskich dróg Peloponezu. Ze Sparty jedzie się na wschód przez wioski Lakonii i wspina na zbocza Parnonu, pasma o długości kilkudziesięciu kilometrów, które oddziela Lakonię od Arkadii i sięga 1935 m. Na przełęczy leży Kosmas, kamienna wieś na wysokości 1167 m, otoczona lasem jodłowym. Na placu w cieniu wiekowych platanów stoją kawiarnie i fontanny z lwimi głowami, a latem jest tu o kilka stopni chłodniej niż na wybrzeżu. To dobry przystanek na kawę przed zjazdem.

Z Kosmasa droga opada serpentynami wąwozem rzeki Dafnon prosto do morza. W połowie zjazdu, na wysokości około 650 m, do pionowej rdzawej ściany przyklejony jest klasztor Elona (Moni Elonis), założony według różnych źródeł około 1300 r. albo w XVI w. Turcy zniszczyli go w

1770 r., a mnisi odbudowali go i wspierali powstanie 1821 r. Czczona tu ikona Matki Bożej uchodzi za cudowną, a na odpust 15 sierpnia zjeżdżają tysiące pielgrzymów z całej Kynurii. Wapienne ściany wąwozu i skały nad Leonidio mają czerwono-pomarańczowe pasy i przewieszenia, które od kilkunastu lat ściągają wspinaczy z całej Europy. Sezon wspinaczkowy trwa od jesieni do wiosny, bo latem ściany są rozgrzane.

Leonidio leży na dnie doliny pod czerwonym klifem, kilka kilometrów od morza, z portem i plażą w Place. To stolica Cakonii, krainy, w której przetrwał język cakoński, uznawany za jedynego żyjącego potomka starożytnego dialektu doryckiego, którym mówili Spartanie. Miasto po cakońsku nazywa się Agie Lidi. Dziś mówią nim płynnie głównie starsi mieszkańcy. Okoliczne pola dają słodki bakłażan cakoński, chroniony przez Unię Europejską, a w sierpniu w Place odbywa się jego święto. Najsłynniejszy jest jednak zwyczaj wielkanocny: w noc Zmartwychwstania, kiedy duchowny zaczyna śpiewać „Christos anesti”, z pięciu parafii wypuszcza się w niebo setki papierowych balonów na ogrzane powietrze. Balony z trzciny i papieru mają nawet dwa metry wysokości, a zwyczaj trwa od końca XIX w.

Dalej droga biegnie nad Zatoką Argolidzką, wysoko nad morzem, przez Paralia Tyrou z cakońskimi tawernami do Astros. W Astros w 1823 r. zebrało się drugie Zgromadzenie Narodowe powstańczej Grecji, a dziś w budynku obrad mieści się muzeum archeologiczne. Obradom przewodniczył Petros Mavromichalis (1765–1848), wódz Maniotów z 1821 r., wybrany tu na przewodniczącego rządu. Delegaci poprawili pierwszą konstytucję, zapisali wolność prasy i zakazali niewolnictwa. Stąd już tylko kilkadziesiąt kilometrów nad równiną Argolidy do Nafplio.

Klasztor Elona przyklejony do rdzawej ściany wąwozu Dafnon, przy drodze z Kosmasa do Leonidio. Fot. AlMare, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Przełęcz i plac w Kosmasie: kawa pod platanami, przerwa w chłodzie.
- Zjazd wąwozem Dafnonu z postojem przy klasztorze Elona (krótkie zejście od drogi, wymagany skromny strój).
- Leonidio i port w Place: obiad z bakłażanem cakońskim, kąpiel.
- Nadmorska droga Leonidio–Tyros–Astros z widokami na zatokę.

> **Praktycznie.** Na D7 droga przez Parnon prowadzi z Mistry (zwiedzanej na otwarcie) do Leonidio, a po południu wybrzeżem do Myken, zwiedzanych od ok. 17:00, gdy upał odpuszcza; Mykeny są ok. 25 km od Nafplio. Droga przez Parnon jest kręta, wąska i w lasach bywa na niej żwir oraz kozy, a stacji benzynowych w górach prawie nie ma, więc zatankuj w Sparcie. W lipcu w dolinie Leonidio upał jest dotkliwy, dlatego górski odcinek najlepiej przejechać rano.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Leonidio, en.wikipedia.org/wiki/Parnon, en.wikipedia.org/wiki/Second_National_Assembl...

37.16572, 22.85445 (wikidata:Q1819480)

ARGOLIDA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D7

25 Mykeny (Mykines)

Fot. Zde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	mykenskie, mitologia, unesco
Czas	2 h
Wstęp	20 €, ulgowy 10 € (cytadela, Skarbiec Atreusza i muzeum); maj–sierpień 8:00–20:00 (stan na 2026-10, źródło: hh.gr)
UNESCO	od 1999 r. (razem z Tirynsem)
Rozkwit	ok. 1350–1200 p.n.e.
Brama Lwów	ok. 1250 p.n.e.
Skarbiec Atreusza	kopuła 14,5 m średnicy, nadproże ok. 120 t
Maska Agamemnona	Narodowe Muzeum Archeologiczne w Atenach

> Których Miceny, Korynt, Kleony stolica,
> Tamte moc, ten bogactwa, te zaś kształt zaszczyca:
> Męże Aretyrei, roskosznego miasta,
> Sycyonu, co piérwszym królem miał Adrasta;
> Co w Egium, w Orniiach, w Hiperezie żyli,
> Co z wysokiéy Gonessy, z Pelleny przybyli,
> Co Helikę i morskie nadbrzeże dziedziczą;
> Ci, pod synem Atreia, sto okrętów liczą:
> Królem ich Agamemnon, piękny z kształtu ciała,
> W miedź świetną przyodziany: lecz naywiększa chwała,
> Że wpośród bohatyrów tylu był na czele,
> I że z kraiu swoiego ściągnął woysk tak wiele.
>
> — Homer, „Iliada” II 569–580 · przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804)

RYS HISTORYCZNY

Mykeny to miejsce, od którego wzięła nazwę cała epoka. Między XVII a XII w. p.n.e. władcy tej cytadeli, położonej na skalistym wzgórzu między dwiema górami nad równiną Argolidy, kontrolowali szlaki z Zatoki Argolidzkiej do Koryntu. W szczytowym okresie, około 1350 r. p.n.e., w cytadeli i podgrodziu żyło według szacunków kilkadziesiąt tysięcy ludzi. Wtedy otoczono wzgórze murami z bloków tak wielkich, że późniejsi Grecy nie wierzyli, by ułożyli je ludzie, i przypisali je Cyklopom. Stąd nazwa „mury cyklopowe". Około 1200 r. p.n.e. pałac spłonął w czasie katastrofy, która zniszczyła większość państw epoki brązu we wschodniej części Morza Śródziemnego. Mała osada przetrwała do 468 r. p.n.e., kiedy Argos zdobyło ją i zburzyło umocnienia.

Mit przypisuje założenie Myken Perseuszowi, ale sławę dały im rodzinne zbrodnie Atrydów. Atreusz, walcząc z bratem Tyestesem o tron, podał mu na uczcie mięso jego własnych synów. Syn Atreusza, Agamemnon, poprowadził Greków pod Troję, poświęciwszy wcześniej bogom córkę Ifigenię. Po powrocie zginął w kąpieli z ręki żony Klitajmestry i jej kochanka Ajgistosa, a ich z kolei zabił syn Agamemnona, Orestes. Ajschylos (ok. 525–456 p.n.e.), nazywany ojcem tragedii, zrobił z tej historii trylogię „Oresteja" (458 r. p.n.e.). To jedyna trylogia teatru greckiego, która przetrwała w całości, a klątwa Atrydów stała się w Europie przysłowiowa.

W 1876 r. przyjechał tu Heinrich Schliemann (1822–1890), bogaty kupiec z Meklemburgii, który trzy lata wcześniej odkopał Troję i wierzył w Homera dosłownie. W Kręgu Grobów A, tuż za Bramą Lwów, odsłonił sześć grobów szybowych pełnych złota: diademów, pucharów, broni i złotych masek pośmiertnych. Według anegdoty depeszował do króla Jerzego I, że „spojrzał w twarz Agamemnona". Dziś wiadomo, że maska pochodzi z XVI w. p.n.e., czyli jest o 300–400 lat starsza od wojny trojańskiej. Niektórzy badacze podejrzewają nawet, że Schliemann ją podrzucił, choć prace nadzorował wtedy urzędnik Greckiego Towarzystwa Archeologicznego, Panagiotis Stamatakis. Oryginał maski leży w Narodowym Muzeum Archeologicznym w Atenach, a w muzeum przy wykopaliskach jest kopia. Metody Schliemanna były jak na dzisiejsze standardy niszczycielskie, ale to on, kopiąc w Troi, Mykenach i

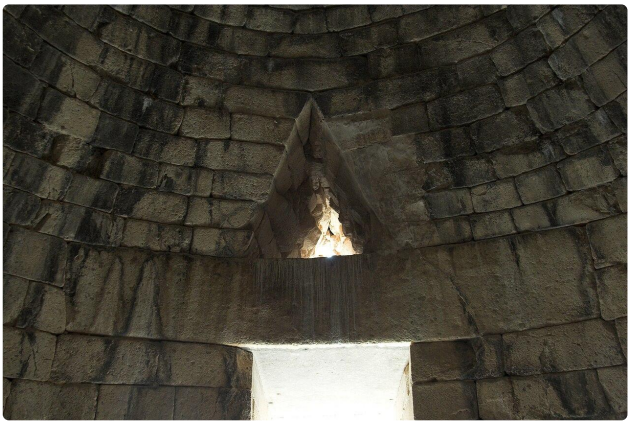
Tirynsie, odkrył dla świata grecką epokę brązu. Przekonał uczonych, że za Homerem stoi prawdziwy świat, a jego śladem poszedł Arthur Evans, który odkopał pałac w Knossos na Krecie.

Na miejscu najważniejsza jest Brama Lwów z ok. 1250 r. p.n.e., jedyna monumentalna rzeźba epoki mykeńskiej, która przetrwała na swoim miejscu. Dwa zwierzęta (lwy albo, jak chcą niektórzy, lwice) opierają przednie łapy o ołtarz z kolumną. Głowy, zapewne zrobione z innego kamienia i doczepione, zaginęły. Wewnątrz murów widać krąg grobów, ruiny pałacu na szczycie i wejście do podziemnej cysterny, do której prowadzi ok. 99 stopni w ciemnym korytarzu. Wodę doprowadzano do niej ze źródła wyżej na zboczu, żeby cytadela przetrwała oblężenie.

Kilkaset metrów niżej stoi tzw. Skarbiec Atreusza, grobowiec kopułowy z XIV–XIII w. p.n.e. Nie ma nic wspólnego ani z Atreuszem, ani ze skarbami, a nazwę nadano mu w XVIII w. Prowadzi do niego korytarz długości 36 m, a nadproże wejścia waży ok. 120 t i jest najcięższym blokiem w architekturze greckiej. Kopuła z 33 warstw kamienia ma 14,5 m średnicy i ponad 13 m wysokości. Przez ponad tysiąc lat była największą kopułą świata, dopóki Rzymianie nie zbudowali Panteonu, i do dziś jest największą kopułą ze wspornikowo układanych kamieni. W 1802 r. lord Elgin, ten od marmurów z Partenonu, kazał wywieźć do Anglii fragmenty półkolumn sprzed wejścia; część z nich jest dziś w British Museum.

Złota „maska Agamemnona” z grobu V w Kręgu Grobów A (XVI w. p.n.e.); oryginał w Narodowym Muzeum Archeologicznym w Atenach. Fot. Jebulon, CC0, Wikimedia Commons

Wnętrze Skarbca Atreusza: wejście z ok. 120-tonowym nadprożem i trójkątem odciążającym widziane od środka kopuły. Fot. Zde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Brama Lwów i Krąg Grobów A, potem wejście ścieżką na szczyt do ruin pałacu z widokiem na równinę Argolidy.
- Cysterna: zejście w ciemny korytarz (latarka w telefonie wystarczy).
- Muzeum przy wykopaliskach (w cenie biletu) z kopią maski Agamemnona i oryginałami z cytadeli.
- Skarbiec Atreusza przy drodze dojazdowej, kilkaset metrów przed cytadelą: stań pośrodku kopuły i odezwij się, echo jest niezwykłe.

> **Praktycznie.** W lipcu przyjedź na otwarcie o 8:00 albo pod zamknięcie, bo na cytadeli nie ma cienia, a w środku dnia przyjeżdżają wycieczki autokarowe. Skarbiec Atreusza ma własny parking przy drodze i obejmuje go ten sam bilet, więc nie wyrzucaj go po wyjściu z cytadeli.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Mykeny, en.wikipedia.org/wiki/Mycenae, en.wikipedia.org/wiki/Treasury_of_Atreus, en.wikipedia.org/wiki/Mask_of_Agamemnon, en.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Schliemann, en.wikipedia.org/wiki/Aeschylus

37.73083, 22.75611 (wikidata:Q132564)

LAKONIA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D7 · OPCJA

26 Monemwazja (Monemvasia), Górne i Dolne Miasto

Fot. Bgabel, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	bizantyjskie, miasto, twierdza
Czas	2–3 h
Wstęp	bez opłat [do sprawdzenia]
Skała	ok. 1 km długości, płaskowyż ok. 100 m n.p.m.
Grobla	ok. 400 m
Założona	VI w.
Wydarzenia	rocznica wyzwolenia 23 lipca (płonący statek z fajerwerkami w porcie)
Jannis Ritsos	ur. tu 1909; dom-muzeum przy bramie od 2025 r. [do sprawdzenia godziny]

RYS HISTORYCZNY

Monemwazja to wapienna skała długości około kilometra, wyrastająca z morza tuż przy wschodnim brzegu Peloponezu. Według źródeł bizantyjskich trzęsienie ziemi w 375 r. oddzieliło ją od lądu, a dziś łączy ją z nim tylko wąska, około 400-metrowa grobla. Nazwa pochodzi od greckich słów „moni emvasis”, czyli „jedno wejście”: do miasta prowadzi jedna brama, a od lądu nie widać go wcale, bo domy stoją na morskiej stronie skały. W VI w. schronili się tu mieszkańcy Lakonii uciekający przed najazdami Słowian. Miasto z czasem stało się jednym z najważniejszych portów handlowych Bizancjum i dorobiło się przydomka „Gibraltaru Wschodu”.

Twierdza była tak trudna do zdobycia, że Frankowie potrzebowali na nią trzech lat oblężenia. Wilhelm II de Villehardouin zablokował ją od strony lądu i morza, a obrońcy podobno jedli szczury, zanim w 1248 r. się poddali, wytargowawszy zachowanie dawnych przywilejów. Po 14 latach Monemwazja wróciła do Bizancjum razem z Mistrą jako część okupu za

Wilhelma. Potem należała na zmianę do Wenecji (od lat 60. XV w. do 1540 r. i w latach 1690–1715) i do Turków. Grecy zdobyli ją 23 lipca 1821 r., w pierwszych miesiącach powstania. Co roku tego dnia w porcie wygłasza się przemówienia, a wieczorem podpala statek wypełniony fajerwerkami. To jedno z niewielu wydarzeń na trasie, które wypada dokładnie w czasie wyjazdu.

Przez port Monemwazji szło na Zachód słodkie wino, które Włosi nazwali od miasta malvasia, a Anglicy malmsey. Większość winorośli rosła zresztą gdzie indziej, na Peloponezie, Krecie i Cykladach, a Monemwazja była tylko miejscem przeładunku i marką. Szekspir w „Ryszardzie III” każe utopić księcia Clarence w beczce małmazji, a według pogłosek z epoki tak właśnie zginął w 1478 r. w Tower. Po upadku miasta wino zniknęło, a odrodzili je dopiero w latach 1990. miejscowi winiarze. Od 2010 r. słodkie wino z suszonych na słońcu winogron ma chronioną nazwę pochodzenia „Monemvasia-Malvasia”.

Tu urodził się Jannis Ritsos (1909–1990), jeden z największych poetów greckich XX w., autor „Epitafios” (do muzyki Mikisa Theodorakisa) i „Sonaty księżycowej”, laureat Leninowskiej Nagrody Pokoju (1975), wielokrotnie zgłaszany do Literackiej Nagrody Nobla. Za poglądy lewicowe wielokrotnie trafiał na wyspy zesłania, m.in. na Gyaros po zamachu stanu w 1967 r. Jego rodzinny dom stoi tuż przy bramie Dolnego Miasta, z popiersiem poety przed wejściem, a w 2025 r. gmina otworzyła w nim muzeum. Ritsos jest pochowany na cmentarzu na zachód od bramy, pod marmurową stelą z brązowym profilem i własnoręcznie napisanym epitafium.

Dolne Miasto to labirynt kamiennych uliczek bez samochodów, z kościołem Chrystusa Elkomenosa na głównym placu i weneckimi domami przerobionymi na pensjonaty. Zygzakowata ścieżka prowadzi przez mur na płaskowyż Górnego Miasta, gdzie z dawnej stolicy zostały ruiny, cysterny i kościół Hagia Sophia z XII w., ustawiony nad samym urwiskiem. Za Turków był meczetem.

Kościół Hagia Sophia z XII w. na krawędzi urwiska w Górnym Mieście. Fot. Jeroenu, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Dom rodzinny Jannisa Ritsosa przy bramie Dolnego Miasta, z popiersiem poety, dziś muzeum. Fot. C messier, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Spacer główną uliczką Dolnego Miasta od bramy do placu z kościołem Elkomenos i murów nad morzem.
- Wejście na Górne Miasto (ok. 100 m przewyższenia po kamiennych stopniach) do Hagii Sofii i na krawędź skały z widokiem na wybrzeże.
- Dom Ritsosa przy bramie i jego grób na cmentarzu przy drodze na groblę.
- Na koniec kieliszek malvasii w jednej z winiarni w Dolnym Mieście.

> **Praktycznie.** Ze Sparty to ok. 95 km w jedną stronę, więc wycieczka ma sens tylko z noclegiem albo z dodatkowym dniem. Motocykl zostaje przy drodze przed bramą (samochody i tak nie wjeżdżają do miasta), a dalej idzie się pieszo; motocyklem łatwiej znaleźć miejsce niż autem. Na Górne Miasto

> wchodź rano albo wieczorem, bo w lipcu kamienna ścieżka nagrzewa się jak patelnia, a cienia nie ma.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Monemwasia, en.wikipedia.org/wiki/Monemvasia, en.wikipedia.org/wiki/Yannis_Ritsos

36.68778, 23.05556 (wikidata:Q654616)

ARGOLIDA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D7 · OPCJA

27

Heraion Argejskie

Fot. Sarah Murray, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, sanktuarium
Czas	15–30 min
Wstęp	bezpłatny; codziennie 8:30–15:30 (stan na 2026-10, źródło: hh.gr) [do sprawdzenia]
Bogini	Hera, patronka Argos
Pierwsza świątynia	spłonęła w 423 p.n.e.
Druga świątynia	ok. 420–410 p.n.e., arch. Eupolemos z Argos
Odległość	ok. 8 km od Argos, ok. 5 km od Myken w linii prostej

> Na to Juno wielkiemi oczyma wspaniała.
> „Trzy miast kocham, tem sobie nad inne wybrała:
> W Argach, w Sparcie, w Micenach, mam roskosz iedyną:
> Lecz gdy ci nienawistne będą, niechay zginą.
>
> — Homer, „Iliada” IV 50–53 · przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804)

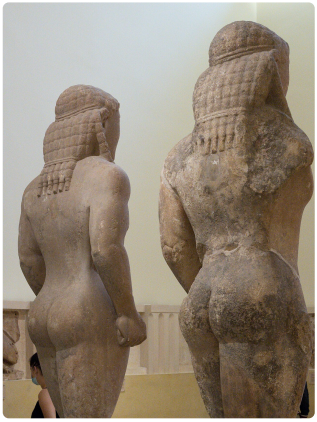
RYS HISTORYCZNY

Heraion było najważniejszym sanktuarium Argos, poświęconym Herze, patronce miasta i opiekunce małżeństwa. Argiwi zbudowali je pod koniec VIII albo na początku VII w. p.n.e. na stoku wzgórza między Mykenami a Mideą, celowo z wielkich bloków przypominających mury mykeńskie, żeby pokazać, że są spadkobiercami dawnych królów. Według tradycji właśnie tutaj greccy wodzowie wybrali Agamemnona na przywódcę wyprawy pod Troję. Co roku z Argos ciągnęła do sanktuarium procesja na święto, w którym obchodzono „święte małżeństwo” Hery i Zeusa.

Z tą procesją wiąże się jedna z najsłynniejszych opowieści starożytności. Herodot (ok. 484–ok. 425 p.n.e.), którego Cyceron nazwał ojcem historii, włożył ją w usta Solona (ok. 640–ok. 560 p.n.e.), ateńskiego prawodawcy, którego reformy położyły podwaliny pod demokrację ateńską. Solon opowiedział ją królowi Lidii Krezusowi, gdy ten pytał, kto jest najszczęśliwszym z ludzi, i postawił braci na drugim miejscu. Według tej

opowieści kapłanka Hery Kydippe miała jechać na święto wozem, ale woły nie wróciły z pola. Jej synowie Kleobis i Biton sami zaprzęgli się do wozu i ciągnęli matkę kilka kilometrów pod górę. Matka poprosiła Herę o najlepszy dar dla synów, a ci zasnęli w świątyni i już się nie obudzili. Grecy uważali to za najszczęśliwszą możliwą śmierć: u szczytu sławy i bez cierpień. Morał Solona dla bogacza był prosty: nikogo nie nazywaj szczęśliwym przed jego śmiercią. Argiwi postawili braciom posągi w Delfach, a dwa archaiczne kurosy z ok. 610 r. p.n.e. w tamtejszym muzeum zwykle się z nimi utożsamia.

W 423 r. p.n.e. kapłanka Chryzis zasnęła przy lampie, od której zajęły się girlandy, i stara świątynia spłonęła. Tukidydes (ok. 460–ok. 400 p.n.e.), uważany za pierwszego historyka, który szukał przyczyn wydarzeń bez odwoływania się do bogów, odnotował ten pożar w historii wojny peloponeskiej, dodając, że Chryzis ze strachu przed karą uciekła z Argos. Nową świątynię zaprojektował Eupolemos z Argos, a w jej wnętrzu stanął ogromny posąg siedzącej Hery ze złota i kości słoniowej, przypisywany Poliklejtosowi, z granatem i berłem w dłoniach. Ten rzeźbiarz z Argos (zm. ok. 420 r. p.n.e.) napisał zaginiony traktat „Kanon” o idealnych proporcjach ludzkiego ciała, a starożytni porównywali jego Herę z Zeusem Fidiasza w Olimpii. Posąg zaginął, ale z wystroju nowej świątyni ocalała marmurowa głowa Hery z ok. 420 r. p.n.e., o spokojnej, klasycznej twarzy, dziś w Narodowym Muzeum Archeologicznym w Atenach. Na miejscu zostały fundamenty, stopnie tarasów i resztki stoi. Teren odkrył w 1831 r. generał Thomas Gordon (ok. 1788–1841), szkocki filhellen, uczestnik powstania greckiego i autor jego historii, a systematycznie przekopali go Amerykanie w latach 90. XIX w.

Dwa archaiczne kurosy z Delf, utożsamiane z Kleobisem i Bitonem; muzeum w Delfach. Fot. Zde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Marmurowa głowa Hery z Heraionu (ok. 420 p.n.e.), wiązana ze szkołą Poliklejtosa; Narodowe Muzeum Archeologiczne w Atenach. Fot. George E. Koronaios, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Tarasy z fundamentami starej i nowej świątyni oraz stoi: krótki spacer po stromym stoku.
- Widok z górnego tarasu na całą równinę Argolidy, aż po Argos i zatokę; wiosną łąka między ruinami kwitnie na żółto.

> **Praktycznie.** Sanktuarium leży kilka kilometrów od drogi Mykeny–Nafplio, za wsią Nea Iraia, i prawie nikt tu nie zagląda. Według hh.gr zamykają je o 15:30, więc pasuje tylko przed południem albo wczesnym popołudniem; w lipcu na stoku nie ma cienia.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Heraion_of_Argos, commons.wikimedia.org/wiki/File:Head_of_Hera_..., en.wikipedia.org/wiki/Cleobis_and_Biton, en.wikipedia.org/wiki/Herodotus, en.wikipedia.org/wiki/Solon, en.wikipedia.org/wiki/Thucydides, en.wikipedia.org/wiki/Polykleitos, en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Gordon_(general)

37.69194, 22.77472 (wikidata:Q1607754)

28 ARGOLIDA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D7 · OPCJA

Tiryns (Tiryntha)

Fot. Zde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	mykenskie, mitologia, unesco
Czas	20–30 min
Wstęp	10 €, ulgowy 5 €; kwiecień–październik 8:30–15:30 (stan na 2026-10, źródło: hh.gr)
UNESCO	od 1999 r. (razem z Mykenami)
Rozkwit	ok. 1400–1200 p.n.e.
Wykopaliska	Schliemann i Dörpfeld, 1884
Koniec	zburzony przez Argos w 468 p.n.e.

> Z Argów, z silnéy Tyrynty przybyłéy młodzieży,
> Z Hermiiony, z Azyny, co nad wodą leży;
> Także, których oyczyzna Trezena, Egina,
> Mazet, Eiony, płodny Epidaur w wina;
> Tych szykuie Dyomed, zastępów nadzieia…
>
> — Homer, „Iliada” II 559–563 · przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804)

RYS HISTORYCZNY

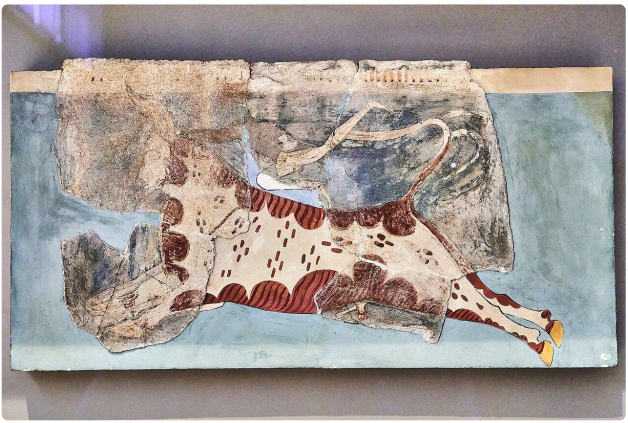
Homer w „Iliadzie” nazwał to miejsce „Tirynsem o potężnych murach” i wystarczy podjechać pod cytadelę, żeby zrozumieć dlaczego. Stoi na niskim skalnym grzbiecie pośrodku równiny Argolidy, który w epoce brązu leżał znacznie bliżej brzegu morza niż dziś. W latach ok. 1400–1200 p.n.e. była jednym z najważniejszych ośrodków świata mykeńskiego, a wokół pałacu żyło według szacunków około 10 tysięcy ludzi. Jej mury zbudowano z nieociosanych głazów ważących po kilka, a niektóre nawet kilkanaście ton. Mit mówi, że król Projtos sprowadził do ich budowy Cyklopów z Licji. Pauzaniasz w II w. n.e. dziwił się, że Grecy jeżdżą podziwiać egipskie piramidy, a nie zachwycają się murami Tirynsu, które jego zdaniem nie są od nich mniej niezwykłe.

W micie Tiryns był dworem króla Eurysteusza, dla którego Herakles, najsłynniejszy heros Greków, czczony później przez Rzymian jako Herkules, wykonywał swoje dwanaście prac, a według niektórych wersji także miejscem narodzin herosa. Po katastrofie ok. 1200 r. p.n.e. pałac spłonął, ale osada żyła dalej w cieniu Argos, które w 468 r. p.n.e. zdobyło miasto i wysiedliło mieszkańców. W 1884 r. Heinrich Schliemann z architektem Wilhelmem Dörpfeldem (1853–1940) odsłonili plan pałacu z megaronem i salą tronową oraz fragmenty fresków, w tym słynny fresk z akrobatą skaczącym przez byka, który jest dziś w Narodowym Muzeum Archeologicznym w Atenach. Dörpfeld był jednym z pionierów datowania znalezisk według warstw ziemi. Pracował w Olimpii, po śmierci Schliemanna kierował wykopaliskami w Troi, a pod koniec życia szukał Itaki Odyseusza na Lefkadzie, gdzie jest pochowany.

Największe wrażenie robią korytarze ukryte w grubości murów: galerie o długości ponad 20 m, przykryte sklepieniem z coraz bardziej wysuniętych do środka bloków. Służyły prawdopodobnie jako magazyny. W czasie wojny mogły też służyć za schron dla załogi. Przewodnicy opowiadają, że kamień w galeriach wypolerowały owce, które przez stulecia chowały się tam przed upałem [do sprawdzenia]. Pola wokół cytadeli mają własną historię: w 1829 r. Jan Kapodistrias (1776–1831), pierwszy szef niepodległego państwa greckiego, założył tu pierwszą w Grecji szkołę rolniczą, a dziś obok działa więzienie rolne, którego więźniowie uprawiają okoliczne pola.

Galeria w grubości murów cytadeli, przykryta sklepieniem z coraz bardziej wysuniętych głazów. Fot. Zde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Fresk z akrobatą skaczącym przez byka z pałacu w Tirynsie (XIV–XIII w. p.n.e.); Narodowe Muzeum Archeologiczne w Atenach. Fot. George E. Koronaios, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Obejście murów od zachodu i rampa wejściowa do górnej cytadeli.
- Galeria w murze wschodnim albo południowym, jeśli jest dostępna [do sprawdzenia].
- Fundamenty pałacu z megaronem na szczycie i widok na równinę z gajami pomarańczowymi.

> **Praktycznie.** Cytadela stoi przy drodze z Argos do Nafplio, ok. 4 km przed miastem, z parkingiem przy wejściu. Uwaga na wczesne zamknięcie o 15:30: w dniu z Mykenami Tiryns trzeba zaliczyć przed nimi albo przełożyć na rano dnia następnego.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Tyryns, en.wikipedia.org/wiki/Tiryns, en.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_D%C3%B6rpfeld, en.wikipedia.org/wiki/Ioannis_Kapodistrias

37.59944, 22.79972 (wikidata:Q217379)

29 ARGOLIDA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D7 · OPCJA

Nafplio: twierdza Palamidi

Fot. George E. Koronaios, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	twierdza, widok, miasto
Czas	1 h
Wstęp	20 €, ulgowy 10 €; maj–sierpień 8:00–20:00 (stan na 2026-10, źródło: hh.gr)
Wys.	216 m n.p.m.
Zbudowana	1711–1714 (Wenecjanie)
Bastiony	8
Schody z miasta	tradycyjnie „999”, w rzeczywistości ok. 857
Wydarzenia	rocznica wyzwolenia Nafplio 30 listopada (dzień św. Andrzeja) [do sprawdzenia]

RYS HISTORYCZNY

Palamidi uchodzi za jedno z największych osiągnięć weneckiej sztuki fortyfikacji. Wenecjanie odebrali Peloponez Turkom w 1686 r. i postanowili umocnić skałę wznoszącą się 216 m nad Nafplio, bo kto ją trzymał, ten panował nad miastem i portem. Prace według planów Antonia Giancixa i pod kierunkiem francuskiego inżyniera Pierre'a de la Salle trwały tylko trzy lata, od 1711 do 1714 r. Powstał system ośmiu bastionów, które mogły bronić się każdy osobno. Wenecjanie nie nacieszyli się dziełem: w 1715 r. Turcy zdobyli twierdzę po krótkim oblężeniu, a według tradycji pomógł im zdradą sam de la Salle.

Nazwa pochodzi od Palamedesa, bohatera wojny trojańskiej, o którym Homer milczy, ale opowiadały późniejsze mity. Kiedy Odyseusz, by nie płynąć pod Troję, udawał szaleńca i orał pole, siejąc sól, Palamedes położył przed pługiem jego małego syna Telemacha. Odyseusz zatrzymał zaprzęg i tym samym się zdradził, a później zemścił się, oskarżając

Palamedesa o zdradę, za co Grecy go ukamienowali. Starożytni przypisywali Palamedesowi wynalezienie części liter alfabetu, liczb i gry w kości.

Grecy zdobyli Palamidi nocą 29/30 listopada 1822 r. Oddział pod wodzą Staikosa Staikopoulosa wspiął się po murach i zaskoczył wycieńczoną głodem turecką załogę. Był to dzień św. Andrzeja; jego imię nosi bastion z kaplicą, a Nafplio co roku obchodzi tego dnia rocznicę wyzwolenia [do sprawdzenia]. W latach 1829–1834 miasto było pierwszą stolicą niepodległej Grecji. Tu w 1831 r. przed kościołem św. Spirydona zamordowano pierwszego prezydenta, Jana Kapodistriasa (1776–1831). Ten Grek z Korfu był wcześniej ministrem spraw zagranicznych Rosji, a na kongresie wiedeńskim w 1815 r. wywalczył międzynarodowe gwarancje neutralności Szwajcarii. Zabili go Konstandis i Jeorjos Mawromichalisowie, mszcząc uwięzienie głowy swojego rodu. Twierdza służyła wtedy i później jako więzienie: w bastionie Miltiadesa trzymano nawet Teodora Kolokotronisa (1770–1843), „Starca Morei”, który w 1822 r. rozbił pod Dervenakią armię Mahmuda Dramalego Paszy. Tego bohatera powstania skazali w 1834 r. na śmierć bawarscy regenci króla Ottona (panował 1832–1862) za rzekomy spisek i ułaskawionego rok później.

Bastiony zmieniały nazwy trzy razy: najpierw nosiły imiona weneckich dowódców, potem tureckie, a na końcu imiona greckich bohaterów, takich jak Leonidas, Miltiades i Temistokles. Z ich murów widać czerwone dachy starówki Nafplio, półwysep Akronafplia, wysepkę z weneckim zamkiem Bourtzi w porcie i całą Zatokę Argolidzką aż po góry Parnonu.

Nafplio ma też własne legendy i smaki. Pauzaniasz pisał, że w okolicy było źródło Kanathos, w którym Hera co roku się kąpała i odzyskiwała dziewictwo. Kuchnia Argolidy to m.in. gogges, ręcznie robiony makaron, giosa z jagnięciny lub koźliny, bogana, czyli jagnięcina z ziemniakami, i portokalopita, ciasto z pomarańczami z okolicznych sadów.

Wenecki zamek Bourtzi na wysepce w porcie Nafplio, widoczny z bastionów Palamidi. Fot. Giles Laurent, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Wjazd asfaltem pod górną bramę zamiast wspinaczki po schodach z miasta.
- Spacer od bastionu do bastionu: cela Kolokotronisa w bastionie Miltiadesa i kaplica św. Andrzeja.
- Późne popołudnie na murach z widokiem na zatokę (twierdzę zamykają o 20:00, przed lipcowym zachodem słońca), potem kolacja na starówce i widok na podświetlone Bourtzi z nabrzeża.

> **Praktycznie.** Nocleg D7 wypada w Nafplio, więc twierdzę najlepiej zwiedzić rano przed upałem albo wieczorem przed zamknięciem. Schody z miasta liczy się tradycyjnie jako 999, w rzeczywistości jest ich ok. 857, ale w lipcu w kombinezonie nikt ich nie liczy, tylko przeklina: jedź motocyklem na górny parking. Parkowanie motocykla na starówce bywa trudne w sezonie [do sprawdzenia]; wygodniej przy porcie.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Palamidi, en.wikipedia.org/wiki/Palamidi, en.wikipedia.org/wiki/Nafplio, en.wikipedia.org/wiki/Ioannis_Kapodistrias, en.wikipedia.org/wiki/Theodoros_Kolokotronis, en.wikipedia.org/wiki/Otto_of_Greece

37.56194, 22.80417 (wikidata:Q606341)

DZIEŃ 8 · EPIDAUROS, ELEUSIS I LEWADIA

D8: Nafplio → Delfy

Teatr i sanktuarium Asklepiosa w Epidauros, Kanał Koryncki, misteria w Eleusis i źródła Zapomnienia i Pamięci w Lewadii. Najdłuższy dzień.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras. Przerywane – warianty (schemat).

Region: Pelopónnisos (Peloponez) – opis w rozdziale „D5: Itaka → Pylos”.

REGION · GRECJA

Stereá Elláda / Roúmeli (Grecja Środkowa)

Fot. Chavakismanolis, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Stolica	Lamia (region administracyjny Grecja Środkowa)
Powierzchnia	15 549 km² (region: Beocja, Eubea, Ewrytania, Fokida, Ftiotyda); z Attyką i Etolią-Akarnanią ok. 24 800 km²
Ludność	ok. 508 tys. (region, 2021)
Szczyty	Giona 2510 m, Wardusia 2495 m, Parnas 2457 m
UNESCO	Delfy (1987), klasztor Hosios Lukas (1990)
Święta	23 kwietnia – św. Jerzego w Arachowej (przesuwane, gdy wypada przed Wielkanocą); Czysty Poniedziałek – „wołoskie wesele” w Tebach

O REGIONIE

Grecja Środkowa to kraina między Peloponezem a Tesalią: od Przesmyku Korynckiego po dolinę Sperchiosu i Lamię. Grecy nazywają ją Stereá Elláda, „stały ląd”, w odróżnieniu od Peloponezu po drugiej stronie Zatoki Korynckiej, albo po staremu Rumeli, od tureckiego Rum-ili, „kraju Rzymian”, czyli Bizantyjczyków. Historyczna Rumelia obejmuje też Attykę i Etolię-Akarnanię. Opis skupia się na regionie administracyjnym ze stolicą w Lamii, a z Attyki tylko na Eleusis, przez które przejeżdża trasa. To kraina wapiennych gór (Giona, Wardusia, Parnas) i płaskich kotlin między nimi. Największa z nich, w Beocji, była dnem jeziora Kopais; jego osuszanie zaczęli Francuzi w 1865 r., a skończyła brytyjska spółka w 1931 r., odzyskując ok. 241 km² pól.

Tu leżały Teby, Orchomenos i Delfy, które Grecy uważali za środek świata, a w 480 r. p.n.e. pod Termopilami Leonidas próbował zatrzymać Persów. Od ok. 1350 r. przychodzili tu z Albanii Arwanici; w południowej Beocji założyli ponad 60 wsi, a ich język, arwanicki, jest dziś bliski wymarcia. Na zboczu Helikonu koło Distomo w X w. osiadł pustelnik Łukasz ze Steiri (zm. 953). Klasztor Hosios Lukas, z kościołem z ok. 1011 r. i najlepiej zachowanym zespołem mozaik z czasów renesansu macedońskiego, jest od 1990 r. na liście UNESCO.

W czasie powstania 1821 r. Rumelia i Peloponez tworzyły trzon walczącej Grecji. Atanasios Diakos z 48 ludźmi bronił mostu Alamana, a 24 kwietnia 1821 r. Turcy wbili go na pal w Lamii. W listopadzie 1826 r. Jeorjos Karaiskakis zamknął i rozbił oddział turecki w Arachowej. Wolna Grecja z 1832 r. kończyła się na linii Arta–Wolos, na północ od Lamii: Tesalia leżała za granicą aż do 1881 r., a Olimp i Macedonia do 1912 r. W czasie wojny Grecja Środkowa była krainą partyzantów: 25 listopada 1942 r. partyzanci ELAS i EDES razem z brytyjskim oddziałem SOE wysadzili wiadukt na Gorgopotamos, na kolei Ateny–Saloniki; to była jedna z pierwszych wielkich akcji sabotażowych w okupowanej Europie.

Z czego żyje region? Między innymi z oliwek, turystyki i boksytu. Od końca lat 30. XX w. wydobywa się go w masywie Parnasu i Giony, a w 1960 r. założono spółkę Aluminium of Greece, której zakład nad Zatoką Koryncką, w Agios Nikolaos koło Distomo, przerabia go na tlenek glinu i aluminium. Parnas, park narodowy od 1938 r., zimą zamienia się w ośrodek narciarski; pierwsze wyciągi w Fterolakce otwarto w 1976 r. Ludności ubywa: w latach 2011–2021 region stracił 7,7% mieszkańców.

Arachowa na zboczu Parnasu, ok. 950 m n.p.m. Fot. Юкатан, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Podziemna kopalnia boksytu w masywie Parnasu Fot. Dr Petros Tzeferis, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Formaela: twardy ser z mleka owczego albo koziego, robiony tylko w Arachowej (chroniona nazwa pochodzenia od 1996 r.); je się go z grilla albo smażonego jako saganaki.
- Oliwki konservolia z Amfissy, z gaju liczącego ponad milion drzew, który schodzi od Delf do Zatoki Korynckiej.
- Św. Jerzego w Arachowej: trzy dni od 23 kwietnia (gdy Wielkanoc wypada później, święto się przesuwa), z procesją w strojach ludowych i biegiem mężczyzn pod górę na pole bitwy z 1826 r.; starsi biegacze przepuszczają na mecie najstarszego. Potem jagnięta pieczone w dołach [termin 2027 do sprawdzenia].
- „Wołoskie wesele” w Tebach: karnawałowe, żartobliwe przedstawienie wesela wołoskich pasterzy, z piszczałką pipiza i bębnem daouli, którego szczyt

przypada na Czysty Poniedziałek, początek prawosławnego Wielkiego Postu [data do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Płaska jak stół równina na zachód od Teb to dawne jezioro Kopais: proste kanały, pola i nad nimi Parnas, który zimą i wiosną stoi biały nad doliną.
- Morze oliwek pod Amfissą: ponad milion drzew, największy ciągły gaj oliwny w Grecji, objęty ochroną Natura 2000. Zjeżdża się w niego serpentynami spod Delf.
- Rdzawe skarpy, wyrobiska i wloty sztolni na zboczach Parnasu i Giony to kopalnie boksytu, czerwonej rudy aluminium.
- Za Bralos droga opada w dolinę Sperchiosu i do Lamii. Na północ od niej, między Lamią a Wolos, w latach 1832–1881 biegła granica królestwa: Tesalia, przez którą jedzie się dalej autostradą, była wtedy jeszcze turecka.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Central_Greece_(geograp..., en.wikipedia.org/wiki/Central_Greece_(adminis..., en.wikipedia.org/wiki/Arta–Volos_line, en.wikipedia.org/wiki/Mount_Parnassus, en.wikipedia.org/wiki/Lake_Copais, en.wikipedia.org/wiki/Hosios_Loukas, en.wikipedia.org/wiki/Arvanites, en.wikipedia.org/wiki/Athanasios_Diakos, en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Arachova, en.wikipedia.org/wiki/Operation_Harling, en.wikipedia.org/wiki/Aluminium_of_Greece, www.metlengroup.com/what-we-do/metallurgy-sec..., www.visitgreece.gr/en/mainland/sterea/amfissa, en.wikipedia.org/wiki/Formaela, greeka.com/sterea/arachova/news/events/st-geo..., vog.ert.gr/podcast/the-vlach-wedding-of-thebe...

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
D8	Nafplio → Epidauros → Korynt → Eleusis → Teby → Lewadia → Delfy	~280–285 (ORS, szacunkowo)	Delfy

ZANIM RUSZYSZ

- **Start o świcie:** to najdłuższy dzień wyprawy (ok. 280 km). Bądź w Epidauros na otwarciu [godziny do sprawdzenia], bo teatr w południe nie daje cienia, a do Delf trzeba dojechać przez Parnas przed zmrokiem.
- **Upał i zamknięcia:** przy alertach upałowych Ministerstwo Kultury zamyka stanowiska archeologiczne w godz. 12–17 (tak było w Eleusis 23–25 lipca 2025). Sprawdź komunikaty dzień wcześniej i zostaw Eleusis na wczesne popołudnie tylko wtedy, gdy alertu nie ma.
- **Autostrady:** Olympia Odos (Korynt–Eleusis) i A1 są płatne na bramkach, motocykle płacą niższą stawkę [do sprawdzenia]. Malowniczą alternatywą do Megary jest stara droga nad Kakia Skala.
- **Paliwo:** zatankuj przed wjazdem na Parnas, w Lewadii. Za Distomo stacji jest niewiele [do sprawdzenia].

PO DRODZE

- **Epidauros – Korynt:** droga schodzi nad Zatokę Sarońską przez Nea Epidavros, gdzie zebrało się pierwsze Zgromadzenie Narodowe walczącej Grecji i w styczniu 1822 r. uchwaliło pierwszą konstytucję.
- **Kakia Skala:** między Koryntem a Megarą droga biegnie wysoko nad morzem po urwiskach Skironu. Według mitu zbójca Skiron kazał podróżnym myć sobie nogi, po czym kopniakiem zrzucał ich do morza na pożarcie żółwiowi, aż sam zginął z ręki Tezeusza.
- **Eleusis – Teby przez Kitajron:** stara droga Ateny–Teby wspina się na przełęcz Kaza, którą od IV w. p.n.e. strzeże twierdza Eleuterai, jedna z najlepiej zachowanych w Grecji. Za przełęczą otwiera się Beocja i Teby, miasto Edypa.
- **Teby – Lewadia – Delfy:** płaska równina na zachód od Teb to dno jeziora Kopais, osuszonego od lat 60. XIX w. najpierw przez spółki francuskie, a potem brytyjską (źródła różnią się co do dat zakończenia prac; pierwsze kanały kopali tu już Mykeńczycy). Za Lewadią mijasz Distomo, gdzie 10 czerwca 1944 r. Niemcy zamordowali ponad 200 mieszkańców. Okolice skrzyżowania tradycja utożsamia z rozstajem Schiste, na którym Edyp zabił Lajosa. Potem przez Arachową (ok. 950 m) zjeżdżasz nad wąwóz Plistosu do Delf.

30 ARGOLIDA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D8

Epidauros: Asklepiejon i teatr

Fot. Berthold Werner, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, kult, unesco
Czas	1,5–2 h
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
UNESCO	od 1988 r.
Teatr	IV w. p.n.e., ok. 13–14 tys. miejsc
Architekt	Poliklet Młodszy (wg Pauzaniasza)
Wydarzenia	Festiwal Epidauros, przedstawienia antycznych dramatów w piątki i soboty, czerwiec–sierpień [do sprawdzenia]

> Spieszno rozkaz woźnemu Taltybowi daie:
> „Pódź, niechay tu czémprędzéy boski lekarz staie,
> Godny syn Eskulapa: niechay nie odwleka,
> Oto Menelay wsparcia z jego ręki czeka:
> Z Troian, czy z Lików, zgubną ktoś wypuścił strzałę:
> Z czego my rzewnie płaczem, z tego on ma chwałę.„
>
> — Homer, „Iliada” IV 192–197 · przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804)

RYS HISTORYCZNY

Według miejscowego mitu, który przytacza Pauzaniasz, właśnie tu Koronis urodziła Apollinowi syna Asklepiosa. Porzucone niemowlę wykarmiła koza na pobliskiej górze Myrtion. Na wzgórzu nad doliną czczono najpierw Apollina Maleatasa. W VI w. p.n.e. kult jego syna-uzdrowiciela tak się rozrósł, że w dolinie powstało osobne sanktuarium. W epoce klasycznej i hellenistycznej było to najważniejsze miejsce kultu Asklepiosa w świecie greckim, a sławą dorównywało Olimpii i Delfom. Na początku IV w. p.n.e. architekt Teodotos zbudował świątynię boga, a Trazymedes z Paros wyrzeźbił do niej posąg ze złota i kości słoniowej.

Sercem leczenia była enkoimesis, czyli sen w świętym miejscu. Chory składał ofiarę, oczyszczał się w wodzie i kładł się na noc w długim portyku zwanym abatonem. Wierzono, że we śnie przychodzi do niego bóg, czasem z wężem albo psem, i leczy go dotknięciem albo podpowiada kurację, którą rano objaśniali kapłani. Po sanktuarium pełzały oswojone węże, uznawane za święte. Wąż owinięty wokół laski Asklepiosa do dziś jest symbolem medycyny, a tzw. przysięga Hipokratesa, spisana w V–IV w. p.n.e., zaczyna się od wezwania Apollina i Asklepiosa. Gdy w 293 r. p.n.e. Rzym nawiedziła zaraza, senat wysłał poselstwo właśnie do Epidauros. Według legendy święty wąż sam zszedł ze statku na wyspę na Tybrze i tam stanęła świątynia Eskulapa. Na tej wyspie do dziś działa szpital. Nieopodal stał tolos, okrągła budowla o tajemniczym przeznaczeniu z labiryntem korytarzy w fundamentach. Pacjentów i pielgrzymów przyjmował katagogion, zajazd ze 160 pokojami. Była też palestra, łaźnie, stadion i sala bankietowa.

Z IV w. p.n.e. pochodzą stele z „iamata”, czyli spisami cudownych uzdrowień. Pauzaniasz widział jeszcze sześć płyt. Na zachowanych odczytano ok. 70 historii: o niewidomych, którzy odzyskali wzrok, o niemym chłopcu, który przemówił, a nawet o kobiecie, która miała chodzić w ciąży pięć lat i urodzić syna od razu zdolnego do kąpieli w źródle. Kapłani spisywali je trochę jak dzisiejsze reklamy. Sanktuarium splądrował w I w. p.n.e. Sulla. Odbudowało się po wizycie cesarza Hadriana (panował 117–138) w 124 r., a w 395 r. najechali je Goci. Jako ośrodek leczniczy, już chrześcijański, działało jeszcze w V w.

Najlepiej zachował się teatr z drugiej połowy IV w. p.n.e., dzieło Polikleta Młodszego z Argos. Pauzaniasz chwalił go za harmonię. Ma 55 rzędów (21 górnych dodano później) i mieścił ok. 13–14 tys. widzów. Słynie z akustyki: podobno w najwyższym rzędzie słychać monetę upuszczoną na środku orkiestry o średnicy 20 m albo pocieraną tam zapałkę. Pomiary pokazują, że to trochę legenda, bo zwykła mowa nie zawsze dociera wyraźnie. Mimo to teatr nie przestaje działać. W 1938 r. wystawiono tu „Elektrę” Sofoklesa, od 1955 r. co lato trwa festiwal antycznego dramatu, a w 1960 r. w „Normie” śpiewała Maria Callas (1923–1977), sopranistka, która przywróciła scenom zapomniane opery belcanta.

Fundamenty tolosu z labiryntem koncentrycznych korytarzy (IV w. p.n.e.), w trakcie częściowej rekonstrukcji. Fot. Zde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Teatr: wejdź na górę widowni i sprawdź akustykę, gdy ktoś na środku orkiestry klaśnie albo szepnie.
- Muzeum przy wejściu: stele z opisami uzdrowień, narzędzia chirurgiczne, fragmenty dekoracji tolosu.
- Sanktuarium: fundamenty świątyni Asklepiosa, tolos (częściowo zrekonstruowany), abaton, katagogion i stadion, ok. 10–15 minut spaceru od teatru.

> **Praktycznie.** Przyjedź na otwarcie, bo D8 to najdłuższy dzień (ok. 280 km), a teatr w samo południe to patelnia bez cienia. Parking jest duży, a motocykl stanie blisko wejścia. W piątkowe i sobotnie wieczory festiwalu dojazd zapychają samochody i autokary widzów, więc rano jest spokojnie.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Epidaurus, pl.wikipedia.org/wiki/Teatr_w_Epidauros, en.wikipedia.org/wiki/Ancient_Theatre_of_Epidaurus, en.wikipedia.org/wiki/Hippocratic_Oath, en.wikipedia.org/wiki/Tiber_Island, en.wikipedia.org/wiki/Maria_Callas

37.59611, 23.07917 (wikidata:Q608198)

KORYNTIA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D8

31 Kanał Koryncki

Fot. Berthold Werner, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	inzynieria, widok
Czas	15–30 min
Wstęp	bez opłat
Długość	ok. 6,4 km, bez śluz
Szerokość	24,6 m przy lustrze wody
Ściany	do ok. 90 m wysokości
Budowa	1881–1893

RYS HISTORYCZNY

Przekop przez Przesmyk Koryncki chodził Grekom po głowie od starożytności. Ok. 600 r. p.n.e. tyran Koryntu Periander (rządził ok. 627–585 p.n.e.), przez część starożytnych zaliczany do siedmiu mędrców, zrezygnował z kanału i kazał zbudować diolkos, brukowaną drogę z koleinami, po której przeciągano statki na wozach z jednej zatoki do drugiej. Rozstaw kolein, ok. 1,6 m, jest zbliżony do dzisiejszego toru kolejowego. W czasie wojny peloponeskiej Spartanie przewozili tędy okręty wojenne. Cesarz Neron (panował 54–68) w 67 r. osobiście rozpoczął kopanie kanału, a do pracy zapędzono jeńców żydowskich z wojny w Judei. Po jego śmierci budowę porzucono.

Udało się dopiero w XIX w. Po klęsce francuskiej spółki prace w 1881 r. podjęli Węgrzy István Türr (1825–1908) i Béla Gerster. Türr w 1860 r. dowodził Węgrami w wyprawie Tysiąca Garibaldiego, kluczowej dla zjednoczenia Włoch, a obaj byli wcześniej zaangażowani w wyprawy badające trasę Kanału Panamskiego. Kanał ukończono 25 lipca 1893 r., ale z powodu osuwisk statki popłynęły nim dopiero w listopadzie tego samego roku. Ma ok. 6,4 km i przecina przesmyk w linii prostej między pionowymi ścianami do 90 m wysokości. Przy lustrze wody ma tylko 24,6 m szerokości, więc większe statki holuje się na linach. Jest za wąski dla współczesnych kontenerowców, więc ruch zawsze był dużo mniejszy od prognoz. Dziś służy głównie jachtom i statkom wycieczkowym (ok. 15 tys. przepraw rocznie).

Ściany kanału to warstwowane wapienie i margle, kruche i podatne na erozję od fal. Osuwiska wielokrotnie go zamykały: w 1944 r. wycofujący się Niemcy zasypali go celowo, a ostatnio zamknięto go po obrywie na początku 2021 r.; w czerwcu 2022 r. ruszył, w październiku znów stanął i dopiero od 1 czerwca 2023 r. działa ponownie. Przy obu końcach kanału działają mosty zatapiane, które opuszczają się na dno, gdy przepływa statek. Przy zachodnim końcu, obok takiego mostu w Posidonii, widać odkopany odcinek diolkosu.

Przy wschodnim wylocie kanału, w Isthmii, leżało sanktuarium Posejdona, gdzie odbywały się igrzyska istmijskie, jedne z czterech wielkich igrzysk panhelleńskich obok olimpijskich, pytyjskich i nemejskich. Pierwsze rozegrano ok. 582–581 r. p.n.e., a potem co dwa lata, wiosną w latach sąsiadujących z olimpiadą. Zwycięzca dostawał wieniec z dzikiego selera, później z gałązek sosny. To tu w 196 r. p.n.e. rzymski wódz Tytus Kwinkcjusz Flamininus (ok. 229–174 p.n.e.), który rok wcześniej pobił pod Kynoskefalaj króla Macedonii Filipa V, ogłosił zgromadzonym Grekom, że są wolni od władzy Macedonii i nie będą płacić trybutu. Dla Greków był to triumf, dla historyków początek rzymskiego panowania na Bałkanach.

Odkopany odcinek diolkosu, brukowanej drogi do przeciągania statków przez przesmyk (VII–VI w. p.n.e.). Fot. George E. Koronaios, CC0, Wikimedia Commons

Most zatapiany w Isthmii, na wschodnim końcu kanału: opada na dno, gdy przepływa statek. Fot. Zde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Most dla pieszych przy starej drodze z Koryntu do Aten: widok w głąb wąwozu, czasem z holowanym statkiem.
- Zatapiany most w Isthmii albo Posidonii: jeśli trafisz na przepływ, zobaczysz, jak jezdnia znika pod wodą.
- Diolkos przy zachodnim wylocie kanału, kilka minut od zatapianego mostu w Posidonii.
- Ruiny sanktuarium Posejdona i muzeum w Isthmii przy wschodnim wylocie [godziny do sprawdzenia].

> **Praktycznie.** Krótki postój przy moście na starej drodze, gdzie są parkingi i kawiarnie. Uważaj na ruch przy zjeździe i parkowaniu. Z autostrady kanał widać tylko przez chwilę, więc zjedź na starą drogę.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Kanał_Koryncki, en.wikipedia.org/wiki/Corinth_Canal, en.wikipedia.org/wiki/Diolkos, en.wikipedia.org/wiki/Isthmian_Games, en.wikipedia.org/wiki/Periander, en.wikipedia.org/wiki/Istv%C3%A1n_T%C3%BCrr, en.wikipedia.org/wiki/Titus_Quinctius_Flamininus

37.92703, 22.99462 (wikidata:Q182873)

ATTYKA · DZIEŃ D8

32 Eleusis (Elefsina): Telesterion i Ploutonion

Fot. TimeTravelRome, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Typ	misteria, mitologia, antyk
Czas	1–1,5 h
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
Misteria	od epoki brązu do 392 r. n.e.
Droga Święta	ok. 20 km z Aten
Wydarzenia	Festiwal Ajschylejski (Aischyleia), koniec sierpnia – wrzesień [do sprawdzenia]
Ciekawostka	Europejska Stolica Kultury 2023

> Szczęśliwy ten z ludzi żyjących na ziemi, kto to ujrzał.
> Kto zaś nie wtajemniczony w obrzędy i nie ma w nich udziału,
> ten po śmierci, w stęchłym mroku, nigdy nie zazna podobnego losu.
>
> — Hymn homerycki, „Do Demeter” 480–482 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> ὄλβιος ὃς τάδ’ ὄπωπεν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων·
> ὃς δ’ ἀτελὴς ἱερῶν ὅς τ’ ἄμμορος, οὔποθ’ ὁμοίων
> αἶσαν ἔχει φθίμενός περ ὑπὸ ζόφῳ εὐρώεντι.

RYS HISTORYCZNY

Mit mówi, że Hades porwał Persefonę, zwaną też Kore („Dziewczyną”), córkę bogini urodzaju Demeter. Zrozpaczona matka szukała jej po całym świecie. Według Hymnu homeryckiego do Demeter bogini przybyła do Eleusis w przebraniu staruszki, usiadła przy studni i została niańką syna miejscowego króla. Gdy w końcu objawiła się jako bogini, kazała zbudować sobie tu świątynię. Z jej żałoby ziemia przestała rodzić, więc Zeus wymusił kompromis: Persefona spędza część roku pod ziemią, a część z matką. To mityczne wyjaśnienie rytmu siewu i zbiorów, a Eleusis stało się miejscem, gdzie ludzie przychodzili przeżyć tę historię na własnej skórze. Pogodzona Demeter podarowała ludziom uprawę zboża przez młodego Triptolemosa z Eleusis. Tę scenę pokazuje Wielki Relief

Eleuzyński z ok. 440–430 r. p.n.e., znaleziony w sanktuarium, a dziś wystawiony w Atenach: bogini wręcza chłopcu kłosy, a Persefona unosi dłoń nad jego głową.

Misteria eleuzyńskie miały korzenie w rolniczym kulcie z epoki mykeńskiej i przetrwały blisko dwa tysiące lat. Mniejsze misteria odbywały się wczesną wiosną, Wielkie w miesiącu boedromion (wrzesień–październik) i trwały dziesięć dni. Tysiące mystów szły w procesji Drogą Świętą z Aten, ok. 20 km. Na moście nad Kefisosem obrzucano ich sprośnymi żartami na pamiątkę Jamby, która rozśmieszyła pogrążoną w żałobie Demeter. Pili kykeon, napój z jęczmienia i mięty polej. Hipoteza, że zawierał halucynogenny sporysz, pozostaje niepotwierdzona. Wtajemniczenie było otwarte dla mężczyzn i kobiet, wolnych i niewolników mówiących po grecku. Wśród mystów byli Sofokles, Platon, Cyceron, August, Hadrian i Marek Aureliusz.

Co dokładnie działo się w Telesterionie, nie wiadomo, bo zdradzenie tajemnicy karano śmiercią. Ajschylos (ok. 525–456 p.n.e.), który urodził się w Eleusis i jako pierwszy wprowadził na scenę drugiego aktora, dlatego uchodzi za ojca tragedii, odpowiadał przed sądem za rzekome ujawnienie jej na scenie i został uniewinniony, a w 415 r. p.n.e. o parodiowanie misteriów oskarżono Alkibiadesa. Chrześcijański autor Hippolit pisze, że kulminacją było pokazanie w milczeniu ściętego kłosa zboża. Kapłanów, z hierofantem na czele, wybierano z dwóch starych rodów, Eumolpidów i Keryków. Kres misteriom położył w 392 r. Teodozjusz I (cesarz 379–395), ostatni władca całego cesarstwa rzymskiego, który zakazał pogańskich kultów., W 396 r. sanktuarium splądrowali Goci Alaryka.

Telesterion był wielką, prawie kwadratową salą z lasem kolumn i schodkowymi stopniami wokół ścian. Strabon porównywał jego pojemność do teatru. Za Peryklesa projektował go Iktinos, architekt Partenonu. Przy drodze procesji, w skale u stóp wzgórza, jest grota Ploutonion, sanktuarium Hadesa, uznawana za wejście do podziemi, którym porwano Persefonę. Przed wejściem zachowała się studnia Kallichoron, przy której według Pauzaniasza kobiety z Eleusis po raz pierwszy tańczyły na cześć bogini, oraz rzymskie Wielkie Propyleje. Wokół wyrosła dziś przemysłowa Elefsina z największą rafinerią w Grecji

i cementownią. W 2023 r. miasto było Europejską Stolicą Kultury. Od 1975 r. pod koniec lata w dawnej fabryce mydła nad morzem odbywa się Festiwal Ajschylejski.

Wielki Relief Eleuzyński (ok. 440–430 p.n.e.): Demeter wręcza kłosy Triptolemosowi, a Persefona go błogosławi; Narodowe Muzeum Archeologiczne w Atenach. Fot. Yair-haklai, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Grota Ploutonion u stóp wzgórza, sanktuarium Hadesa i mityczne wejście do podziemi, którym porwano Persefonę. Fot. Furius, CC0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Telesterion: schodkowe stopnie wykute w skale i bazy kolumn, z których widać, jak duża była sala.
- Ploutonion: grota w skale przy drodze procesji i studnia Kallichoron przy wejściu.
- Muzeum: kariatyda z Małych Propylejów, wielka amfora protoattycka z oślepieniem Polifema. Z akropolu widok na zatokę i wyspę Salaminę.

Praktycznie. Teren leży wśród zakładów przemysłowych, więc jego wartość tkwi w historii, nie w widoku. W czasie upałów stanowisko bywa zamykane w godz. 12–17 (np. 23–25 lipca 2025, źródło: Ministerstwo Kultury) [godziny w 2027 do sprawdzenia]. Motocykl zaparkujesz przy ulicach miasta obok wejścia [do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Elefsina, en.wikipedia.org/wiki/Eleusinian_Mysteries, en.wikipedia.org/wiki/Great_Eleusinian_Relief, en.wikipedia.org/wiki/Aeschylus, en.wikipedia.org/wiki/Theodosius_I

38.04110, 23.53800 (wikidata:Q94299853)

BEOCJA · DZIEŃ D8

33 Lewadia (Livadeia): wyrocznia Trofoniosa i źródła Krya

Fot. C messier, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	wyrocznia, mitologia, przyroda
Czas	30 min
Wstęp	bez opłat
Rzeka	Erkyna (Herkyna), źródła Krya
Zamek	XIV w., Kompania Katalońska

> Stamtąd kapłani prowadzą go nie od razu do wyroczni, lecz do źródeł, które leżą tuż obok siebie.
> Tam musi się napić wody zwanej wodą Lete, Zapomnienia, aby zapomniał o wszystkim, czym dotąd zaprzątał sobie myśli, a zaraz potem drugiej wody, Mnemosyne, Pamięci: dzięki niej pamięta to, co zobaczył, gdy zszedł na dół.
>
> — Pauzaniasz, „Wędrówka po Helladzie" IX 39.7–8 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> τὸ ἐντεῦθεν ὑπὸ τῶν ἱερέων οὐκ αὐτίκα ἐπὶ τὸ μαντεῖον, ἐπὶ δὲ ὕδατος πηγὰς ἄγεται: αἱ δὲ ἐγγύτατά εἰσιν ἀλλήλων.
> ἐνταῦθα δὴ χρὴ πιεῖν αὐτὸν Λήθης τε ὕδωρ καλούμενον, ἵνα λήθη γένηται οἱ πάντων ἃ τέως ἐφρόντιζε, καὶ ἐπὶ τῷδε ἄλλο αὖθις ὕδωρ πίνειν Μνημοσύνης: ἀπὸ τούτου τε μνημονεύει τὰ ὀφθέντα οἱ καταβάντι.

> Piszę nie ze słyszenia: widziałem innych i sam radziłem się Trofoniosa.
>
> — Pauzaniasz, „Wędrówka po Helladzie" IX 39.14 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> γράφω δὲ οὐκ ἀκοὴν ἀλλὰ ἑτέρους τε ἰδὼν καὶ αὐτὸς τῷ Τροφωνίῳ χρησάμενος.

RYS HISTORYCZNY

Trofonios był według mitu budowniczym, który razem z bratem Agamedesem wzniósł świątynię Apollina w Delfach. Inna opowieść mówi, że bracia okradli skarbiec króla Hyrieusa. Gdy Agamedes wpadł w pułapkę, Trofonios uciął mu głowę, żeby nikt go nie rozpoznał, a sam zapadł się pod ziemię i stał się podziemnym bóstwem. Jego grotę odnaleziono podobno dopiero wtedy, gdy podczas zarazy pasterski chłopiec poszedł za rojem pszczół. Wyrocznię w Lewadii pytali o radę m.in. król Lidii Krezus i perski wódz Mardoniusz.

Pauzaniasz (ok. 110 – ok. 180 n.e.), grecki podróżnik i autor „Wędrówki po Helladzie”, sam zszedł do groty i opisał rytuał ze szczegółami. Jego dziesięć ksiąg o miastach i sanktuariach Grecji to często jedyne antyczne świadectwo o wielu miejscach, a wykopaliska XX w. wielokrotnie potwierdziły jego opisy. Pytający mieszkał kilka dni w specjalnym domu, kąpał się w rzece Erkyna i składał ofiary. Przed zejściem pił wodę z dwóch źródeł: z Lete, żeby zapomnieć o dotychczasowym życiu, i z Mnemosyne, żeby zapamiętać to, co zobaczy. Spuszczano go przez wąski otwór do podziemnej komory. Większość wychodziła roztrzęsiona i bez pamięci, więc kapłani sadzali ich na „tronie Pamięci” i spisywali to, co mówili. „Zejść do groty Trofoniosa” stało się przysłowiem oznaczającym śmiertelny strach, a Arystofanes żartuje z tego w „Chmurach”.

Dziś po wyroczni nie ma śladu, ale miejsce u wylotu wąwozu Erkyny łatwo sobie wyobrazić. Woda wypływa spod skał w źródłach Krya („Zimne”), w cieniu wielkich platanów. Są tu kamienne mostki, stary młyn wodny i nerotrivi, wodny wir do prania wełnianych tkanin. To pamiątki XIX w., gdy Lewadia żyła z uprawy i przerobu bawełny. Nad wąwozem stoi zamek zbudowany w XIV w. głównie przez najemników z Kompanii Katalońskiej, którzy rządzili wtedy Beocją. Na początku wojny o niepodległość, 1 kwietnia 1821 r., oddziały Atanasiosa Diakosa (1788–1821) i Wasilisa Buzgosa po trzech dniach walk o każdy dom wyzwoliły Lewadię. Kilka tygodni później Diakos bronił przed Turkami mostu Alamana koło Termopil, a schwytany odmówił przejścia na islam i zginął wbity na pal. Grecja czci go jako bohatera narodowego. W katedrze miasta przechowuje się relikwię św. Jerzego, zwróconą z Wenecji w 1999 r.

NA MIEJSCU

- Źródła Krya: krótki spacer wzdłuż wody pod platanami, mostki i młyn.
- Wąwóz Erkyny: ścieżka w górę doliny, gdzie lokalizuje się dawną wyrocznię.
- Zamek: podejście na mury i widok na miasto i równinę Beocji.

> **Praktycznie.** To krótki postój w drodze z Teb do Delf, z kawiarniami w cieniu nad wodą, dobry na przerwę w upale. Motocykl zaparkujesz przy ulicy nad źródłami [do sprawdzenia]. Jeśli dniem zapasu będzie nocleg w Mani, Lewadia wypada z D8.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Liwadia_(Grecja), en.wikipedia.org/wiki/Livadeia, en.wikipedia.org/wiki/Trophonius, en.wikipedia.org/wiki/Description_of_Greece, en.wikipedia.org/wiki/Athanasios_Diakos

38.43611, 22.87500 (wikidata:Q210698)

FOKIDA · DZIEŃ D8

34 Delfy (Delfoi): sanktuarium Apollina i Źródło Kastalskie

Fot. Bernard Gagnon, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	wyrocznia, mitologia, unesco, muzeum
Czas	cały dzień
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
UNESCO	od 1987 r.
Wys.	ok. 550–600 m, zbocze Parnasu
Igrzyska pytyjskie	co 4 lata od 586 r. p.n.e.
Muzeum	Woźnica Delficki (ok. 478–474 r. p.n.e.)

> Przybyłeś do Krisy pod śnieżnym Parnasem,
> na zbocze zwrócone ku Zefirowi; w górze
> zwisa nad nim skała, a w dole biegnie głęboka,
> kamienista dolina. Tam władca Febus Apollo
> postanowił wznieść uroczą świątynię i rzekł:
> „Tutaj zamierzam zbudować przepiękną świątynię,
> by była wyrocznią dla ludzi…”
>
> — Hymn homerycki, „Do Apollina” 282–288 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> ἵκεο δ’ ἐς Κρίσην ὑπὸ Παρνησὸν νιφόεντα
> κνημὸν πρὸς Ζέφυρον τετραμμένου, αὐτὰρ ὕπερθεν
> πέτρη ἐπικρέμαται, κοίλη δ’ ὑποδέδρομε βῆσσα
> τρηχεῖ’· ἔνθα ἄναξ τεκμήρατο Φοῖβος Ἀπόλλων
> νηὸν ποιήσασθαι ἐπήρατον εἶπέ τε μῦθον·
> ἐνθάδε δὴ φρονέω τεῦξαι περικαλλέα νηὸν
> ἔμμεναι ἀνθρώποις χρηστήριον…

> Tak rzekłszy, Febus Apollo wytyczył fundamenty,
> szerokie i bardzo długie, jednym ciągiem; a na nich
> kamienny próg położyli Trofonios i Agamedes,
> synowie Erginosa, mili nieśmiertelnym bogom;
> wokół zaś świątynię wznieśli z ciosanych kamieni
> niezliczone plemiona ludzi, by po wieki ją opiewano.
>
> — Hymn homerycki, „Do Apollina” 294–299 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Ὣς εἰπὼν διέθηκε θεμείλια Φοῖβος Ἀπόλλων
> εὐρέα καὶ μάλα μακρὰ διηνεκές· αὐτὰρ ἐπ’ αὐτοῖς
> λάϊνον οὐδὸν ἔθηκε Τροφώνιος ἠδ’ Ἀγαμήδης
> υἱέες Ἐργίνου, φίλοι ἀθανάτοισι θεοῖσιν·
> ἀμφὶ δὲ νηὸν ἔνασσαν ἀθέσφατα φῦλ’ ἀνθρώπων
> ξεστοῖσιν λάεσσιν, ἀοίδιμον ἔμμεναι αἰεί.

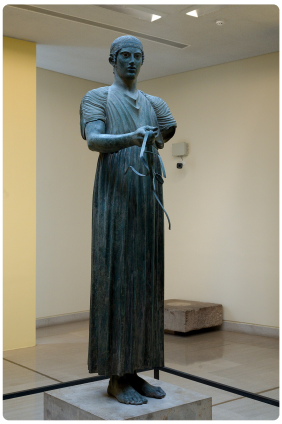
RYS HISTORYCZNY

Grecy wierzyli, że Delfy leżą w środku świata. Zeus wypuścił podobno dwa orły z przeciwnych krańców ziemi, a ptaki spotkały się właśnie nad zboczem Parnasu. Miejsce oznaczono kamieniem omfalos, „pępkiem”. Według mitu w szczelinach góry mieszkał wąż Pyton, strażnik dawnej wyroczni Matki Ziemi. Młody Apollo zabił go strzałami i przejął to miejsce. Stąd imię kapłanki Pytii i nazwa igrzysk pytyjskich, które od 586 r. p.n.e. co cztery lata ściągały tu poetów, muzyków i zawodników. Zwycięzca dostawał wieniec z lauru, rośliny Apollina.

Pytia była miejscową kobietą, z czasem w dojrzałym wieku, która porzucała dom i rodzinę dla służby bogu. Prorokowała raz w miesiącu, siódmego dnia, przez dziewięć miesięcy w roku. Na zimę Apollo odchodził podobno do Hiperborejczyków, a w Delfach panował Dionizos. Przed wróżbą Pytia oczyszczała się w źródle, kapłani skrapiali wodą kozę i jeśli zwierzę zadrżało, znak był pomyślny. Kapłanka siadała na trójnogu w adytonie, najświętszej części świątyni, i w transie odpowiadała na pytania. Kapłani przekładali jej słowa na wiersze, często dwuznaczne. Krezus usłyszał, że jeśli zaatakuje Persję, zniszczy wielkie państwo, i zniszczył własne. Ateńczykom przed najazdem Kserksesa doradzono „drewniane mury”, co Temistokles (ok. 524–459 p.n.e.) odczytał jako flotę i wygrał pod Salaminą. Geolodzy Jelle de Boer i John Hale odkryli pod świątynią przecinające się uskoki, którymi mogły wydobywać się gazy. Hipoteza o odurzeniu etylenem pozostaje jednak sporna.

Miasta greckie wznosiły przy Drodze Świętej skarbce na dary. Ateński upamiętnia zwycięstwo pod Maratonem w 490 r. p.n.e., a na jego południowej ścianie w II w. p.n.e. wyryto dwa hymny do Apollina razem ze znakami melodii: to jedne z najstarszych zapisanych utworów muzycznych Europy, które dziś znów się wykonuje. Dawna świątynia Apollina spłonęła w 548/547 r. p.n.e., a ruiny widoczne dziś pochodzą z IV w. p.n.e. Na jej przedsionku wypisano maksymy siedmiu mędrców, m.in. „Poznaj samego siebie”. O kontrolę nad sanktuarium i jego skarbami Grecy stoczyli cztery wojny święte. W 480 r. p.n.e. Persowie ruszyli na Delfy, ale według Herodota spadające z Parnasu głazy rozbiły ich oddział, a mieszkańcy schronili się w Grocie Koryckiej. W epoce rzymskiej, od ok. 95 r. n.e., jednym z dwóch kapłanów Apollina był tu pisarz Plutarch z pobliskiej Cheronei (przed 50 – po 120 r. n.e.). W delfickich dialogach zastanawiał się m.in., dlaczego Pytia nie mówi już wierszem i czemu wyrocznie milkną. Jego „Żywoty równoległe”, zestawione parami biografie Greków i Rzymian, w XVI w. przełożono na francuski i angielski: czytał je Montaigne, a Szekspir wziął z nich fabułę „Juliusza Cezara”, „Koriolana” oraz „Antoniusza i Kleopatry”. Wyrocznię zamknął w końcu cesarz Teodozjusz I (panował 379–395) pod koniec IV w. Według tradycji ostatnia odpowiedź Pytii dla posła Juliana Apostaty brzmiała, że lśniący dom upadł, a cudowne źródło zamilkło.

Ruiny zakryła wioska Kastri. W latach 90. XIX w. przeniesiono ją kawałek dalej, a francuscy archeolodzy rozpoczęli „wielkie wykopaliska”, podczas których w 1896 r. odnaleźli Woźnicę z brązu. Z Delf rozpościera się widok na gaj oliwny Amfissy, jeden z najstarszych i największych w Grecji, schodzący aż do morza pod Iteą. Nad sanktuarium wznoszą się Fedriady, „Lśniące Skały”, które o świcie i zachodzie płoną na różowo. W latach 1927 i 1930 poeta Angelos Sikelianos i jego żona Eva Palmer zorganizowali tu Festiwale Delfickie z antycznym dramatem i igrzyskami, co było jedną z pierwszych prób wskrzeszenia antycznego dramatu w Grecji.

Woźnica z brązu (ok. 478–474 p.n.e.), część pomnika zwycięskiego zaprzęgu, odnaleziony w 1896 r.; dziś w muzeum w Delfach. Fot. Zde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Blok ze ściany Skarbca Ateńczyków z hymnem do Apollina i znakami melodii nad tekstem (II w. p.n.e.); muzeum w Delfach. Fot. Zde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

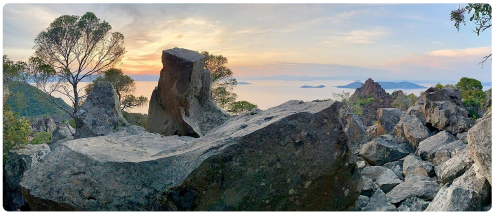
- Sanktuarium Apollina: Droga Święta, odbudowany Skarbiec Ateński, świątynia, teatr z widokiem na dolinę i stadion na samej górze (ok. 30 minut podejścia).
- Marmaria, czyli sanktuarium Ateny Pronai, ok. 1 km niżej: okrągły tolos z IV w. p.n.e., najbardziej fotogeniczne miejsce Delf, i Źródło Kastalskie przy drodze.
- Muzeum: Woźnica Delficki, Sfinks Naksyjczyków, Kleobis i Biton, fryz Skarbca Syfnijczyków i kopia omfalosu.
- Wieczorem spacer po nowych Delfach z widokiem na gaj oliwny i Zatokę Koryncką.

> **Praktycznie.** Mamy dwa noclegi (D8, D9), a D9 to dzień zapasu. Sanktuarium zwiedzaj o świcie, zanim przyjadą autokary, a muzeum w południowym upale. Tolos w Marmarii leży tuż pod szosą i dobrze go z niej widać, więc fotografie z Instagrama są prawdziwe. W upały stanowiska archeologiczne w Grecji bywają zamykane w godz. 12–17 [do sprawdzenia w 2027].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Delphi, en.wikipedia.org/wiki/Pythia, en.wikipedia.org/wiki/Delphic_Hymns, en.wikipedia.org/wiki/Plutarch, en.wikipedia.org/wiki/Themistocles, en.wikipedia.org/wiki/Thomas_North
38.48201, 22.50022 (wikidata:Q17652439)

35 ATTYKA (PÓŁWYSEP METHANA) · DZIEŃ D8 · OPCJA

Methana: wulkan przy Kameni Chora

Fot. Helmut Aschauer, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	geologia, przyroda, kapiel
Czas	1–2 h
Wstęp	bez opłat
Ostatnia erupcja	ok. 230 r. p.n.e. (datowania 276–230 r. p.n.e.)
Krater	ok. 100 m średnicy, 25–50 m głęb.
Podejście	ok. 30 min ścieżką przez lawę
Najwyższy punkt	Helona, 740 m

O MIEJSCU

Methana to półwysep przyczepiony do Peloponezu wąskim przesmykiem, w całości zbudowany przez wulkany. Leży na Egejskim Łuku Wulkanicznym, tym samym, do którego należą Santoryn, Milos i Nisyros. Aktywność zaczęła się ok. miliona lat temu i pozostawiła ok. 30 ośrodków erupcji, w większości kopuł z gęstej, lepkiej lawy andezytowej i dacytowej. Taka lawa nie rozlewa się szeroko, tylko piętrzy się w kopce i bloki. Stąd księżycowy krajobraz czarnych, ostrych głazów porośniętych sosną.

Najmłodsza kopuła wznosi się nad wsią Kameni Chora („Spalona Wieś”), a sama góra nazywa się Kameno Vouno („Spalona Góra”). Wybuchła w III w. p.n.e., zwykle podaje się ok. 230 r. p.n.e. To jedna z nielicznych erupcji w Grecji, które opisali starożytni autorzy: Strabon, Pauzaniasz i Owidiusz w „Metamorfozach”. Rzeka lawy spłynęła ok. 1,5 km do morza i wysunęła brzeg, tworząc przylądek Mavros Kavos („Czarny Przylądek”). Pauzaniasz zanotował też miejscowy obrzęd: gdy od Zatoki Sarońskiej wiał wiatr lips, niszczący młode pędy winorośli, dwóch mężczyzn przecinało na pół koguta z białymi piórami i obiegało z połówkami winnice.

Gorące źródła pojawiły się według Pauzaniasza właśnie po erupcji. Do dziś zasilają uzdrowisko w miasteczku Methana, którego zapach siarki czuć już przy wjeździe. Pod wodą i na lądzie wciąż ulatniają się gazy wulkaniczne (mofety), a półwysep przecinają uskoki, więc obszar uchodzi za mocno zagrożony trzęsieniami ziemi. Po sąsiedzku, już za przesmykiem, leży Trojzena, według mitu miejsce narodzin Tezeusza.

NA MIEJSCU

- Ścieżka z Kameni Chora: ok. 30 minut wśród bloków lawy do krateru o średnicy ok. 100 m, z widokiem na Eginę i Zatokę Saronską.
- Przejazd dookoła półwyspu: wąska, kręta droga nad morzem, czarne skały i małe wioski.
- Kąpiel w Methanie albo przy zatoczkach na zachodnim brzegu.

> **Praktycznie.** Są trzy warianty: jeden długi dzień (ok. 425 km zamiast 305), nocleg w Methanie (+1 dzień) albo prom Methana–Pireus (zob. notatki/logistyka.md). Na lawę wchodź rano albo wieczorem, bo w południe nie ma cienia, a czarne skały oddają żar. Załóż pełne buty, bo bloki lawy są ostre, a buty motocyklowe sprawdzą się tu dobrze.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Methana_Volcano, en.wikipedia.org/wiki/Methana
37.61500, 23.33600 (wikidata:Q4180518)

36 KORYNTIA (PELOPONEZ) · DZIEŃ D8 · OPCJA

Heraion w Perachorze i latarnia Melagavi

Fot. Donarreiskoffer, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, sanktuarium, kapiel
Czas	1 h
Wstęp	bez opłat [do sprawdzenia]
Kult	ok. IX w. p.n.e. – 146 r. p.n.e.
Latarnia	Melagavi, kamienna, z 1897 r.
Po drodze	laguna Vouliagmeni

RYS HISTORYCZNY

Na samym końcu półwyspu Perachora, naprzeciw Koryntu po drugiej stronie zatoki, leży maleńka zatoczka otoczona skałami. Korynckie sanktuarium Hery działało tu mniej więcej od IX w. p.n.e. aż do zburzenia Koryntu przez Rzymian w 146 r. p.n.e. Najstarszą świątynię zbudowano na planie absydy, a w VI w. p.n.e. zastąpił ją dorycki przybytek Hery Akrai („Hery z Przylądka"). Strabon wspomina, że działała tu też wyrocznia. Brytyjski archeolog Humfry Payne (1902–1936), dyrektor Brytyjskiej Szkoły Archeologicznej w Atenach, znalazł w latach 30. XX w. mnóstwo darów wotywnych: brązowe figurki, w tym byka z inskrypcją, ceramikę i czary ofiarne wrzucane do „świętej sadzawki". Payne zmarł w 1936 r. w wieku 34 lat i jest pochowany w Mykenach, a wyniki jego wykopalisk wydał w 1940 r. Thomas Dunbabin.

Sanktuarium potrzebowało wody, a na suchym cyplu jej brakowało. Stąd wielka cysterna o dwóch absydach, kanały i osadniki. Na wzgórzu, 750 m dalej, są wykute w skale zbiorniki z kamiennymi schodami w głąb. Przy przystani stała piętrowa stoa z końca IV w. p.n.e., z kolumnami doryckimi na dole i jońskimi na górze. To najstarszy znany przykład takiego połączenia porządków. Na skałach nad sanktuarium od 1897 r. świeci kamienna latarnia Melagavi, prowadząca statki ku Kanałowi Korynckiemu. Nie działała tylko w czasie II wojny światowej.

Po drodze mija się lagunę Vouliagmeni, połączoną z morzem wąskim kanałem. W 1962 r. kręcono nad nią film „300 Spartan”. Dziś to miejsce weekendowych wypadów mieszkańców Koryntu i Lutraki: tawerny, kąpiel w spokojnej wodzie i zachody słońca nad Zatoką Koryncką.

Kamienna latarnia Melagavi z 1897 r. na skałach nad sanktuarium. Fot. George E. Koronaios, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Ruiny świątyni Hery Akrai i stoi nad zatoczką, cysterna i ołtarz.
- Kąpiel w zatoczce tuż obok ruin, z wejściem po skałach.
- Latarnia Melagavi: krótki spacer na cypel i widok na Zatokę Koryncką i góry Peloponezu po drugiej stronie.

> **Praktycznie.** To ok. 50 km w obie strony od Kanału Korynckiego, w i tak długim dniu D8. Ostatni odcinek za laguną jest wąski i kręty, a przy zatoczce w weekendy brakuje miejsc dla aut, choć motocykl się zmieści. Weź buty do wody, bo dno jest skaliste.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Heraion_of_Perachora, en.wikipedia.org/wiki/Humfry_Payne
38.02778, 22.85250 (wikidata:Q2070087)

DZIEŃ 9 · DZIEŃ ZAPASU

D9: Delfy

Sanktuarium Apollina o świcie, muzeum i Grota Korycka nad Delfami albo kąpiel w Galaxidi.

Region: Stereá Elláda / Roúmeli (Grecja Środkowa) – opis w rozdziale „D8: Nafplio → Delfy”.

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Nocleg
D9	Delfy (dzień zapasu)	Delfy

ZANIM RUSZYSZ

- **Sanktuarium o świcie:** wejdź na otwarcie [godziny i bilet łączony z muzeum do sprawdzenia]. Autokary z Aten docierają przed południem, a muzeum z klimatyzacją zostaw na upał.
- **Upał:** w lipcu przy alertach stanowisko bywa zamykane w godz. 12–17. Stadion na górze sanktuarium to ok. 30 minut podejścia w pełnym słońcu, weź wodę.
- **Grota Korycka:** ok. 20 km przez Arachową i płaskowyż Livadi [do sprawdzenia], ostatni odcinek to stromy szuter. Ciężki motocykl zostaw niżej, weź latarkę i pełne buty.

PO DRODZE

- **Delfy – Arachowa – płaskowyż Livadi:** droga trawersuje urwiska nad wąwozem Plistosu do Arachowej, zimowej stolicy narciarzy z Parnasu, słynącej z sera formaela, wina i wełnianych tkanin. Wyżej otwierają się pastwiska płaskowyżu Livadi.
- **Delfy – Itea – Galaxidi:** serpentyny zjeżdżają przez gaj oliwny Amfissy, jeden z najstarszych i największych w Grecji, do Kirry, dawnego portu pielgrzymów płynących do Delf. Galaxidi to miasteczko kapitanów z kamiennymi domami armatorów z XIX w., gdy miało jedną z największych flot żaglowych w Grecji [do sprawdzenia]. W Czysty Poniedziałek (początek prawosławnego Wielkiego Postu) mieszkańcy obrzucają się tam kolorową mąką.

37 FOKIDA · DZIEŃ D9 · OPCJA

Grota Korycka (Korykion Antron)

Fot. Zde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	jaskinia, mitologia, kult
Czas	1–2 h
Wstęp	bez opłat
Wys.	ok. 1250–1400 m (źródła się różnią)
Pierwsza komora	ok. 90 × 60 m
Znaleziska	ok. 22 tys. astragali (wykopaliska 1969)
Wydarzenia	św. Jerzy w Arachowej, 23 kwietnia lub poniedziałek wielkanocny [do sprawdzenia]

O MIEJSCU

Grota leży wysoko na zboczu Parnasu, w parku narodowym nad Delfami i Arachową. To największa jaskinia w okolicy Delf. Pierwsza komora ma ok. 90 na 60 m i wysokie sklepienie. Woda przesączająca się przez wapień Parnasu przez tysiące lat wytrąciła tu stalaktyty i stalagmity. Jeden z nich, o płaskim szczycie, nazywany „Stołem”, służył jako ołtarz na dary. Nazwę wywodzi się od nimfy Korykii albo od słowa „korykos”, czyli worek. Miejscowi mówią na nią Sarantavli, „Czterdzieści Komnat”. Pauzaniasz, grecki podróżnik z II w. n.e., uznał ją za najbardziej godną obejrzenia jaskinię, jaką widział, i zauważył, że daleko w głąb można wejść bez pochodni.

Ludzie przychodzili tu już w neolicie, a w czasach klasycznych grota była sanktuarium Pana i nimf korykijskich. Francuscy archeolodzy pod kierunkiem Pierre'a Amandry'ego w 1969 r. znaleźli ok. 22 tys. astragali, kostek ze stawu skokowego owiec i kóz. Używano ich do gry i być może do wróżenia, a niektóre przewiercono, by nosić je jako naszyjniki. Były też pierścienie, figurki i aulosy. Dary składali głównie pasterze i myśliwi, nie bogaci pielgrzymi z Delf. Inskrypcje wspominają Tyjady, delfickie czcicielki Dionizosa, a część badaczy uważa, że zimą, gdy Apollo opuszczał Delfy, właśnie tu świętowano Dionizosa.

Grota wielokrotnie ratowała ludzi. W 480 r. p.n.e., gdy armia Kserksesa zbliżała się do Delf, mieszkańcy według Herodota wynieśli swój dobytek na szczyty Parnasu i do Groty Koryckiej, a w mieście zostało tylko sześćdziesięciu mężczyzn i prorok. Chroniono się tu też przed Turkami w czasie wojny o niepodległość i przed Niemcami w 1943 r. Starożytni pielgrzymi szli tu z Delf stromą ścieżką, która dziś jest częścią europejskiego szlaku E4. W Arachowej, przez którą się tu jedzie, największym świętem jest dzień św. Jerzego (23 kwietnia, a gdy wypada w Wielkim Tygodniu, po Wielkanocy), upamiętniający też zwycięstwo oddziałów Jeorjosa Karaiskakisa (1782–1827) nad Turkami pod Arachową w listopadzie 1826 r. Są procesja, tańce przy dudach i bieg pod górę, w którym nagrodą bywa żywe jagnię. Karaiskakis był jednym z głównych wodzów powstania w Rumelii. Zwycięstwo pod Arachową podtrzymało walkę we wschodniej Grecji do czasu, gdy w 1827 r. po stronie Greków stanęły mocarstwa, ale on sam tego nie doczekał: kilka miesięcy później zginął w bitwie pod Faleronem koło Aten.

Tak przedstawiano nimfy z grot: Hermes prowadzi korowód nimf w ramie ze skały groty. Relief wotywny z groty Pana na Parnicie w Attyce, ok. 300 p.n.e., Narodowe Muzeum Archeologiczne w Atenach Fot. Gary Todd from Xinzheng, China, CC0, Wikimedia Commons

Dar z innej groty: rodzina idzie z jagnięciem do ołtarza przy wtórze aulosu i liry. Malowana tabliczka z groty nad wsią Pitsa koło Sykionu, ok. 540–530 p.n.e., Narodowe Muzeum Archeologiczne w Atenach Fot. Zde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Wnętrze: pierwsza wielka komora ze „Stołem” i naciekami, dalej coraz ciemniej, więc przyda się latarka.
- Dojazd: z Arachowej drogą na płaskowyż Livadi i Eptalofos, potem szutrowa droga z drogowskazem do groty.
- Dla piechurów: szlak E4 z Delf (ok. 3,5 h w jedną stronę) albo krótszy wariant z płaskowyżu (ok. 1,5 h).

> **Praktycznie.** Ostatni odcinek drogi jest szutrowy i stromy, przewodniki zalecają samochód terenowy, więc ciężki motocykl turystyczny lepiej zostawić niżej i dojść pieszo [do sprawdzenia]. W środku jest ślisko i chłodno, nawet w lipcu. Alternatywą na popołudnie D9 jest kąpiel w Galaxidi lub Itei.

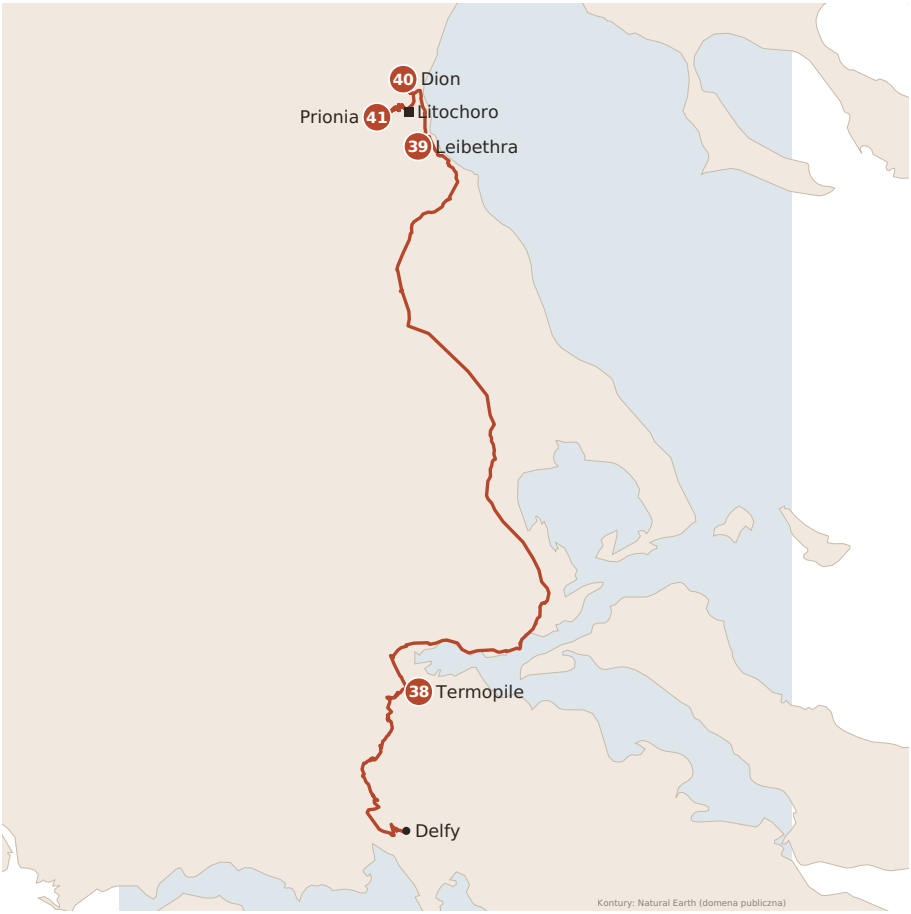
Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Corycian_Cave, en.wikipedia.org/wiki/Arachova, en.wikipedia.org/wiki/Georgios_Karaiskakis, en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Arachova

38.51592, 22.52153 (osm:node/1803162736)

DZIEŃ 10 · TERMOPILE I OLIMP

D10: Delfy → Litochoro

Przez Termopile do Leibethry, miejsca kultu Orfeusza, i do Dion u stóp Olimpu, a wieczorem serpentynami nad wąwozem Enipeas do Prionii pod szczytami Olimpu.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras.

Region: Stereá Elláda / Roúmeli (Grecja Środkowa) – opis w rozdziale „D8: Nafplio → Delfy”.

REGION · GRECJA

Makedonía (Macedonia grecka)

Fot. Tolis181, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Główne miasto	Saloniki (Thessaloníki), ok. 800 tys. w aglomeracji (2021)
Powierzchnia	ok. 34 200 km², największy region historyczny Grecji; trzy regiony administracyjne: Macedonia Środkowa, Zachodnia i część Wschodniej Macedonii i Tracji
Ludność	ok. 2,4 mln (2011)
Najwyższy szczyt	Olimp (Mitikas) 2918 m, na granicy z Tesalią
W Grecji od	1912–1913 (wojny bałkańskie, pokój w Bukareszcie)
Święta	26 października – św. Demetriusza i rocznica wyzwolenia Salonik; 21 maja – anastenaria

O REGIONIE

Macedonia grecka to pas północnej Grecji od Olimpu i jezior na zachodzie po rzekę Nestos na wschodzie, przyłączony do państwa w wojnach bałkańskich 1912–1913. Opis przyjmuje tę granicę historyczną; trasa przecina tylko jej środek: od Olimpu przez Saloniki po dolinę Strymonu i Kulatę. Krajobraz to przede wszystkim wielkie niziny rzek Aliakmonu, Aksiosu (Wardaru) i Strymonu, które uchodzą do Morza Egejskiego, oraz góry nad nimi. Nad Zatoką Termajską stoi Olimp, a jego szczyt Mitikas (2918 m) jest najwyższym punktem Grecji. Na południe od niego, w dolinie Tempe, zaczyna się Tesalia, przyłączona do Grecji wcześniej, w 1881 r.

Starożytne królestwo Macedonii miało pierwszą stolicę w Ajgaj, dziś Werginie. W tamtejszym teatrze w 336 r. p.n.e. zginął Filip II, a królem ogłoszono Aleksandra. W 1977 r. Manolis Andronikos odkrył tam groby królewskie ze złotą skrzynką zdobioną „słońcem z Werginy”. Saloniki założył w 315 r. p.n.e. Kassander i nazwał je imieniem żony Tessaloniki, przyrodniej siostry Aleksandra. Miasto rosło przy rzymskiej Via Egnatia, w IX w. wyszli z niego Cyryl i Metody, a 29 marca 1430 r. zajął je sułtan Murad II. Po 1492 r. osiedliło się tu prawie 20 tys. Żydów wygnanych z Hiszpanii i przez kolejne stulecia stanowili większość mieszkańców. W 1881 r. urodził się tu Mustafa Kemal Atatürk. Wojsko greckie weszło do miasta 26 października 1912 r. (według kalendarza juliańskiego), w dzień jego patrona, św. Demetriusza. Potem przyszły pożar z 18 sierpnia 1917 r., po którym 72 tys. ludzi zostało bez dachu, ponad 160 tys. uchodźców osiedlonych po wymianie ludności z Turcją w 1923 r. i Zagłada: od marca 1943 r. Niemcy wywieźli do Auschwitz 45 tys. salonickich Żydów, przeżyło ok. 4%.

Słowo „Macedonia” do niedawna dzieliło Grecję i jej północnego sąsiada. Po ogłoszeniu niepodległości w 1991 r. Republika Macedonii używała tej nazwy, a Grecja widziała w tym roszczenie do własnej historii i regionu. Spór zakończyła umowa podpisana 17 czerwca 2018 r. we wsi Psarades nad jeziorem Prespa, obowiązująca od 12 lutego 2019 r. Sąsiad nazywa się odtąd Macedonią Północną, jego język jest uznany za język południowosłowiański, a obie strony zapisały, że słowa „Macedonia” i „macedoński” odnoszą się u nich do innego dziedzictwa: w Grecji do jej północnego regionu i historii helleńskiej. W obu krajach umowa wywołała duże protesty, a grecki parlament przyjął ją głosami 153 do 146.

Macedonia daje większość greckiej produkcji rolnej, ma wielki port w Salonikach, ważny węzeł dla całych Bałkanów, i turystykę: plaże Chalkidiki i Olimp. Jej ludność jest mieszana: potomkowie uchodźców z Pontu wciąż mówią dialektem pontyjskim, a w części wsi zachowały się gwary słowiańskie.

Biała Wieża w Salonikach, osmańska baszta portowa, od 1912 r. symbol miasta Fot. Hermann Hammer, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Pinios w dolinie Tempe, między Olimpem a Ossą, na granicy Tesalii i Macedonii Fot. Filos96, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Bugatsa: ciasto filo nadziewane kremem z kaszy manny, serem albo mięsem, krojone na kawałki i posypywane cukrem pudrem i cynamonem; w Salonikach i Seres to klasyczne śniadanie.
- Xinomavro („kwaśne czarne”): czerwone wino o mocnych taninach, w apelacji Naoussa od 1971 r.; rośnie też w Rapsani na stokach Olimpu.
- 26 października Saloniki obchodzą święto patrona, św. Demetriusza, i rocznicę wyzwolenia z 1912 r.; procesja z relikwiami otwiera trzy dni uroczystości zakończonych defiladą 28 października.
- Anastenaria: 21 maja, w święto Konstantyna i Heleny, w kilku wsiach, m.in. w Agia Eleni koło Seres i w Langadas, tańczący z ikonami w transie przechodzą

boso po rozżarzonych węglach. Zwyczaj przynieśli uchodźcy ze Wschodniej Tracji [termin i program do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Tempe: Pinios przebija się ok. 10 km wąwozem między Olimpem a Ossą. Autostrada omija go tunelami od 2017 r., stara droga biegnie dnem doliny. Tu w 480 r. p.n.e. Grecy chcieli zatrzymać Kserksesa, ale wycofali się, ostrzeżeni, że przełęcz można obejść, i bronili się dopiero pod Termopilami.
- Olimp nad Pierią: od plaż pod Litochoro do szczytu jest prawie 3 km różnicy wysokości, a w pogodny dzień masyw widać z nabrzeża w Salonikach.
- Delta Aksiosu za Salonikami: pola ryżowe uprawiane od próby w Chalastrze w 1949 r., a w zatoce rzędy pali hodowli małży; okolice Chalastry dają ok. 40% greckich małży.
- Wąwóz Rupel na Strymonie, kilka km przed Kulatą: przy drodze stoi fort Rupel z Linii Metaxasa, który w kwietniu 1941 r. przez trzy dni odpierał Niemców. Wcześniej mija się Sidirokastro, „Żelazny Zamek", z ruinami bizantyjskiej twierdzy i gorącymi źródłami (ok. 45 °C).

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Macedonia_(Greece), en.wikipedia.org/wiki/Thessaloniki, en.wikipedia.org/wiki/White_Tower_of_Thessaloniki, en.wikipedia.org/wiki/Vergina, en.wikipedia.org/wiki/Prespa_Agreement, en.wikipedia.org/wiki/Pontic_Greek, en.wikipedia.org/wiki/Vale_of_Tempe, en.wikipedia.org/wiki/Nestos_(river), en.wikipedia.org/wiki/Thessaly, en.wikipedia.org/wiki/Fort_Roupel, en.wikipedia.org/wiki/Sidirokastro, en.wikipedia.org/wiki/Bougatsa, en.wikipedia.org/wiki/Xinomavro, en.wikipedia.org/wiki/Anastenaria, tourism.serres.gr/city_break/anastenaria-or-n..., www.orthodoxianewsagency.gr/foreignnews/three..., www.interregeurope.eu/good-practices/rice-cul..., www.mdpi.com/2306-5338/8/3/105

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
D10	Delfy → Termopile → Leibethra → Dion → Prionia → Litochoro	~365 (ORS, szacunkowo)	Litochoro

ZANIM RUSZYSZ

- **Plan dnia:** wyjazd z Delf ok. 7:30, Termopile rano, Leibethra przed 14:00 (park zamykają o 14:00), Dion po południu, a ok. 17:30 przez Litochoro do Prionii. W lipcu zachód słońca jest ok. 20:45 [do sprawdzenia], więc na powrót do Litochoro przed zmrokiem zostaje zapas.
- **Prionia wieczorem, nie rano:** rano wąwóz jest najpiękniejszy, bo dno leży w cieniu, ale rano R1 czeka ok. 485 km do Berkowicy z przełęczą Petrochan pod koniec dnia, więc nie ma na nią czasu. Prionia leży na ok. 1100 m, wyraźnie chłodniej niż upalna równina Tesalii. Ostatni kilometr to szuter, zwykle dobrej jakości; droga bywa zamykana po obrywach skał [do sprawdzenia przed wyjazdem].

- **Leibethra tylko po umówieniu:** park archeologiczny przyjmuje pn–pt 8:00–14:00 po wcześniejszym telefonie (2351047883) lub mailu (efapie@culture.gr), w weekendy jest zamknięty (stan na 2026-10). Umów się kilka dni wcześniej.
- **Autostrada A1:** od Termopil do Litochoro jedzie się płatną autostradą przez Lamię i Larisę, z kilkoma bramkami; przygotuj kartę lub gotówkę [stawki dla motocykli do sprawdzenia]. Cały dzień z Prionią to ok. 365 km [do sprawdzenia].
- **Upał w Tesalii:** równina Larisy w lipcu potrafi przekraczać 40 °C. Termopile i Dion zwiedzaj rano albo późnym popołudniem, a południe spędź na autostradzie z postojami na stacjach.
- **Festiwal Olimpu:** w lipcu i sierpniu wieczorne spektakle i koncerty w teatrze w Dion; program sprawdź przed wyjazdem, bo nocleg w Litochoro jest 10 km obok.

PO DRODZE

- **Delfy → Amfissa → Grawia:** zjazd serpentynami w morze gajów oliwnych pod Amfissą i dolina między Parnasem a Gioną. W zajeździe w Grawii 8 maja 1821 r. Odysseas Andrutsos z ok. 120 ludźmi przez cały dzień odpierał armię Omera Wrioniego, a nocą wymknął się przez linie wroga.
- **Bralos → Termopile:** droga przecina stoki gór Kallidromo i opada do doliny Sperchiosu z widokiem na Zatokę Malijską. Ta sama rzeka zamuliła przesmyk, w którym walczył Leonidas.
- **Dolina Tempe:** od 2017 r. autostrada omija ją tunelem T2 (ok. 6 km), ale stara droga krajowa wciąż wije się wąwozem rzeki Pinios między Olimpem a Ossą. Według mitu tu oczyszczał się Apollo po zabiciu Pytona i stąd przyniósł do Delf laur.
- **Platamonas:** za Tempe nad brzegiem morza widać na wzgórzu mury zamku krzyżowców z początku XIII w., a nad nim zbocza Olimpu, gdzie leży Leibethra.
- **Litochoro → Prionia:** ok. 18 km serpentyn zboczem wąwozu Enipeas przez las sosnowy i bukowy, z widokami w głąb doliny i na skalne ściany Olimpu. Po drodze boczna droga do starego klasztoru św. Dionizego nad rzeką. Na polanie w Prionii tawerna i wodospad przy źródłach Enipeas; stąd ruszają szlaki na Mitikas (2918 m). Powrót tą samą drogą do Litochoro.

38 FTIOTYDA · D10

Termopile (Thermopyles)

Fot. Fkerasar, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	historia, pomnik
Czas	30–45 min
Wstęp	pomnik bez opłat, centrum informacyjne płatne [do sprawdzenia]
Bitwa	lato 480 r. p.n.e.
Pomnik Leonidasa	1955 r., rzeźbiarz Wasos Falireas
Linia brzegu	dziś do ok. 9 km dalej niż w starożytności

> Przybyszu, donieś Lacedemończykom, że tutaj leżymy, posłuszni ich słowom.
>
> — Epigramat na grobie Spartan, przytoczony przez Herodota, „Dzieje” VII 228 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> ὦ ξεῖν᾽, ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι τῇδε
> κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

RYS HISTORYCZNY

Nazwa znaczy „Gorące Bramy”. Pochodzi od siarkowych źródeł, które do dziś biją u stóp gór Kallidromo. W starożytności między stromym zboczem a wodami Zatoki Malijskiej zostawał tu tylko wąski pas lądu, miejscami tak ciasny, że mieścił jeden wóz. Była to jedyna wygodna droga z północy do środkowej Grecji. Od tamtej pory rzeka Sperchios nanosiła muł, a gorące wody osadzały trawertyn, więc brzeg odsunął się nawet o 9 km. Pole bitwy leży dziś pod mniej więcej 20 m osadów, a zamiast przesmyku widać szeroką równinę z polami.

Latem 480 r. p.n.e. (dokładna data jest sporna, od lipca do września) przez przełęcz chciała przejść armia perskiego króla Kserksesa. Drogę zablokował spartański król Leonidas, panujący od ok. 489 r. p.n.e., syn króla Anaksandridasa i mąż Gorgo. Miał 300 Spartiatów, ok. 700 Tespijczyków, 400 Tebańczyków i oddziały innych miast, razem kilka tysięcy ludzi. Obrońcy odbudowali dawny mur Fokejczyków w najwęższym miejscu i przez dwa dni odpierali kolejne ataki, także elitarnych „Nieśmiertelnych”. Wtedy miejscowy Efialtes z Trachis pokazał Persom ścieżkę Anopaja przez góry na tyły Greków. Do dziś

słowo efialtis znaczy po grecku „koszmar”. Leonidas odesłał większość sojuszników, a sam ze Spartiatami i Tespijczykami walczył do końca. W tych samych dniach grecka flota biła się z Persami pod Artemizjon.

Wokół bitwy narosły słynne zdania. Wezwany do złożenia broni Leonidas miał odpowiedzieć molon labe, czyli „przyjdź i weź”. Gdy ktoś straszył, że perskie strzały zasłonią słońce, Spartiata Dienekes odparł podobno, że tym lepiej, bo będą walczyć w cieniu. Na grobie poległych wyryto epigramat przypisywany Simonidesowi, w którym zmarli proszą przechodnia, by przekazał Sparcie, że leżą tu posłuszni jej prawom. Oryginalna płyta zaginęła, nową ustawiono w 1955 r. na wzgórzu Kolonos. To właśnie tu w 1939 r. archeolog Spyridon Marinatos znalazł mnóstwo perskich grotów z brązu, co potwierdziło miejsce ostatniej walki. Marinatos (1901–1974) od 1967 r. odkopywał potem minojskie miasto Akrotiri na Santorynie. Samą bitwę znamy przede wszystkim z „Dziejów” Herodota (ok. 484 – ok. 425 p.n.e.), którego Cyceron nazwał ojcem historii. To dzięki niemu Leonidas i jego trzystu stali się symbolem ofiary za wolność: Spartanie czcili króla jako herosa jeszcze w II w. n.e., a jego postać wraca do dziś w powieściach, komiksach i filmach.

Przesmyk bronił Grecji jeszcze wiele razy. W 279 r. p.n.e. zatrzymał na chwilę Galów Brennusa, w 191 r. p.n.e. Rzymianie pokonali tu Antiocha III, obchodząc obrońców tą samą górską ścieżką. 22 kwietnia 1821 r. przy moście Alamana na Sperchiosie, w pobliżu Termopil, Atanasios Diakos (1788–1821) z garstką ludzi stawił czoło wielokrotnie liczniejszej armii tureckiej. Schwytany, odrzucił ofertę stopnia oficerskiego w zamian za przejście na islam („Urodziłem się Grekiem i umrę jako Grek”) i zginął wbity na pal w Lamii. Grecy porównują jego ostatnią walkę z obroną Leonidasa. W kwietniu 1941 r. oddziały brytyjskie, australijskie i nowozelandzkie osłaniały tu odwrót przed Niemcami. Pomnik z brązowym Leonidasem i napisem ΜΟΛΩΝ ΛΑΒΕ odsłonięto w 1955 r. Po bokach stoją marmurowe postacie, które uosabiają górę Tajget i rzekę Eurotas, czyli krajobraz rodzinnej Sparty.

Pomnik z 1955 r. z brązowym Leonidasem i napisem ΜΟΛΩΝ ΛΑΒΕ przy dawnym przesmyku. Fot. Ribouldingue, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Płyta z epigramatem przypisywanym Simonidesowi na wzgórzu Kolonos, miejscu ostatniej walki. Fot. Rafal Slubowski, N. Pantelis, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Pomnik Leonidasa przy drodze Lamia–Ateny, parking tuż obok.
- Kilka minut pod górę na wzgórze Kolonos: płyta z epitafium i widok na równinę, która była kiedyś morzem.
- Gorące źródła siarkowe kawałek dalej: ciepła woda spływa po trawertynowych progach, miejscowi się w niej kąpią.
- Centrum informacji historycznej z filmem i rekonstrukcjami bitwy [godziny do sprawdzenia].

Praktycznie. Krótki postój przy drodze krajowej Lamia–Ateny. Na Kolonos nie ma cienia, więc w lipcowym południu wystarczy wejść i zejść. Przy źródłach czuć siarkę, a mokre trawertynowe progi są śliskie.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Termopile, en.wikipedia.org/wiki/Thermopylae, en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Thermopylae, en.wikipedia.org/wiki/Leonidas_I, en.wikipedia.org/wiki/Herodotus, en.wikipedia.org/wiki/Spyridon_Marinatos, en.wikipedia.org/wiki/Athanasios_Diakos, en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Alamana

38.79556, 22.53667 (wikidata:Q194450)

PIERIA (MACEDONIA) · D10

39 Leibethra (Leivithra): tradycyjny grób Orfeusza

Fot. Juergen-Olymp, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	mitologia, orfizm, antyk
Czas	45 min–1 h
Wstęp	bez opłat; tylko po umówieniu, pn–pt 8:00–14:00, w weekendy zamknięte (stan na 2026-10, źródło: leivithra.culture.gov.gr)
Akropol	zamieszkany od VIII do I w. p.n.e.
Wizyta	po umówieniu: tel. 2351047883, efapie@culture.gr
Wydarzenia	część programu Festiwalu Olimpu, lipiec–sierpień [do sprawdzenia]

RYS HISTORYCZNY

Leibethra leżała na wschodnim zboczu Olimpu, między dzisiejszą Skotiną a Starą Leptokarią, w miejscu, gdzie Olimp Górny styka się z Dolnym. Akropol na wzgórzu ok. 130 m n.p.m. otaczają potoki spływające do szerokiego koryta Ziliany, a w tle widać zamek Platamonas i morze. Groby z późnej epoki brązu (XIII–XII w. p.n.e.) kryły bogate dary, dziś pokazywane w muzeum w Dion, a sam akropol był zamieszkany od VIII do I w. p.n.e. Archeolodzy odkryli tu między innymi fundamenty wytwórni wina z połowy IV w. p.n.e., strawionej przez pożar, i ołowiany ciężarek z napisem ΛΕΙΒΗ i kiścią winogron. Miejsce wskazał w XIX w. Léon Heuzey, a ostatecznie potwierdził w 1914 r. André Plassart.

Starożytni uważali te zbocza za ulubione miejsce Muz, nazywanych od miasta Leibethridami. Tu miał się urodzić albo mieszkać Orfeusz, syn muzy Kalliope, śpiewak, którego muzyka uspokajała dzikie zwierzęta i poruszała kamienie. Po jego śmierci z rąk menad, szalejących wyznawczyń Dionizosa, Muzy zebrały szczątki i pochowały je w

Leibethrze. Pauzaniasz pisze, że słowiki gnieżdżące się nad grobem śpiewały słodziej i głośniej niż gdziekolwiek indziej. Miasto ostrzegała przepowiednia: zginie przez dzika, gdy słońce zobaczy kości Orfeusza. Pewnego dnia pasterz zasnął oparty o grób i zaczął przez sen śpiewać jego pieśni. Zbiegł się tłum, ktoś przewrócił kolumnę nagrobka i kości ujrzały światło. Tej samej nocy wezbrała rzeka Sys, której nazwa znaczy właśnie „dzik", i zmyła miasto. Archeolodzy też podejrzewają, że osadę zniszczyło trzęsienie ziemi, a po nim powódź.

Orfeusz wyszedł daleko poza Olimp. Grecy uważali go za założyciela i proroka misteriów orfickich, w których przypisywane mu poematy recytowano podczas obrzędów oczyszczenia. Jego zejście do Hadesu po zmarłą żonę Eurydykę stało się jednym z ulubionych tematów sztuki Zachodu: na tej historii oparto „Orfeusza" Claudia Monteverdiego (1607), najstarszą operę wciąż regularnie wystawianą, i „Orfeusza i Eurydykę" Christopha Willibalda Glucka (1762).

Dziś działa tu park archeologiczny połączony z parkiem tematycznym. Ścieżka przez gęstą zieleń, z ławkami i fontannami, prowadzi od tablic o Orfeuszu i Muzach do wykopalisk akropolu. Latem odbywa się tu część wydarzeń Festiwalu Olimpu. Dla trasy to most do części trackiej: Orfeusz był Trakiem, a jego legenda wraca w Rodopach, w Tatulu.

NA MIEJSCU

- Ścieżka przez park z tablicami o micie Orfeusza, w cieniu drzew.
- Wykopaliska akropolu nad doliną Ziliany, z widokiem na zamek Platamonas i Zatokę Termajską.
- Pawilon z małą ekspozycją znalezisk.

> **Praktycznie.** Park przyjmuje tylko w dni powszednie i po wcześniejszym telefonie albo mailu, więc umów się kilka dni przed D10. Jeśli D10 wypadnie w weekend, zostaje widok z drogi. Dojazd od nadmorskiej drogi przez Leptokarię w stronę Skotiny [szczegóły do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Leibethra, en.wikipedia.org/wiki/Orpheus, en.wikipedia.org/wiki/L%27Orfeo
40.02435, 22.53430 (osm:node/9032742333)

40 PIERIA (MACEDONIA) · D10

Dion: święte miasto Zeusa u stóp Olimpu

Fot. Annatsach, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, sanktuarium, mitologia, muzeum
Czas	1,5–2 h
Wstęp	płatny, osobno lub łącznie z muzeum [do sprawdzenia]
Muzeum	od 1983 r.
Hydraulis	organy wodne odkryte w 1992 r.
Wydarzenia	Festiwal Olimpu w teatrze hellenistycznym, lipiec–sierpień

> Gdy przeszło dni dwanaście, nieśmiertelne bogi,
> W niedostępne Olimpu wracaią się progi:
> Jowisz przodkuie wszystkim do górnéy stolicy.
> Tetys pomna synowi danéy obietnicy,
> Zostawia oyca, rzuca niezgłębione morze,
> I do nieba o ranney dostaie się porze.
> Saturnid, który grzmiące pioruny zapala,
> Na wierzchołku Olimpu, był od bogów zdala.
>
> — Homer, „Iliada” I 493–499 · przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804)

RYS HISTORYCZNY

Nazwa pochodzi od Zeusa (w dopełniaczu Dios). Dion było świętym miastem Macedończyków, położonym tam, gdzie spod Olimpu, siedziby bogów, wypływają strumienie ku morzu. Pierwszy raz wspomina je Tukidydes przy okazji przemarszu spartańskiego wodza Brazydasa w 424 r. p.n.e. Pod koniec V w. p.n.e. król Archelaos (panował 413–399 p.n.e.) ustanowił tu dziewięciodniowe igrzyska na cześć Zeusa i Muz, macedońską odpowiedź na Olimpię. Ściągał na swój dwór greckich artystów, m.in. malarza Zeuksisa i tragika Eurypidesa (ok. 480–406 p.n.e.). Według tradycji Eurypides napisał w Macedonii „Bachantki”, tragedię o Dionizosie, nagrodzoną już po śmierci autora. Przez przeróbki Seneki to właśnie jego sztuki najmocniej wpłynęły na odrodzenie tragedii w renesansowej Europie.

Najważniejsze chwile miasto przeżyło za Filipa II (382–336 p.n.e.) i jego syna Aleksandra Wielkiego (356–323 p.n.e.), którego podboje rozniosły grecki język i kulturę od Egiptu po Indus, a jego śmierć otwiera epokę hellenistyczną. W 334 r. p.n.e. Aleksander zgromadził tu armię i złożył ofiary przed wyprawą do Azji. Po zwycięstwie nad Granikiem zamówił u Lizypa, nadwornego rzeźbiarza, brązową grupę 25 konnych towarzyszy, którzy polegli w bitwie, i ustawił ją w Dion. Po podboju Macedonii rzymski wódz Metellus wywiózł posągi do Rzymu. W 219 r. p.n.e. sanktuarium spustoszyli Etolowie, a Filip V je odbudował. W 169 r. p.n.e. miasto zajęli Rzymianie, a Oktawian założył tu kolonię Colonia Iulia Augusta Diensis. W IV–V w. Dion było siedzibą biskupa, potem opustoszało po trzęsieniach ziemi i powodziach. Wieś obok nazywała się Malathria i dopiero w 1961 r. wróciła do starożytnej nazwy.

Ruiny rozpoznał w 1806 r. angielski podróżnik William Martin Leake. Systematyczne wykopaliska trwają od 1928 r., a od 1973 r. prowadził je Dimitrios Pandermalis. W 1978 r. odkryto sanktuarium bóstw egipskich: Izydy, Serapisa i Anubisa. Czczono tu zwłaszcza Izydę Lochię, opiekunkę położnic. Źródlana woda wciąż zalewa dno świątyń, więc posągi przeglądają się w niej jak w lustrze. 19 sierpnia 1992 r. w dawnym warsztacie naprzeciw willi Dionizosa znaleziono rurki i płyty z brązu. Okazało się, że to hydraulis, organy, w których ciśnienie powietrza regulowała woda. To najstarszy zachowany instrument tego rodzaju, a jego działającą rekonstrukcję ukończono w 1999 r. W 2006 r. z miejskiego muru wydobyto posąg Hery sprzed ok. 2200 lat, wmurowany jako zwykły kamień budowlany.

Dion różni się od suchych, kamienistych stanowisk południa. To park w podmokłym lesie, z płatanami, trzcinami, kanałami pełnymi żab i widokiem na masyw Olimpu. Od 1972 r. odbywa się tu Festiwal Olimpu (pierwszy rok jako Festiwal Muz), a w lipcu i sierpniu w teatrze hellenistycznym na ok. 4000 widzów grane są tragedie i koncerty. W muzeum we wsi, otwartym w 1983 r., są posągi z sanktuarium Izydy, szczątki hydraulisu i znaleziska z okolicznych nekropoli, także z Leibethry.

Sanktuarium Izydy nad źródłami, których woda wciąż zalewa dno świątyń. Fot. Carole Raddato from FRANKFURT, Germany, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Hydraulis, wodne organy znalezione w 1992 r. w Dion, uważane za najstarszy zachowany instrument tego rodzaju; muzeum w Dion. Fot. Zde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Park archeologiczny: główna ulica, termy, sanktuaria Demeter, Zeusa Hypsistosa i Izydy nad wodą.
- Muzeum we wsi Dion: hydraulis, posągi bóstw, mozaika z willi Dionizosa w osobnym pawilonie [do sprawdzenia].
- Wieczorny spektakl w teatrze hellenistycznym, jeśli termin Festiwalu Olimpu pasuje.

> **Praktycznie.** Ok. 10 km od Litochoro, parking przy wejściu na stanowisko, muzeum kilkaset metrów dalej we wsi. Teren jest podmokły, więc wieczorem

> przydaje się środek na komary. Najprzyjemniej rano albo późnym popołudniem, gdy cienie drzew leżą na wodzie.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Dion,_Pieria, en.wikipedia.org/wiki/Archelaus_I_of_Macedon, en.wikipedia.org/wiki/Euripides, en.wikipedia.org/wiki/Alexander_the_Great

40.17580, 22.49131 (osm:way/249176654)

41 PIERIA (OLIMP) · D10

Wąwóz Enipeas i Prionia

Fot. Ziegler175, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	gory, przyroda, droga motocyklowa
Czas	2–3 h
Wstęp	bez opłat
Wys. Prionii	ok. 1100 m
Mitikas	2918 m, najwyższy szczyt Grecji
Park narodowy	od 1938 r., pierwszy w Grecji
Dojazd	ok. 18 km z Litochoro, ostatni odcinek szutrem
Wydarzenia	Olympus Marathon (skyrunning), czerwiec, start w Litochoro

O MIEJSCU

Olimp zbudowany jest głównie ze skał osadowych, które odkładały się ok. 200 mln lat temu na dnie płytkiego morza, a potem zostały wypiętrzone. Jego płaskowyże wyrzeźbiły lodowce, ostatni raz ok. miliona lat temu. Dla starożytnych Greków Olimp był siedzibą dwunastu bogów z Zeusem na czele, choć Homer nie wskazywał konkretnego szczytu, a słowem tym nazywał też niebo. Najwyższy szczyt, Mitikas (2918 m), zdobyto dopiero 2 sierpnia 1913 r. Weszli na niego myśliwy z Litochoro Christos Kakkalos (1882–1976) i dwaj Szwajcarzy, fotograf Frédéric Boissonnas i Daniel Baud-Bovy. Kakkalos stanął na wierzchołku pierwszy, od 1937 r. był oficjalnym przewodnikiem po Olimpie, a ostatni raz wszedł na szczyt w 1973 r., w wieku 91 lat. W 1938 r. Olimp stał się pierwszym parkiem narodowym Grecji, a w 1981 r. rezerwatem biosfery UNESCO. Rośnie tu ok. 1700 gatunków i podgatunków roślin, w tym 23 endemity znane tylko z Olimpu. Po skałach chodzą kozice bałkańskie.

Rzeka Enipeas wypływa ze źródeł w Prionii, na wysokości ok. 1100 m, i schodzi głębokim wąwozem do Litochoro. Po drodze tworzy szmaragdowe baseny i niewielkie wodospady pod ścianami porośniętymi

sosną, bukiem i platanami. Wąwozem biegnie europejski szlak E4. Nad rzeką, kilka kilometrów przed Prionią, w 1542 r. św. Dionizy założył klasztor Świętej Trójcy, najważniejszy w okolicy. W kwietniu 1943 r. Niemcy wysadzili go w powietrze; dziś stare mury są stopniowo odnawiane [do sprawdzenia]. Według tradycji pustelnik mieszkał wcześniej w jaskini nad rzeką, gdzie stoi kaplica jego imienia.

Szosa z Litochoro do Prionii to jedna z najładniejszych górskich dróg trasy. Ok. 18 km serpentyn wspina się zboczem wąwozu przez las, z widokami w głąb doliny i na skalne ściany Olimpu. Prionia to polana z tawerną i wodospadem u źródeł, skąd ruszają szlaki do schronisk i na szczyt. Najpiękniej jest rano, gdy dno wąwozu leży jeszcze w cieniu, a powietrze jest chłodne.

Litochoro, baza wypadów na Olimp, żyje z gór, ale ma też długą tradycję morską, o której opowiada miejscowe muzeum morskie. Co roku w czerwcu z Litochoro startuje Olympus Marathon, bieg górski rozgrywany od 2004 r. w ramach Skyrunner World Series.

NA MIEJSCU

- Przejazd serpentynami Litochoro–Prionia z postojami na wybrzuszeniach drogi nad wąwozem.
- Prionia: kawa w tawernie, kilka minut pieszo do wodospadu przy źródłach Enipeas.
- Stary klasztor św. Dionizego przy bocznej drodze, z krótkim zejściem do rzeki.
- Dla chętnych odcinek szlaku E4 wzdłuż wąwozu, w butach do chodzenia, nie motocyklowych.

> **Praktycznie.** W planie Prionia wypada wieczorem D10, po Dion, ok. 17:30, przed noclegiem w Litochoro. Rano byłoby piękniej, ale R1 to ok. 485 km do Berkowicy. Ostatni kilometr to szuter, zwykle dobrej jakości. Droga bywa zamykana po obrywach skał [do sprawdzenia przed wyjazdem]. W ciągu dnia parking w Prionii zapełniają auta turystów i wspinaczy.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Mount_Olympus, en.wikipedia.org/wiki/Litochoro, en.wikipedia.org/wiki/Olympus_Marathon, en.wikipedia.org/wiki/Christos_Kakkalos

40.09000, 22.41500 (przybliżone)

R1: Litochoro → Berkowica

Przez Saloniki do Bułgarii: wyrocznia Baby Wangi w Rupite, wąwóz Kresna i przełęcz Petrochan przez Bałkan do Berkowicy.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras. Przerywane – warianty (schemat).

Region: Makedonía (Macedonia grecka) – opis w rozdziale „D10: Delfy → Litochoro”.

REGION · BUŁGARIA

Западна България (zachodnia Bułgaria)

Fot. Ymblanter, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Zasięg na trasie	obwody Błagojewgrad, Sofia (miasto i obwód), Montana i Widyń
Największe miasto	Sofia, ok. 1,24 mln (2025)
Język	bułgarski, alfabet cyrylicki
Waluta	euro od 1 stycznia 2026 (wcześniej lew)
Wysokości	Musała 2925 m (Riła, najwyższy szczyt Bałkanów), przełęcz Petrochan 1444 m
Święta	3 marca – Dzień Wyzwolenia (1878); 24 maja – Dzień Alfabetu, Oświaty i Kultury

O REGIONIE

Zachodnia Bułgaria nie jest jednostką administracyjną. Ten opis obejmuje pas, przez który biegnie trasa: od przejścia Kulata nad Strumą przez Sofię i Stara Płaninę do Widynia nad Dunajem. Po drodze zmieniają się trzy krajobrazy. Najpierw ciepła dolina Strumy między Pirinem a Belasicą, która zwęża się w 18-kilometrowy wąwóz Kresna. Potem Kotlina Sofijska, średnio ok. 550 m n.p.m., z masywem Witoszy nad stolicą. Dalej Stara Płanina, czyli Bałkan: pasmo długie na ok. 560 km, od Serbii po Morze Czarne, od którego wziął nazwę cały półwysep. Zapożyczone z tureckiego słowo „bałkan” znaczyło po bułgarsku po prostu „góra”. Za przełęczą Petrochan (1444 m) droga opada na Nizinę Naddunajską.

Rzymianie nazywali Sofię Serdiką, a Konstantyn Wielki miał o niej mówić: „Serdika to mój Rzym”. Pod Belasicą, kilka kilometrów od drogi za Kulatą, 29 lipca 1014 r. bizantyjski cesarz Bazyli II rozbił armię cara Samuela. Jeńców podzielił na setki i 99 z każdej setki kazał oślepić, a setnemu zostawił jedno oko, żeby odprowadził resztę do domu. Kronikarz podaje 15 tys. oślepionych, co historycy uważają za liczbę zawyżoną.

Samuel zmarł 6 października tego roku, podobno na widok swoich żołnierzy. Ostatnim skrawkiem średniowiecznej Bułgarii było carstwo widyńskie Iwana Sracimira (1356–1396), które po klęsce krucjaty pod Nikopolis w 1396 r. zajęli Turcy. Panowali tu prawie pięć wieków, do wyzwolenia 3 marca 1878 r. W kwietniu 1879 r. Sofia została stolicą.

Bułgarzy są dumni ze swojego alfabetu. Cyrylicę stworzyli w IX–X w. uczniowie Cyryla i Metodego w szkole w Presławiu, a od wejścia Bułgarii do Unii 1 stycznia 2007 r. jest trzecim, po łacińskim i greckim, urzędowym alfabetem UE. Mowa ciała też jest tu inna: skinienie głową oznacza „nie”, a kręcenie nią na boki „tak”. W Rupite pod Petriczem mieszkała Wangelija Guszterowa, Baba Wanga (1911–1996). Komunistyczne państwo zrobiło z niej źródło dochodu: gmina Petricz zatrudniała ją i brała część jej dochodów, a potem pobierała opłaty od odwiedzających, a w latach 60. badał ją państwowy instytut sugestologii. Jej przepowiedni nikt nie spisywał, a ludzie z jej otoczenia mówią, że wielu z tych, które się jej dziś przypisuje, nigdy nie wygłosiła.

Sofia z ok. 1,24 mln mieszkańców jest daleko największym miastem kraju. Dolina Strumy żyje z winnic i sadów, a północny zachód się wyludnia: według Eurostatu region Północno-Zachodni (Widyń, Montana, Wraca, Łowecz, Plewen) był w 2017 r. najbiedniejszym regionem Unii, z PKB na mieszkańca na poziomie 31% średniej UE. Montana skurczyła się z 57 tys. mieszkańców w 1991 r. do 36 tys. w 2021 r. Od 1 stycznia 2026 r. Bułgaria płaci w euro.

Skały wąwozu Kresna, którym Struma przebija się między Pirinem a Maleszewską Płaniną Fot. Krzysztof Ziarnek, Kenraiz, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Twierdza Baba Wida nad Dunajem w Widyniu, siedziba cara Iwana Sracimira Fot. Erik Cleves Kristensen, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Kiseło mlako, bułgarski jogurt. W 1905 r. 27-letni Stamen Grigorow opisał w Genewie bakterię, którą nazwano później Lactobacillus bulgaricus. Z jogurtu, ogórków, czosnku i koperku robi się tarator, zimną zupę na lipcowe upały.
- Banica: warstwy ciasta z jajkami, jogurtem i serem sirene, jedzona na śniadanie z ajranem albo bozą. W sylwestra i na Boże Narodzenie zapieka się w niej monety i gałązki dereniu na szczęście.
- Szopska sałatka z pomidorów, ogórków, papryki i cebuli pod startym serem sirene, w barwach bułgarskiej flagi. Nazwę, od Szopów z okolic Sofii, nadało jej w 1956 r. państwowe biuro podróży Balkantourist.
- Rakija z winogron (grozdowa) albo śliwek (sliwowa) podana bardzo zimna jako aperitif, do sałatki na początek posiłku. Do kolacji czerwona gamza z Niziny Naddunajskiej. Gamza to też imię jednej z trzech sióstr z legendy o Babie Widzie.

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Cyrylica na tablicach: София (Sofia), Берковица (Berkowica), Монтана (Montana), Видин (Widyń). Warto znać choć te nazwy, zanim nawigacja zgubi zasięg.
- Monastyr Rylski (UNESCO od 1983 r.), założony według tradycji w X w. przez pustelnika Iwana Rylskiego, to wariant na dodatkowe pół dnia: leży ok. 117 km na południe od Sofii, w górach Riła, z dala od głównej drogi.
- Montana, w czasach rzymskich Castra ad Montanesium, zmieniała nazwę jak politykę: dawna Kutłowica była od 1890 r. Ferdynandem, od 1945 r. Michajłowgradem, a od 1993 r. znów, po rzymsku, Montaną.
- Twierdza Baba Wida w Widyniu, na miejscu rzymskiej Bononii. Według legendy zbudowała ją Wida, która dostała Widyń od ojca i nigdy nie wyszła za

mąż. Dziś pod twierdzą przepływają barki, a niedaleko Dunaj przecina most Widyń–Calafat, otwarty 14 czerwca 2013 r.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Balkan_Mountains, en.wikipedia.org/wiki/Kresna_Gorge, en.wikipedia.org/wiki/Petrohan_Pass, en.wikipedia.org/wiki/Musala, en.wikipedia.org/wiki/Sofia, en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Kleidion, en.wikipedia.org/wiki/Vidin, en.wikipedia.org/wiki/Baba_Vida, en.wikipedia.org/wiki/Cyrillic_script, en.wikipedia.org/wiki/Nod_(gesture), www.peacecorps.gov/stories/yes-or-no-depends-..., en.wikipedia.org/wiki/Baba_Vanga, en.wikipedia.org/wiki/Severozapaden_Planning_Region, en.wikipedia.org/wiki/Montana,_Bulgaria, en.wikipedia.org/wiki/Bulgaria_and_the_euro, en.wikipedia.org/wiki/Public_holidays_in_Bulgaria, en.wikipedia.org/wiki/Rila_Monastery, en.wikipedia.org/wiki/Stamen_Grigorov, en.wikipedia.org/wiki/Bulgarian_cuisine, en.wikipedia.org/wiki/Banitsa, en.wikipedia.org/wiki/Shopska_salad, www.vagabond.bg/how-enjoy-rakiya-2915, en.wikipedia.org/wiki/Gamza

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
R1	Litochoro → Saloniki → Kulata → Sofia → Berkowica	~485–545 (ORS, szacunkowo)	Berkowica

ZANIM RUSZYSZ

- **Długi dzień tranzytowy:** ok. 485 km i ok. 6 h 50 min samej jazdy (ORS, szacunkowo), z jednym postojem w Rupite. Plan B na nocleg: Sofia, ok. 90 km wcześniej, przed przełęczą. Berkowica to małe miasteczko, więc nocleg zarezerwuj wcześniej [do sprawdzenia].
- **Bułgaria bez winiety i z euro:** motocykle są zwolnione z bułgarskiej e-winiety, a od 1 stycznia 2026 r. płaci się w euro. Granica Promachonas–Kulata leży w strefie Schengen, więc zwykle obywa się bez kontroli, ale miej dokumenty pod ręką.
- **Wąwóz Kresna:** autostrada Struma ma tu lukę, cały ruch tranzytowy, z ciężarówkami, idzie wąską drogą E79 wzdłuż rzeki. Obwodnica wąwozu jest planowana na ok. 2031 r. Jedź spokojnie, bez wyprzedzania na łukach.
- **Przełęcz Petrochan (ok. 1440 m):** najkrótsza droga z Sofii na północny zachód to wąska II-81 przez Bałkan. Bywają ograniczenia dla ciężarówek i roboty drogowe, a na przełęczy jest wyraźnie chłodniej niż w Sofii. Przejeżdżasz ją pod koniec dnia, więc zostaw zapas światła dziennego.

PO DRODZE

- **Saloniki → Kulata:** autostrada przez równinę Seres, potem dolina Strumy zwęża się między górami Belasica a Pirinem. Kilkanaście km od Kulaty, przy bocznej drodze, leży Melnik, najmniejsze miasto Bułgarii,

wśród piaskowych piramid i winnic szerokiej melnickiej winorośli (bez postoju).

- **Wąwóz Kresna:** Struma przebija się kanionem między Pirinem a Maleszewską Płaniną. To obszar Natura 2000, siedlisko rzadkich gadów i ptaków drapieżnych, a jednocześnie jeden z najbardziej niebezpiecznych odcinków dróg w kraju.
- **Sofia → Petrochan → Berkowica:** droga wspina się serpentynami przez buczyny Bałkanu, a za przełęczą opada do Berkowicy, miasteczka u północnych stóp masywu Kom.

42 BUŁGARIA (BŁAGOJEWGRAD) · DZIEŃ R1

Rupite (Рупите)

Fot. In-cognito at Bulgarian Wikipedia, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	wyrocznia, antyk, geologia, kapiel
Czas	1 h
Wstęp	cerkiew i teren bez opłat, dom Wangi płatny [do sprawdzenia]
Źródła	71–78°C
Baba Wanga	1911–1996, dom w Rupite od 1970 r.
Pomnik przyrody	wzgórze Kożuch, od 1962 r.
Wydarzenia	Petkowden, 14 października (święto patronki cerkwi)

RYS HISTORYCZNY

Nad doliną Strumy, ok. 11 km od Petricza, wznosi się samotne wzgórze Kożuch, resztka wygasłego wulkanu. Nazwa znaczy „kożuch”, od kształtu przypominającego zarzucone futro. Wzgórze jest pomnikiem przyrody od 1962 r. Pod nim z głębi wypływają mineralne źródła o temperaturze 71–78°C, ok. 35 litrów na sekundę. Kotlina Strumy należy do najcieplejszych zakątków Bułgarii, z winnicami i sadami na zboczach.

U południowo-zachodnich stóp Kożucha leżą ruiny Heraklei Sintyki. Założył ją Filip II Macedoński w latach 356–339 p.n.e. i osiedlił tu przybyszów z Heraklei w Mygdonii. Filip (382–336 p.n.e.), ojciec Aleksandra Wielkiego, zrobił z peryferyjnej Macedonii największą potęgę Bałkanów, a po zwycięstwie pod Cheroneą w 338 r. p.n.e. podporządkował sobie miasta greckie i przygotował grunt pod podboje syna. Miasto było głównym ośrodkiem trackiego plemienia Sintów. Długo nie wiedziano, gdzie go szukać. Dopiero w 2002 r. przypadkiem znaleziono łaciński napis z 308 r., list cesarzy Galeriusza i Maksymina, którzy przywracali miastu utracone prawa. Galeriusz (cesarz w latach 305–311) zapisał się w historii czym innym: w 311 r. w Serdyce, dzisiejszej Sofii, wydał edykt tolerancyjny, który zakończył ostatnie

wielkie prześladowanie chrześcijan w cesarstwie. Wykopaliska trwają od 2007 r. Ok. 425 r. miasto zniszczyło trzęsienie ziemi, a forum zalała rzeka. W 2024 r. w starożytnym kanale ściekowym znaleziono niemal cały marmurowy posąg Hermesa, najpewniej celowo tam ukryty.

Rupite jest jednak w Bułgarii synonimem Baby Wangi. Wangelija Guszterowa urodziła się w 1911 r. w Strumicy, wtedy w imperium osmańskim. Jako nastolatkę porwała ją trąba powietrzna i od tego czasu stopniowo traciła wzrok. Od 1942 r. mieszkała w Petriczu, a w 1970 r. zbudowała dom w Rupite. Przyjmowała tysiące ludzi szukających rady, uzdrowienia albo przepowiedni, wśród nich także polityków i artystów. Wskazała też miejsce pod cerkiew św. Petki (Paraskewy), konsekrowaną 14 października 1994 r. Malowidła wykonał znany malarz Swetlin Rusew (1933–2018) w stylu odbiegającym od kanonu, więc Święty Synod ich nie zaakceptował. Wanga zmarła w 1996 r. i spoczywa obok cerkwi. Jej dom jest dziś muzeum, a autokary pielgrzymów i ciekawskich przyjeżdżają tu przez cały rok. W jednym miejscu spotykają się wulkan, antyczne miasto i XX-wieczne ludowe jasnowidztwo.

Cerkiew św. Petki w Rupite, wzniesiona w miejscu wskazanym przez Babę Wangę i konsekrowana w 1994 r. Fot. In-cognito at Bulgarian Wikipedia, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Cerkiew św. Petki z obrazami Rusewa i grób Wangi obok.
- Dom Wangi, dziś muzeum.
- Gorące źródła u stóp Kożucha; krótkie wejście na zbocze z widokiem na Strumę i góry Belasica.

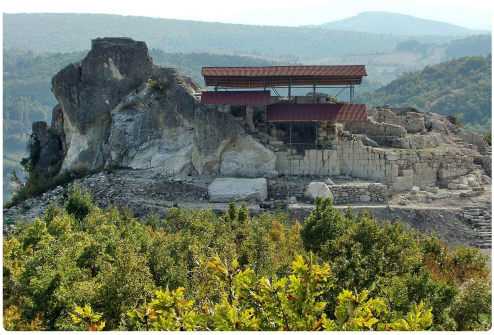
- Ruiny Heraklei Sintyki od strony drogi [dostępność wykopalisk do sprawdzenia].

> **Praktycznie.** Ok. 15 km od przejścia Kulata, ale przed tobą jeszcze Sofia i przełęcz Petrochan (R1 to ok. 485 km), więc Rupite to postój najwyżej na godzinę. W lipcu w dolinie Strumy bywa upalnie już przed południem. Cerkiew jest czynna, więc obowiązuje strój jak w każdej świątyni: zakryte ramiona i kolana.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Rupite, en.wikipedia.org/wiki/Heraclea_Sintica, en.wikipedia.org/wiki/Galerius, en.wikipedia.org/wiki/Svetlin_Rusev, bg.wikipedia.org/wiki/Рупите_(защитена_местност)
41.45947, 23.26289 (wikidata:Q20498059)

43 BUŁGARIA (KYRDŻALI) · DZIEŃ R1 · OPCJA

Tatul (Татул): sanktuarium trackie

Fot. Anton Lefterov, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	trackie, orfizm, sanktuarium
Czas	1 h
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
Najstarsze ślady	ok. 4000 r. p.n.e.
Rozkwit kultu	późna epoka brązu, XVIII–XI w. p.n.e.
Nazwa miejscowa	Kajabasz, „kamienna głowa”

RYS HISTORYCZNY

Ok. 15 km na wschód od Momczilgradu, nad wsią Tatul, sterczy skała, którą miejscowi nazywają Kajabasz, czyli „kamienna głowa”. Jej szczyt obrobiono w kształt ściętej piramidy wysokiej na ok. 4,5 m, wykutej w jednym bloku. Na górnej platformie wykuto grób przypominający sarkofag, obok drugi, łoże pod główny ołtarz i studnię głęboką na ok. 3 m. Wokół są kanały, okrągłe platformy, stopnie i nisze. Badania archeoastronomiczne z lat 80. XX w. wykazały, że przez szczelinę w skale widać wschód słońca w dniu równonocy, a oś sarkofagu wskazuje wschód słońca w dniu przesilenia zimowego.

Ludzie przychodzili tu już ok. 4000 r. p.n.e., ale kult rozkwitł w późnej epoce brązu, w XVIII–XI w. p.n.e. Z tego czasu pochodzi ok. 30 glinianych ołtarzy wokół piramidy. Później powstały tu świątynia hellenistyczna i rzymska willa, spalona w latach 267–269, a w późnym antyku i średniowieczu wzgórze otoczono murami twierdzy. Pierwsze wykopaliska przeprowadził w latach 1975–1976 Iwan Bałkanski, a systematyczne w latach 2004–2009 Nikołaj Owczarow.

W latach 80. XX w. trakolog Iwan Wenedikow (1916–1997) zasugerował, że to sanktuarium Orfeusza. Owczarow poszedł dalej i nazwał sarkofag „grobem Orfeusza”, co inni trakolodzy, m.in. Walerija Fol, odrzucili. Później sam mówił raczej o grobie symbolicznym, miejscu kultu ubóstwionego trackiego władcy. Orfeusz to w micie tracki śpiewak, syn króla Ojagrosa, którego muzyka uspokajała dzikie zwierzęta i poruszała

drzewa i kamienie. Grecy uważali go za założyciela misteriów orfickich, które obiecywały wtajemniczonym lepszy los po śmierci. Jego zejście do Hadesu po Eurydykę stało się jednym z najczęściej opowiadanych mitów Europy i stoi u początków opery: o Orfeuszu jest „Eurydyka” Jacopa Periego (1600), najstarsza zachowana opera, a potem „Orfeusz” Monteverdiego (1607) i „Orfeusz i Eurydyka” Glucka (1762). Legenda Orfeusza jest w Rodopach wciąż żywa i wiele miejsc rości sobie do niego prawo; jaskinię Gardło Diabła pod Trigradem miejscowe opowieści uznają nawet za wejście do Hadesu, którym śpiewak szedł po Eurydykę. Dla trasy to drugi koniec nici zaczętej w Leibethrze pod Olimpem, gdzie Grecy wskazywali jego grób.

Wschodnie Rodopy to też inna Bułgaria niż ta z wybrzeża. W obwodzie Kyrdżali ok. dwie trzecie mieszkańców to Turcy (66% w spisie z 2011 r.), a dla dwóch trzecich turecki jest językiem ojczystym. Momczilgrad, przez który jedzie się do Tatula, to największe miasto Bułgarii z turecką większością (75%), a jego tureccy mieszkańcy wciąż mówią na nie Mestanlı, jak przed zmianą nazwy w 1934 r. Po drodze widać meczety obok cerkwi.

Skalny „sarkofag” na szczycie ściętej piramidy w Tatulu, łączony przez część badaczy z kultem Orfeusza. Fot. Filipov Ivo, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Wejście na szczyt piramidy z sarkofagiem pod zadaszeniem.
- Widok na łagodne, zalesione wzgórza Wschodnich Rodopów.
- Ślady ołtarzy, kanałów i nisz wykutych w skale wokół wzgórza.

Praktycznie. Wariant „Rodopy”, +1–2 dni: pełny wątek orficki, razem z Perperikonem, ok. 20 km w linii prostej na północ. Na wschód od trasy R1, do rozstrzygnięcia. Skała jest odsłonięta, więc latem warto przyjechać rano.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Tatul, en.wikipedia.org/wiki/Orpheus, en.wikipedia.org/wiki/Euridice_(Peri), en.wikipedia.org/wiki/Ivan_Venedikov, en.wikipedia.org/wiki/Kardzhali_Province, en.wikipedia.org/wiki/Momchilgrad

41.54175, 25.54540 (osm:way/129127294)

44 BUŁGARIA (KYRDŻALI) · DZIEŃ R1 · OPCJA

Perperikon (Перперикон)

Fot. Kiril Kapustin, CC BY 2.5 bg, Wikimedia Commons

Typ	trackie, wyrocznia, skalne miasto
Czas	2 h
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
Wys.	ok. 470 m
Najstarsze ślady	ok. 5000 r. p.n.e.
Wykopaliska	od 2000 r., Nikołaj Owczarow

> Później, gdy Oktawiusz prowadził wojsko przez ustronne zakątki Tracji
> i w gaju ojca Libera [Dionizosa] radził się co do syna według barbarzyńskiego obrzędu,
> kapłani zapewnili go o tym samym [że narodził się pan świata],
> bo gdy wylano na ołtarz czyste wino, wystrzelił tak wielki płomień,
> że przerósł szczyt dachu świątyni i wzbił się aż do nieba,
> a podobny znak zdarzył się tylko Aleksandrowi Wielkiemu, gdy składał ofiarę przy tych samych ołtarzach.
>
> — Swetoniusz, „Boski August” 94.5 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Octavio postea, cum per secreta Thraciae exercitum duceret,
> in Liberi patris luco barbara caerimonia de filio consulenti,
> idem affirmatum est a sacerdotibus,
> quod infuso super altaria mero tantum flammae emicuisset,
> ut supergressa fastigium templi ad caelum usque ferretur,
> unique omnino Magno Alexandro apud easdem aras sacrificanti simile provenisset ostentum.

RYS HISTORYCZNY

Ok. 15 km na północny wschód od Kyrdżali, nad wsią Gorna Krepost i złotonośną rzeką Perperek, wznosi się skaliste wzgórze wysokie na ok. 470 m. Ludzie bywali tu już ok. 5000 r. p.n.e. W epoce brązu wykuto w skale wielki okrągły ołtarz, a później na szczycie wyrosło całe miasto: domy, schody, kanały i mury, wszystko wycięte w litej skale albo z niej zbudowane. Archeolodzy nazywają je największym zespołem megalitycznym na Bałkanach. Nazwa może pochodzić od trackiego słowa „skała”, choć Owczarow wiąże ją z bizantyjską złotą monetą perperą.

Bułgarski archeolog Nikołaj Owczarow, który kopie tu od 2000 r., utożsamia wzgórze z najsłynniejszą wyrocznią Dionizosa u Traków. Herodot (ok. 484–425 p.n.e.), nazywany ojcem historii, pisał o wyroczni na wysokim szczycie, prowadzonej przez kapłanów z plemienia Bessów, podobnej do delfickiej. Swetoniusz opowiada, że ojciec cesarza Augusta, Oktawiusz, pytał w Tracji wyroczni Dionizosa o los syna. Gdy wylał wino na ołtarz, płomień buchnął tak wysoko ponad dach świątyni, że kapłani wróżyli chłopcu panowanie nad światem. Wróżba się spełniła: syn Oktawiusza to August (63 p.n.e.–14 n.e.), który zakończył rzymskie wojny domowe i jako pierwszy cesarz rządził Rzymem od 27 r. p.n.e. do śmierci. Ten sam znak miał się podobno ukazać Aleksandrowi Wielkiemu (356–323 p.n.e.). Wielu trakologów, m.in. Walerija Fol, nie zgadza się z tym utożsamieniem i szuka sanktuarium Dionizosa gdzie indziej. Wątpliwości dotyczą jednak tylko wyroczni, bo nikt nie kwestionuje, że wzgórze było przez tysiąclecia ważnym miejscem kultu.

Potem przyszli Rzymianie, którzy zbudowali na szczycie piętrowy pałac i twierdzę z murami grubymi do 2,8 m. W późnym antyku stanął tu kościół: w 2005 r. znaleziono jego ambonę z greckimi napisami. Owczarow uważa, że Perperikon był siedzibą biskupa, a stąd na początku V w. Niceta z Remezjany nawracał Bessów. Niceta (ok. 335–414) był biskupem Remezjany, dzisiejszej Beli Palanki w Serbii. Jego przyjaciel, poeta Paulin z Noli, sławił go w wierszu za to, że nauczył dzikich górali śpiewać pieśni o Chrystusie. Część uczonych przypisywała mu też hymn „Te Deum”, śpiewany do dziś w całym Kościele zachodnim, ale to autorstwo pozostaje sporne. Po Rzymianach mieszkali tu Goci, Bizantyjczycy i Bułgarzy, aż w 1362 r. zniszczyli ją Turcy. Mieszkańców uprowadzono w niewolę, a skalne miasto w ciągu kilkudziesięciu lat opustoszało.

Wykuty w skale okrągły ołtarz na szczycie Perperikonu, na którym rozpalano ogień ofiarny. Fot. Красимир Косев, CC BY 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Podejście od parkingu przez dolne miasto do akropolu z ruinami pałacu.
- Wielki okrągły ołtarz wykuty w skale i skalne schody między domami.
- Panorama Wschodnich Rodopów ze szczytu.

> **Praktycznie.** Wariant „Rodopy”, razem z Tatulem. Podejście od parkingu prowadzi po wyślizganych kamieniach, bez cienia, więc przyjedź rano, w butach z dobrą podeszwą i z wodą.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Perperikon, en.wikipedia.org/wiki/Perperikon, en.wikipedia.org/wiki/Nicetas_of_Remesiana

41.71472, 25.46528 (wikidata:Q1943549)

45 BUŁGARIA (KIUSTENDIŁ) · DZIEŃ R1 · OPCJA

Monastyr Rylski (Рилски манастир)

Fot. Pudelek (Marcin Szala), CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	klasztor, unesco, gory
Czas	1–1,5 h
Wstęp	klasztor bez opłat, muzeum płatne, tylko gotówka [do sprawdzenia]
UNESCO	od 1983 r.
Wys.	ok. 1150 m
Wieża Chrelii	1334–1335
Wydarzenia	św. Iwana Rylskiego: 18 sierpnia, 19 października; 1 lipca (powrót relikwii)

> Księżyc wschodzi nad Carewym Wierchem.
> Rzeki huczą echem i kołyszą do snu,
> nieme galerie swój wiekowy oddech
> i tajne legendy rozlewają w ciszy.
> Posępnie sterczy zamek Chrelii;
> srebrzą się potężne kopuły świątyni
> i zdaje się, że w cichych promieniach księżyca
> wznoszą się z nich nocne modlitwy.
>
> — Iwan Wazow, „Noc w monasterze” 1–8 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Луната изгрява над Царевий връх.
> Реките екливо бучат и приспиват,
> чардаците неми вековний си дъх
> и тайни легенди в покоя разливат.
> Намусено Хрелевий замък стърчи;
> сребрят се на храма кубетата мощни,
> и сякаш, при лунните тихи лъчи
> от тях се възнасят моления нощни.

RYS HISTORYCZNY

Wszystko zaczęło się od pustelnika. Iwan Rylski (ok. 876–946) był pasterzem, potem kapłanem, aż odszedł w góry Riła i zamieszkał w jaskini. Sława cudotwórcy ściągała do niego uczniów, a nawet cara Piotra I (panował 927–969), który przyjechał po radę. Pustelnik nie zgodził się na spotkanie twarzą w twarz, więc obaj tylko skłonili się sobie z daleka.

Iwan odesłał też dary, przyjmując jedynie trochę jedzenia, i przypomniał, że złoto władcy ma służyć obronie kraju i biednym. Przed śmiercią spisał Testament, moralne wskazania dla uczniów. Uczniowie wznieśli przy jego grocie pierwszy klasztor w X w. Dziś Iwan jest patronem Bułgarii, a jego wizerunek trafił na monety i banknoty.

W XIV w. możnowładca Chrelio Dragowoła przeniósł klasztor w obecne miejsce i ufortyfikował. Z jego czasów zachowała się kamienna wieża Chrelii z lat 1334–1335, najstarsza budowla zespołu. Po podboju tureckim klasztor był łupiony, ale w XV w. odbudowano go, m.in. dzięki wsparciu sułtanki Mary Branković (ok. 1418–1487), serbskiej księżniczki, wdowy po sułtanie Muradzie II i macochy Mehmeda II, zdobywcy Konstantynopola. Pasierb traktował ją jak matkę i powierzał jej misje dyplomatyczne, a ona wykorzystywała swoje wpływy na rzecz prawosławnych klasztorów. Szczątki Iwana miały za sobą długą podróż: z Riły trafiły do Sofii, w 1183 r. Węgrzy wywieźli je do Ostrzyhomia, w 1187 r. wróciły do Sofii, w 1194 r. przeniesiono je do Tyrnowa. Do klasztoru wróciły uroczyście w 1469 r., na prośbę mnichów popartą wstawiennictwem Mary, i są tam do dziś.

W 1833 r. klasztor strawił pożar. Odbudowa w latach 1834–1862 stała się sprawą całego narodu pod turecką władzą: pieniądze zbierano w miastach i wsiach w całej Bułgarii. Powstał zamknięty dziedziniec otoczony wielopiętrowymi skrzydłami z drewnianymi galeriami, a pośrodku pięciokopułowa cerkiew Narodzenia Bogurodzicy z pasiastymi arkadami i złoconym ikonostasem. Freski ukończono w 1846 r., a najbardziej znane z nich namalował Zachari Zograf (1810–1853) z Samokowa, czołowy malarz bułgarskiego odrodzenia narodowego. Na zewnętrznej galerii są sceny Sądu Ostatecznego i diabły dręczące grzeszników, malowane jak komiks dla prostych pątników. Klasztor był też ośrodkiem odrodzenia narodowego: Neofit Rylski (1793–1881), autor pierwszej gramatyki współczesnego języka bułgarskiego (1835) i tłumacz Nowego Testamentu na żywy bułgarski, prowadził tu szkołę i od 1860 r. był ihumenem, a mnisi ukrywali rewolucjonistów.

W muzeum najcenniejszy jest krzyż Rafaiła. Mnich Rafaił przez ok. 12 lat rzeźbił w jednym kawałku drewna ponad sto miniaturowych scen biblijnych z setkami postaci (liczby w źródłach się różnią). Ukończył go w

1802 r. i podobno stracił przy tym wzrok. Ok. 3–4 km za klasztorem, w lesie, jest grota, w której mieszkał Iwan. Według tradycji tylko człowiek bez grzechu przeciśnie się przez otwór w jej stropie. W klasztorze mieszka ok. 60 mnichów, a na święta Iwana, 18 sierpnia (rocznica śmierci) i 19 października, zjeżdżają tu tysiące pielgrzymów. W 2002 r. odwiedził go papież Jan Paweł II. Klasztor jest na liście UNESCO od 1983 r. i w 2008 r. odwiedziło go ok. 900 tys. osób.

Grzesznice prowadzone przez diabły do piekła, fresk z XIX w. na zewnętrznej galerii cerkwi Narodzenia Bogurodzicy. Fot. David Stanley from Nanaimo, Canada, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Dziedziniec z cerkwią i pasiastymi arkadami na tle gór, freski na zewnętrznej galerii.
- Wieża Chrelii z XIV w. i muzeum z krzyżem Rafaiła.
- Dojazd przez miasteczko Riła, dalej doliną rzeki Rilskiej coraz węższą drogą przez las [odległości do sprawdzenia].
- Dla chętnych krótki spacer do groty św. Iwana, ostatni odcinek ok. 15 minut przez las.

> **Praktycznie.** Ok. 30 km zjazdu z trasy Kulata–Sofia, więc wariant dodaje co najmniej 2–3 godziny. Obowiązują zakryte ramiona i kolana; krótkie spodenki i odkryte ramiona są niewskazane, a strój motocyklowy w zupełności wystarcza. Wycieczki z Sofii docierają zwykle przed południem, więc najspokojniej jest wcześnie rano albo późnym popołudniem. Parking przed bramą jest płatny [do sprawdzenia].

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Monastyr_Rylski, en.wikipedia.org/wiki/Rila_Monastery, en.wikipedia.org/wiki/Mara_Branković, en.wikipedia.org/wiki/Neofit_Rilski, en.wikipedia.org/wiki/Zahari_Zograf, en.wikipedia.org/wiki/Peter_I_of_Bulgaria

42.13438, 23.33955 (wikidata:Q207945)

POWRÓT, DZIEŃ 2 · CZERWONE SKAŁY I DUNAJ

R2: Berkowica → Băile Herculane

Rano skały Belogradczika i prehistoryczne malowidła w jaskini Magura, potem mostem przez Dunaj do Rumunii i przez Żelazną Bramę z wykutą w skale twarzą Decebala do uzdrowiska Băile Herculane.

Linia trasy: przebieg wariantu najszybszego wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras. Przerywane – warianty (schemat).

Region: Западна България (zachodnia Bułgaria) – opis w rozdziale „R1: Litochoro → Berkowica”.

REGION · RUMUNIA

Oltenia și Banat (Oltenia, czyli Mała Wołoszczyzna, i Banat)

Fot. FlaC, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Oltenia	ok. 24 100 km² między Dunajem, Karpatami Południowymi i Altem; ośrodek: Craiova (Krajowa)
Banat	ok. 28 500 km² między Dunajem, Cisą, Maruszą i Karpatami, od 1919–1920 w 2/3 w Rumunii; ośrodek: Timișoara (Temeszwar)
Języki	rumuński; w Banacie także mniejszości serbska, czeska, niemiecka i węgierska
Uzdrowisko	Băile Herculane, źródła 38–60°C, znane od czasów rzymskich
Wino	Drăgășani i winnice Severinu (Oltenia), Recaș (Banat)
Święta	21 marca – Dzień Oltenii; 1 grudnia – Święto Narodowe Rumunii

O REGIONIE

Oltenia, po polsku Mała Wołoszczyzna, to zachodnia część Wołoszczyzny między Dunajem, Karpatami Południowymi a rzeką Alt (Olt). Banat leży dalej na zachód, między Dunajem, Cisą, Maruszą (Mureș) a Karpatami. Granica na trasie: od mostu w Calafat aż do Drobety-Turnu Severin jedzie się przez Oltenię, płaską i gorącą nizinę nad Dunajem, a Orszowa (Orșova), Eșelnița i Dubova nad Kazanami należą już historycznie do Banatu, choć leżą w okręgu Mehedinți. Banat kończy się na przełęczy Poarta de Fier a Transilvaniei (ok. 700 m) za Caransebeș. Dunaj jest tu granicą, najpierw z Bułgarią, potem z Serbią, a w Żelaznej Bramie przecina Karpaty.

Na tej ziemi Rzym zdobywał Dację: w drugiej wojnie dackiej (105–106) Trajan przeprawił się przez Dunaj mostem pod Drobetą. W średniowieczu Oltenią rządzili w imieniu władców Wołoszczyzny banowie z Krajowej. W 1718 r., po pokoju w Pożarowcu (Passarowitz), Habsburgowie zabrali Turkom Banat, który dwa lata wcześniej zdobył książę Eugeniusz Sabaudzki, oraz Oltenię. Austriacy nazwali ją „Kleine Walachei”, ale w 1739 r. musieli ją oddać, a Banat zachowali aż do 1918 r. W styczniu 1821 r. Tudor Vladimirescu, urodzony w Vladimiri w okręgu Gorj, zebrał w Padeș oddziały pandurów i wezwał chłopów do powstania. 21 marca wkroczył do Bukaresztu, a w czerwcu zabili go dawni sojusznicy z greckiej Heterii. Dzień jego wjazdu do stolicy obchodzi się dziś jako Dzień Oltenii. Z Hobiţy w Gorju pochodził też rzeźbiarz Constantin Brâncuși (ur. 1876).

Banat to najbardziej mieszana kraina Rumunii. Po 1718 r. Habsburgowie zasiedlali opustoszałe pogranicze: osadnicy z Bawarii, Szwabii, Alzacji i Austrii, z których wielu spłynęło Dunajem z Ulm na barkach, dali początek Szwabom Banackim. Na zachodzie mieszkali Serbowie, na wschodzie Rumuni, w górach nad Kazanami osiedlili się Czesi. Południe Banatu było aż do 1871 r. Pograniczem Wojskowym, którego chłopi-żołnierze zbudowali większość Băile Herculane. 12 listopada 1884 r. Timișoara jako pierwsze miasto w kontynentalnej Europie zapaliła elektryczne latarnie uliczne. W latach 1919–1920 Banat podzielono: 2/3 dostała Rumunia, 1/3 Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców, skrawek Węgry. Ponad tysiąc Szwabów wywieziono w 1951 r. na step Bărăgan, a po 1989 r. prawie wszyscy wyjechali do Niemiec. Ich świat opisała noblistka z 2009 r. Herta Müller.

Băile Herculane to rzymskie Ad Aquas Herculis, najstarsza inskrypcja pochodzi ze 153 r. Od 1736 r. Habsburgowie odbudowali kąpielisko, a w latach 80. XIX w. powstały łaźnie Neptuna. Franciszek Józef nazwał je najpiękniejszym uzdrowiskiem kontynentu, a cesarzowa Elżbieta, Sissi, przyjeżdżała tu kilka razy. 28 kwietnia 1887 r. spotkała się tu z królową Rumunii Elżbietą, poetką piszącą jako Carmen Sylva. Dziś habsburskie łaźnie niszczeją obok betonowych hoteli z czasów komunizmu.

Łaźnie Neptuna z lat 80. XIX w. i żeliwny most nad Cerną w Băile Herculane Fot. Aiciastat, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Filar mostu Trajana na rumuńskim brzegu Dunaju w Drobecie-Turnu Severin Fot. Dan Mihai Pitea, CC BY-SA 3.0 ro, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Mămăligă: kasza z mąki kukurydzianej gotowana w żeliwnym kociołku, podawana z serem i śmietaną albo do sarmale. Kukurydzę w Temeszwarze odnotowano już w 1692 r.
- Ciorbă: kwaśna zupa zakwaszana borșem z otrąb, sokiem z kiszonej kapusty albo cytryną, np. flakowa ciorbă de burtă ze śmietaną, żółtkiem i czosnkiem. Do tego mici, grillowane wałeczki z mielonego mięsa.
- Wino: w Drăgășani w Oltenii rośnie miejscowy biały szczep crâmpoșie, a pod Drobetą winnice Severinu. W Banacie znany jest Recaș, a czerwona fetească neagră to najsłynniejszy rumuński szczep.

- Ruga: banackie święto patrona wiejskiego kościoła, od późnej wiosny do jesieni, trwające 2–3 dni. Najpierw nabożeństwo, potem rodzinny obiad, wieczorem hora przy orkiestrze i banacka răchie, czyli wódka owocowa [terminy w poszczególnych wsiach do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Most Widyń–Calafat: 1971 m długości, otwarty w 2013 r. jako dopiero drugi most między Bułgarią a Rumunią, po moście Ruse–Giurgiu z 1954 r. Wcześniej między Widyniem a Calafat kursował prom.
- Orszowa wygląda na nowe miasto, bo nim jest: stare centrum zalał zbiornik zapory Żelazna Brama, a miasto odbudowano wyżej w latach 1966–1971.
- Dolina Cerny: po wschodniej stronie drogi Góry Mehedinți, po zachodniej Góry Cerny, a w Băile Herculane fasady habsburskich łaźni, część w ruinie, i pomnik Herkulesa z brązu.
- Caransebeș: według opowieści w nocy z 21 na 22 września 1788 r. austriackie oddziały wzięły się tu nawzajem za Turków i wywiązała się strzelanina, po której armia cesarza Józefa II w panice się wycofała. Pewne jest tylko, że dwa dni później miasto zajęli Turcy, a szczegóły tej historii są słabo udokumentowane i zapewne przesadzone.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Oltenia, ro.wikipedia.org/wiki/Oltenia, en.wikipedia.org/wiki/Banat, ro.wikipedia.org/wiki/Banat, en.wikipedia.org/wiki/Orșova, ro.wikipedia.org/wiki/Pasul_Poarta_de_Fier_a_..., en.wikipedia.org/wiki/Tudor_Vladimirescu, en.wikipedia.org/wiki/Constantin_Brâncuși, en.wikipedia.org/wiki/Banat_Swabians, www.transelectrica.ro/web/tel/istoric-1884, en.wikipedia.org/wiki/Băile_Herculane, ro.wikipedia.org/wiki/Băile_Herculane, adevarul.ro/stiri-locale/timisoara/prietenia-..., historicthermaltowns.eu/portfolio/baile-hercu..., en.wikipedia.org/wiki/Caransebeș, en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Karánsebes, en.wikipedia.org/wiki/New_Europe_Bridge, en.wikipedia.org/wiki/Mămăligă, en.wikipedia.org/wiki/Romanian_cuisine, en.wikipedia.org/wiki/Romanian_wine, adevarul.ro/stiri-locale/resita/ce-inseamna-r...

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
R2	Berkowica → Belogradczik → Widyń → Calafat → Żelazna Brama → Băile Herculane	~360 (ORS, szacunkowo)	Băile Herculane

ZANIM RUSZYSZ

- **Pełny dzień:** ok. 360 km i ok. 7 h jazdy (ORS, szacunkowo) oraz trzy postoje: skały Belogradczika, Magura i Twarz Decebala. Wyjedź wcześnie, żeby być pod twierdzą Kaleto przed upałem, a na Magurę zostaw godzinę. Rejs łodzią pod Twarz Decebala to opcja, jeśli zostanie czas.
- **Granice i opłaty:** Bułgaria i Rumunia są w Schengen od 1 stycznia 2025 r., na moście Widyń–Calafat nie ma kontroli granicznej. Motocykle

przejeżdżają most bezpłatnie (stan na 2026-10, źródło: ADAC) i nie potrzebują rumuńskiej winiety (rovinieta) [do sprawdzenia].

- **Wariant Lepenski Vir:** to wyjazd z UE do Serbii przez zaporę Żelazna Brama I, z paszportem lub dowodem osobistym. W Serbii zegarki cofasz o godzinę, a wypad zajmuje pół dnia, więc przy tym planie dnia raczej się nie zmieści.

PO DRODZE

- **Berkowica → Montana → Belogradczik:** zjazd z Bałkanu na nizinę naddunajską, a za Montaną na horyzoncie pojawiają się pierwsze czerwone skały Belogradczika.
- **Drobeta-Turnu Severin:** na brzegu Dunaju stoi filar mostu Trajana. Most zaprojektował Apollodor z Damaszku, ukończono go w 105 r. i miał ok. 1135 m długości. Kilka kilometrów dalej przejeżdżasz obok zapory Żelazna Brama I z 1972 r.
- **DN6 i DN57 nad Dunajem:** za Orszową droga biegnie brzegiem zalewu, pod którym zniknęły stara Orszowa i turecka wyspa Ada Kaleh. Dalej Kazany: Dunaj zwęża się do ok. 150 m między pionowymi ścianami wapienia.
- **Korytarz Cerny do Băile Herculane:** z Orszowy DN6 skręca w wąską dolinę między Karpatami Południowymi a Banatem. Băile Herculane to uzdrowisko znane już Rzymianom jako źródła Herkulesa.

BUŁGARIA (WIDYŃ) · DZIEŃ R2

46 Skały Belogradczika i twierdza Kaleto

Fot. Original uploader was Svik at bg.wikipedia, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, twierdza, legendy
Czas	1–1,5 h
Wstęp	skały bez opłat, twierdza płatna [do sprawdzenia]
Wys. skał	do ok. 200 m
Pomnik przyrody	od 1949 r.; lista wstępna UNESCO od 1984 r.
Twierdza	mury do 12 m, skały do 70 m
Wydarzenia	festiwal „Opera na szczytach”, sierpień [do sprawdzenia]

> W obliczu tego świata czerwonych piaskowców, jaśniejącego w najżywszym blasku księżyca,
> którego dolne partie stoją rzędem jak drzewa olbrzymiej alei,
> a górne piętra tworzą często wysokie na 200 metrów fantastyczne grupy domów, obelisków, okrętów, ludzi i zwierząt,
> zaczyna się rozumieć, skąd wzięło się skamieniałe miasto
> w trypolitańskiej Cyrenajce z arabskiej baśni.
>
> — Felix Kanitz, „Bułgaria Naddunajska i Bałkan” t. I, s. 47 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Angesichts dieser im lebhaftesten Mondlichte erstrahlenden rothen Sandsteinwelt,
> deren untere Partien wie die Bäume einer riesigen Allee sich aneinander reihen
> und deren obere Etagen oft 200 Meter hohe phantastische Gruppen
> von Häusern, Obelisken, Schiffen, Menschen und Thieren bilden,
> lernt man den Ursprung der petrificirten Stadt
> in der tripolitanischen Cyrenaica des arabischen Märchens begreifen.

O MIEJSCU

Na zachodnich stokach Starej Płaniny, czyli Bałkanu, ciągnie się pas czerwonych i żółtych skał o powierzchni ok. 50 km², od wsi Rabisza na zachodzie po Belotinci na wschodzie. To triasowe piaskowce i zlepieńce, zabarwione na rdzawo hematytem. Warstwy o różnej twardości popękały pionowo, a woda, wiatr i mróz przez miliony lat poszerzały szczeliny. Zostały wolno stojące wieże, grzyby i iglice, niektóre wysokie na ok. 200 m. W skałach powstało też ponad sto jaskiń. Od 1949 r. skały są

pomnikiem przyrody, od 1984 r. są na liście wstępnej UNESCO, a w 2009 r. były bułgarskim kandydatem w konkursie na Nowe 7 Cudów Natury. Rośnie tu jastrzębiec belogradczicki, roślina, która nie występuje nigdzie indziej na świecie.

Prawie każda skała ma swoje imię: Madonna, Uczennica, Jeździec, Adam i Ewa, Mnisi, Derwisz, Niedźwiedź, Wielbłąd. Najbardziej znana legenda, opowiadana w kilku wersjach, mówi o pięknej zakonnicy z tutejszego klasztoru. Zakochała się w młodzieńcu na białym koniu i urodziła dziecko. Mnisi długo naradzali się nad karą, a gdy wreszcie wypędzili ją z dzieckiem, dzień zamienił się w noc i wszyscy, zakonnica, mnisi i jeździec, skamienieli.

Skały służyły też jako mury. Twierdzę Kaleto zaczęli budować Rzymianie, wykorzystując skalne ściany jako naturalną osłonę. W XIV w. car Iwan Sracimir (ok. 1324–1397), syn Iwana Aleksandra i od 1356 r. władca Widynia, rozbudował ją tak, że ustępowała tylko widyńskiej Babie Widzie. W 1396 r., po klęsce krucjaty pod Nikopolem, do której przyłączył się Sracimir, zajęli ją Turcy. Sułtan Bajazyd I wywiózł cara do Bursy, gdzie najpewniej zginął w niewoli; historycy uważają go za ostatniego władcę średniowiecznej Bułgarii. Na początku XIX w. Turcy przebudowali ją z pomocą francuskich i włoskich inżynierów. Twierdza ma trzy dziedzińce, mury grube u podstawy na ponad 2 m i wysokie do 12 m. Z pozostałych stron chronią ją skały do 70 m. W 1850 r. stłumiono tu powstanie w Belogradcziku, a ostatni raz twierdza brała udział w walkach w wojnie serbsko-bułgarskiej w 1885 r. Od 2016 r. w sierpniu Opera Sofijska wystawia na pierwszym dziedzińcu spektakle pod gołym niebem, ze skałami jako dekoracją.

Czerwone wieże z piaskowca i zlepieńca, zabarwione hematytem, ponad miasteczkiem Belogradczik. Fot. Pudelek (Marcin Szala), CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Twierdza Kaleto: wejście po schodach na najwyższą skałę, widok na całą grupę skał i równinę Dunaju.
- Ścieżka między centralną grupą skał tuż na południe od miasteczka (Madonna, Mnisi, Jeździec).
- Jaskinia Magura ok. 25 km dalej: skały i jaskinia mieszczą się w jednym przedpołudniu.

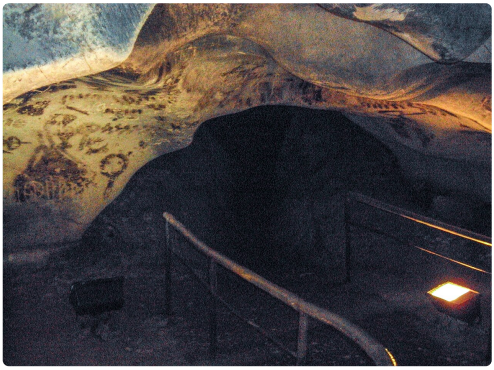
> **Praktycznie.** Najładniej o zachodzie słońca, gdy piaskowiec robi się ceglastoczerwony, ale w planie R2 przyjeżdżasz rano z Berkowicy, przed upałem i autokarami. Na szczyt twierdzy prowadzą strome, gładkie stopnie, których nie lubią buty motocyklowe. W wieczory operowe dojazd pod twierdzę bywa zamknięty i kursuje bus z miasteczka.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Belogradchik_Rocks, en.wikipedia.org/wiki/Ivan_Sratsimir_of_Bulgaria, pl.wikipedia.org/wiki/Twierdza_bełogradczycka

43.62333, 22.67722 (wikidata:Q2915222)

47 BUŁGARIA (WIDYŃ) · DZIEŃ R2

Jaskinia Magura (Marypa)

Fot. Vislupus, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	jaskinia, prehistoria
Czas	1–1,5 h
Wstęp	płatny; malowidła tylko z przewodnikiem [do sprawdzenia]
Długość	ok. 2,5 km
Temperatura	ok. 12°C przez cały rok
Malowidła	ponad 750 wizerunków, farba z guana nietoperzy
Lista wstępna UNESCO	od 1984 r.

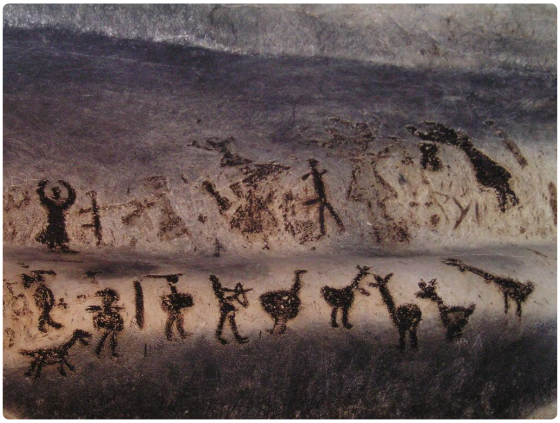
O MIEJSCU

Magura leży przy wsi Rabisza, ok. 25 km od Belogradczika. To wapienna jaskinia krasowa: przez miliony lat woda przesiąkająca przez spękane wapienie rozpuszczała skałę i drążyła korytarze, a potem ozdobiła je naciekami. Główna galeria ma sześć sal i trzy boczne odnogi, razem ok. 2,5 km. Największa, Sala Łukowa, ma ok. 128 m długości, 58 m szerokości i 21 m wysokości. Przez cały rok jest tu ok. 12°C i wilgotno, więc w lipcu wejście to ulga po upale. W osadach znaleziono kości niedźwiedzia jaskiniowego, hieny jaskiniowej, wilka i żbika, a dziś mieszkają tu cztery gatunki nietoperzy. Niedaleko leży jezioro Rabisza, uważane za największe naturalne jezioro śródlądowe Bułgarii. Miejscowi opowiadają o żyjącym w nim „wodnym byku”, bułgarskim krewnym potwora z Loch Ness.

Najcenniejsze są malowidła. Ludzie od schyłku paleolitu po wczesną epokę brązu malowali na ścianach guanem nietoperzy, ciemną farbą, którą mieli pod ręką. Naliczono ponad 750 wizerunków: tańczące postacie, myśliwych, zwierzęta, bóstwa i sceny, które badacze odczytują jako obrzędy religijne. Jeden z układów czarnych i białych kwadratów z epoki brązu interpretuje się jako kalendarz słoneczny. To najstarsza

warstwa „metafizyki” na całej trasie, starsza od Delf i Dodony o tysiące lat. Malowidła są kruche. Przed 1993 r. jaskinia nie była chroniona i część rysunków zniszczyli wandale, a w 2019 r. ktoś znów porysował ściany obok nich. Dlatego galeria z malowidłami bywa zamykana albo udostępniana tylko z przewodnikiem.

Jaskinia ma też współczesną, smaczniejszą funkcję. Od 1967 r. działa w Rabiszy winiarnia Magura, która w jednej z galerii leżakuje wino musujące, robione metodą tradycyjną, jak szampan. Stała temperatura ok. 12°C, ciemność i wilgoć sprzyjają powolnej fermentacji w butelkach, która trwa ok. trzech lat. Butelkę można kupić w winiarni w Rabiszy [sklep i degustacja do sprawdzenia].

Malowidła guanem nietoperzy na ścianie jaskini Magura: tańczące postacie, myśliwi i zwierzęta. Fot. Nk, Public domain, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Zwiedzanie z przewodnikiem przez wielkie sale z naciekami.
- Galeria z malowidłami, jeśli akurat jest otwarta: spytaj przy kasie, czy wejście jest w cenie.
- Butelka musującego wina z jaskini na kolację w Băile Herculane.
- Postój nad jeziorem Rabisza, między Rabiszą a Tołowicą.

> **Praktycznie.** Weź coś z długim rękawem, bo 12°C po jeździe w upale to szok. Zasady wejścia do sali z malowidłami zmieniały się kilka razy, więc sprawdź je przed wyjazdem. Trasa w jaskini jest długa i wilgotna, więc buty motocyklowe na śliskich stopniach nie są najlepsze.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Magura_(jaskinia), en.wikipedia.org/wiki/Magura_Cave
43.71833, 22.60028 (wikidata:Q1884722)

RUMUNIA (MEHEDINȚI) / SERBIA · DZIEŃ R2

48 Żelazna Brama: Twarz Decebala i Tabula Traiana

Fot. https://www.facebook.com/george.bufan, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, kanion, dackie, rzymskie
Czas	1–2 h
Wstęp	bez opłat (rejs łodzią płatny)
Przełom Dunaju	ok. 134 km, w Kazanach szer. ok. 150 m, głęb. do 53 m
Twarz Decebala	wys. ok. 55 m, kuta 1994–2004
Tabula Traiana	98–100 n.e., przeniesiona 22 m wyżej (1967–1969)
Parki narodowe	Porțile de Fier (RO), Đerdap (RS)

> Cesarz Cezar, syn boskiego Nerwy,
> Nerwa Trajan August Germański,
> najwyższy kapłan, po raz czwarty z władzą trybuna,
> ojciec ojczyzny, po raz trzeci konsul,
> przekuwszy góry i wzniósłszy wsporniki,
> odnowił drogę.

— Tablica w skale nad Dunajem (100 r.), „Tabula Traiana” CIL III 1699 · przekład własny · tekst oryginalny

Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius)
Nerva Traianus Aug(ustus) Germ(anicus)
pontif(ex) maximus trib(unicia) pot(estate) IIII
pater patriae co(n)s(ul) III
montibus excisi[s] anco[ni]bus
sublat[i]s via[m r]e[fecit]

> I to pokazuje wielkość zamysłów Trajana.
> Most nie daje nam jednak żadnego pożytku:
> stoją same filary, na próżno, bez przejścia,
> jakby wzniesiono je tylko po to,
> by pokazać, że nie ma niczego,
> czego ludzka natura nie zdołałaby dokonać.
>
> — Kasjusz Dion o moście Trajana pod Drobetą, „Historia rzymska” LXVIII 13, 5 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> ἡ μὲν οὖν μεγαλόνοια τοῦ Τραϊανοῦ καὶ ἐκ τούτων δείκνυται·
> οὐ μέντοι καὶ ὠφέλειάν τινα ἡμῖν ἡ γέφυρα παρέχεται,
> ἀλλ’ ἑστᾶσιν αἱ κρηπῖδες, ἄλλως, δίοδον οὐκ ἔχουσαι,
> καθάπερ ἐπ’ αὐτῷ τούτῳ μόνον γενόμεναι
> ἵν’ ἐπιδείξωσι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν
> οὐδὲν ὅ τι οὐ δυναμένην ἐξεργάσασθαι.

O MIEJSCU

Między Karpatami a Bałkanami Dunaj przecina góry przełomem długim na ok. 134 km, zwanym Żelazną Bramą. Najwęższe miejsce to Kazany (Cazanele Mari i Cazanele Mici): rzeka zwęża się tu do ok. 150 m i ma do 53 m głębokości, a wapienne ściany wyrastają prosto z wody. Dawniej był to postrach żeglarzy, pełen raf i wirów. Od 1972 r. tamę Żelazna Brama I spiętrzyła rzekę o ok. 35 m. Woda zalała starą Orszowę i wyspę Ada Kaleh, turecką enklawę z meczetem, słynną z fig i rachatłukum. Oba brzegi są dziś parkami narodowymi, rumuńskim Porțile de Fier i serbskim Đerdap.

Na rumuńskim brzegu, przy ujściu potoku Mraconia, z wody patrzy na Dunaj ogromna kamienna twarz Decebala, ostatniego króla Daków (panował 87–106 n.e.), który dwa razy stawił czoło Rzymowi. W Rumunii jest bohaterem narodowym, a razem ze swoim pogromcą, cesarzem Trajanem, bywa nazywany „ojcem narodu rumuńskiego”, bo według rumuńskiej tradycji historycznej naród powstał z połączenia Daków z rzymskimi osadnikami. Obaj patrzyli kiedyś wspólnie z rumuńskich banknotów. W samej rzeźbie nie ma jednak nic starożytnego. Skałę kupił w 1992 r. rumuński biznesmen Iosif Constantin Drăgan, a dwunastu rzeźbiarzy pod kierunkiem Florina Cotarcei pracowało nad nią w latach 1994–2004. Przez pierwsze sześć lat skałę kształtowano dynamitem, potem przez cztery lata dłutowano detale. Twarz ma ok. 55 m wysokości, a pod brodą wykuto napis „DECEBALUS REX – DRAGAN FECIT” („Król Decebal – zrobił Drăgan”). Drăgan proponował podobno Serbom, żeby naprzeciwko wykuli cesarza Trajana, ale odmówili.

Prawdziwy Rzym jest po drugiej stronie rzeki. W latach 98–100 n.e. legioniści cesarza Trajana (53–117, panował od 98 r.), za którego rządów imperium osiągnęło największy zasięg w dziejach, wykuli w serbskiej skale drogę wzdłuż Dunaju. Część biegła po drewnianych pomostach wpuszczonych w otwory w ścianie nad wodą. Ukończenie drogi upamiętnia Tabula Traiana: tablica szeroka na ok. 4 m, z dwoma skrzydlatymi geniuszami, delfinami i orłem. Inskrypcja chwali cesarza za to, że „przekuł góry i wzniósł wsporniki", czyli belki, na których drewniana część drogi wisiała nad wodą (łacińskie „anconibus sublatis" bywa też czytane jako „usunąwszy belki"). Tą drogą Rzymianie ruszyli na Dację w wojnach 101–102 i 105–106, w drugiej z nich przez most pod Drobetą (dziś Drobeta-Turnu Severin). Zbudował go w latach 103–105 Apolodor z Damaszku, nadworny architekt Trajana: drewniane łuki na dwudziestu murowanych filarach, ok. 1135 m długości. Przez ponad tysiąc lat nikt nie zbudował dłuższego mostu łukowego. Ten sam Apolodor zaprojektował w Rzymie Forum Trajana i Kolumnę Trajana, na której płaskorzeźby opowiadają wojny dackie. Przed napełnieniem zbiornika tablicę wycięto razem z kawałkiem drogi jako blok ważący ok. 350 t i podniesiono o 22 m. Pracowali przy tym specjaliści firmy Venčac, którzy wcześniej przenosili świątynię w Abu Simbel.

W górach nad przełomem żyje mało znana mniejszość. W rumuńskim Banacie jest sześć wsi z czeską większością: Eibenthal w gminie Dubova nad Kazanami oraz Sfânta Elena, Gârnic, Bigăr, Ravensca i Șumița. Czesi przybyli tu w trzech falach, w 1823, 1827 i 1862 r., sprowadzeni przez Habsburgów, którzy chcieli zaludnić puste pogranicze, wykarczować lasy i mieć ludzi do jego obrony. W spisie z 2002 r. Czechów w całej Rumunii było niecałe 4 tys., a w gminie Dubova stanowią ok. 37–40% mieszkańców [do sprawdzenia].

Tabula Traiana na serbskim brzegu, przeniesiona w latach 60. XX w. o 22 m wyżej przed spiętrzeniem Dunaju. Fot. This image was made by Sadko. Please credit this with: "Sadko, Wikipedia" in the immediate vicinity of the image. A message to me would be appreciated as well. If you wish to use, license, or buy the image, please contact me to discuss terms. More of my work can be found in my personal gallery., CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Droga DN57 z Orszowy wzdłuż Dunaju: punkt widokowy na twarz Decebala i Kazany, klasztor Mraconia na brzegu.
- Rejs łodzią z przystani pod twarzą lub w Dubovej: Kazany, Tabula Traiana z bliska i jaskinia Ponicova.
- Kawałek dalej Kazany Wielkie i Małe, gdzie na parkingach przy drodze widać całe gardło przełomu.

> **Praktycznie.** Odcinek do twarzy Decebala to ok. 25 km w obie strony od Orszowy. Tabula Traiana stoi tuż nad wodą i najlepiej widać ją z łodzi od strony rumuńskiej. W lipcu w południe przystanie są zatłoczone, a rejsy oferuje wielu przewoźników z budek przy drodze; cenę uzgodnij przed wejściem na łódź [do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Iron_Gates, en.wikipedia.org/wiki/Tabula_Traiana, en.wikipedia.org/wiki/Rock_sculpture_of_Decebalus, en.wikipedia.org/wiki/Czechs_in_Romania, en.wikipedia.org/wiki/Decebalus, en.wikipedia.org/wiki/Trajan, en.wikipedia.org/wiki/Trajan's_Bridge, en.wikipedia.org/wiki/Apollodorus_of_Damascus

44.64116, 22.29120 (osm:node/886309359)

49 SERBIA (BOR) · DZIEŃ R2 · OPCJA

Lepenski Vir

Fot. Nemezis, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	prehistoria, sanktuarium, muzeum
Czas	1–1,5 h
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
Wiek	ok. 9500–5500 p.n.e., domy trapezowe ok. 6300–6000 p.n.e.
Odkrycie	1960 r., wykopaliska Dragoslava Srejovicia od 1965 r.
Przeniesienie	1971 r., ok. 30 m wyżej
Granica	Serbia, poza UE; przejście na zaporze Żelazna Brama I

RYS HISTORYCZNY

Nazwa znaczy mniej więcej „wir Lepeny”: w tym miejscu Dunaj tworzył wir, w którym kłębiły się ryby. Na niewielkim tarasie nad rzeką przez kilka tysięcy lat, mniej więcej od 9500 do 5500 p.n.e., mieszkali łowcy, rybacy i zbieracze. Stanowisko znaleziono w 1960 r., a w 1965 r. zaczął je kopać belgradzki archeolog Dragoslav Srejović (1931–1996), później wiceprezes Serbskiej Akademii Nauk i Sztuk. Gdy w 1967 r. wydobyto pierwsze rzeźby, stało się jasne, że to jedno z najważniejszych miejsc mezolitu w Europie. Srejović opisał je w książce, której angielskie wydanie z 1972 r. nosiło tytuł „Pierwsza monumentalna rzeźba Europy” i rozsławiło Lepenski Vir na świecie. Badacze naliczyli ponad 130 budowli w siedmiu kolejnych osadach.

Najbardziej zaskakują domy. Każdy ma plan wycinka koła, czyli trapezu z łukowatym bokiem. Szerszym bokiem zwrócone są ku Dunajowi i powtarzają kształt trapezowatej góry Treskavac, która wznosi się naprzeciwko, na rumuńskim brzegu. Niektórzy badacze łączą ten układ z obserwacją wschodów słońca nad górą. Podłogi wylewano z miejscowej

gliny wapiennej z popiołem i nawozem, która twardniała prawie jak beton i miała czerwonawy kolor. Pośrodku każdego domu było kamienne palenisko, a obok niego stały rzeźby z otoczaków: głowy o wyłupiastych oczach i ustach jak u ryby, pół ludzie, pół ryby. Archeolodzy nadali im imiona, np. Praroditeljka („Pramatka”) i Praotac („Praojciec”). Zmarłych chowano czasem pod podłogami domów.

Lepenski Vir pokazuje też, jak Europa przechodziła do rolnictwa. W późnej fazie osady dotarli tu pierwsi rolnicy, potomkowie przybyszów z Anatolii, i według badań genetycznych mieszali się z miejscowymi łowcami, zamiast ich wypierać. Ostatnie warstwy osady należą już do neolitycznej kultury Starčevo. Gdy w latach 60. budowano tamę, stanowisko było skazane na zalanie. W 1971 r. domy i paleniska rozebrano i ułożono ponownie ok. 30 m wyżej. Od 2011 r. przykrywa je szklany dach nowego centrum dla zwiedzających.

Praroditeljka („Pramatka”), rzeźba z czerwonego piaskowca (ok. 7000 p.n.e.) o rybim pysku, symbol Lepenskiego Viru. Fot. Beko, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Hala ze szklanym dachem: odtworzone podłogi domów z paleniskami, z pomostów widać plan całej osady.
- Wystawa o życiu osady i rzeźby „ludzi-ryb” (część to kopie, oryginały są w muzeach w Belgradzie) [do sprawdzenia].
- Dojazd serbskim brzegiem Dunaju z widokami na przełom Żelaznej Bramy.

> **Praktycznie.** To wypad do Serbii: przejście na zaporze Żelazna Brama I koło Drobety-Turnu Severin jest zewnętrzną granicą UE, potrzebny paszport lub dowód osobisty. Zielona karta w Serbii nie jest wymagana (stan na 2026-08)

> – zob. notatki/logistyka.md. Od zapory do muzeum jest ok. 60 km serbską drogą wzdłuż Dunaju, czyli realnie pół dnia z powrotem [do sprawdzenia]; w Serbii zegarki cofasz o godzinę.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Lepenski_Vir, en.wikipedia.org/wiki/Dragoslav_Srejović, sr.wikipedia.org/wiki/Музеј_Лепенски_вир

44.55675, 22.02651 (wikidata:Q97194734)

R3: Băile Herculane → Oradea

Doliną Timișu do rzymskiej stolicy Dacji Ulpii Traiany i kościoła w Densuș, przez Krainę Hațeg do gotyckiego zamku Korwinów w Hunedoarze i przez góry Apuseni do Oradei.

Linia trasy: przebieg wariantu najszybszego wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras. Przerywane – warianty (schemat).

Region: Oltenia și Banat (Oltenia, czyli Mała Wołoszczyzna, i Banat) – opis w rozdziale „R2: Berkowica → Băile Herculane”.

REGION · RUMUNIA

Transilvania și Crișana (Siedmiogród i Kriszana)

Fot. Nicu Farcaș, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Nazwy	Transilvania / Ardeal (rum.), Erdély (węg.), Siebenbürgen (niem.)
Siedmiogród	historycznie ok. 55 tys. km²; z Banatem, Kriszaną i Marmaroszem ok. 100 tys. km²
Kriszana	dorzecze trzech Kereszów; ośrodek: Oradea, 183 tys. mieszk. (2021)
Ludność	w szeroko rozumianym Siedmiogrodzie 76% Rumunów, 17% Węgrów, 4,5% Romów (2021)
Wysokości	Bihor (Cucurbăta Mare) 1849 m w Apuseni; przełęcz Poarta de Fier a Transilvaniei ok. 700 m
UNESCO	Geopark Dinozaurów Kraina Hațeg (od 2015 r.)
Święta	1 grudnia – Dzień Wielkiego Zjednoczenia (Alba Iulia, 1918)

O REGIONIE

Rumuni nazywają Transylwanią wszystko wewnątrz łuku Karpat i na zachód od niego aż do Węgier. Ten opis przyjmuje węższy podział historyczny. Siedmiogród zaczyna się na przełęczy Poarta de Fier a Transilvaniei (ok. 700 m), obejmuje Krainę Hațeg z grzbietami Retezatu na południu, Hunedoarę i Devę nad Maruszą. Za Devą droga wjeżdża w dolinę Białego Kereszu. Okolice Brad, dawny komitat Zarand, to

pogranicze: w XVI–XVII w. część Partium, od 1876 r. w komitacie Hunyad, a dziś liczone raz do Siedmiogrodu, raz do Kriszany. Dalej, w okręgu Bihor, droga schodzi przez Ștei i Beiuș do Oradei. To już na pewno Kriszana, kraina trzech Kereszów (Crișuri). W górach Apuseni jest ok. 400 jaskiń. Ich mieszkańcy, Moci (Moți), żyli z drewna i kopalń, a wsie stawiali do ok. 1400 m, wyżej niż ktokolwiek inny w Rumunii.

Nazwa pochodzi z łacińskiego „ultra silvam”, czyli „za lasem” (1078 r.), a niemiecka Siebenbürgen, „siedem grodów”, od miast Sasów, których za króla Gejzy II (1141–1162) zaczęto sprowadzać m.in. z Flandrii, znad Mozeli i z Luksemburga. W 1438 r. węgierska szlachta, Sasi i Seklerzy zawarli „unię trzech narodów”, która na wieki odsunęła od władzy chłopów, w tym prawosławnych Rumunów. W latach 1571–1576 księstwem rządził Stefan Batory, zanim 1 maja 1576 r. koronował się na Wawelu na króla Polski. 28 października 1784 r. na targu w Brad Crișan ogłosił, że Horea przywiózł od cesarza nowe rozkazy. 31 października chłopi zebrali się przy cerkwi w Mesteacăn, a 2 listopada wybuchło wielkie powstanie. Horeę i Cloșcę stracono w 1785 r. w Alba Iulii łamaniem kołem. W latach 1848–1849 Moci walczyli pod Avramem Iancu, zwanym „Crăișorul Munților” (Książątko Gór). 1 grudnia 1918 r. w Alba Iulii 1228 delegatów Rumunów z Siedmiogrodu, Banatu, Kriszany i Marmaroszu ogłosiło połączenie z Rumunią. Od 1940 r. do końca wojny północny Siedmiogród z Oradeą znów należał do Węgier.

Ten wielogłosowy kraj widać do dziś. Według spisu z 2021 r. Węgrów jest w Rumunii ok. 1 mln, w Oradei to 20,9% mieszkańców. Sasów zostało ok. 12 tys., bo większość wyjechała do Niemiec po 1989 r., a jednak Sas z Sybinu, Klaus Iohannis, był prezydentem Rumunii w latach 2014–2025. Jana Hunyadiego z zamku w Hunedoarze Węgrzy i Rumuni uważają za swojego bohatera.

Góry Kruszcowe wokół Brad to „Złoty Czworobok”, gdzie złoto wydobywali już Dakowie i Rzymianie, a muzeum złota w Brad działa od 1896 r. Hunedoara żyła z żelaza. Oradea na przełomie XIX i XX w. wzbogaciła się i zabudowała secesyjnymi kamienicami, jak Pałac Czarnego Orła z lat 1907–1908, dzieło miejscowych architektów Marcella Komora i Dezső Jakaba.

Drewniana cerkiew w Hinchiriș w okręgu Bihor Fot. Bogdan Ilieș. Original uploader was Bogdan salaj at ro.wikipedia, CC BY 2.5, Wikimedia Commons

Pasaż Pałacu Czarnego Orła w Oradei (1907–1908) ze szklanym dachem i witrażem z orłem Fot. Silviunastase, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Ciorbă, kwaśna zupa, obok węgierskich gulaszu (gulaș) i mięsa duszonego w sosie paprykowym (papricaș). Na deser papanași, pączki z twarogu z konfiturą i śmietaną, albo kürtőskalács, kołacz pieczony na wałku.
- Sarmale, gołąbki w liściach kiszonej kapusty, w Siedmiogrodzie przekładane wędzoną wieprzowiną i podawane z mămăligă.
- Pălincă: wódka owocowa podwójnie destylowana, w sprzedaży co najmniej 40%, zwykle ok. 50%. Mocniejsza niż țuică, którą pędzi się tylko ze śliwek.
- Târgul de fete, czyli Targ Dziewcząt na górze Găina w Apuseni, w weekend najbliższy 20 lipca. Dawniej górale swatali tam córki, dziś to jarmark z muzyką [termin 2027 do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Kraina Hațeg: płaska kotlina z Retezatem na horyzoncie. Pod koniec kredy była tu wyspa, na której żyły karłowate dinozaury, a największym drapieżnikiem był prawdopodobnie pterozaur Hatzegopteryx o rozpiętości skrzydeł szacowanej na 8–12 m.
- Țebea przy DN76 za Brad: dąb Horei, ok. 400-letni, o obwodzie ok. 9 m, pod którym według tradycji Horea zbierał chłopów. Od 1924 r. pień trzyma stalowa obręcz i beton, a obok spoczywa Avram Iancu (zm. 1872).
- Drewniane cerkwie z wysoką, smukłą wieżą przy wiejskich cmentarzach. W samym okręgu Bihor jest ich prawie sto.
- Dwujęzyczne tablice rumuńsko-węgierskie w Kriszanie: prawo przewiduje je tam, gdzie mniejszość stanowi ponad 20% mieszkańców.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Transylvania, en.wikipedia.org/wiki/Crișana, pl.wikipedia.org/wiki/Kriszana, en.wikipedia.org/wiki/Zaránd_County, en.wikipedia.org/wiki/Hațeg_Country_Dinosaurs_Geopark, en.wikipedia.org/wiki/Hatzegopteryx, en.wikipedia.org/wiki/Apuseni_Mountains, en.wikipedia.org/wiki/Moți, en.wikipedia.org/wiki/Transylvanian_Saxons, en.wikipedia.org/wiki/Unio_Trium_Nationum, en.wikipedia.org/wiki/Stephen_Báthory, en.wikipedia.org/wiki/Revolt_of_Horea,_Cloșca..., ro.wikipedia.org/wiki/Răscoala_lui_Horea,_Clo..., en.wikipedia.org/wiki/Avram_Iancu, ro.wikipedia.org/wiki/Țebea,_Hunedoara, ghidulmuzeelor.cimec.ro/idEN.asp?k=2132, en.wikipedia.org/wiki/Great_Union_Day, en.wikipedia.org/wiki/Second_Vienna_Award, pl.wikipedia.org/wiki/Oradea, en.wikipedia.org/wiki/Oradea, ro.wikipedia.org/wiki/Palatul_Vulturul_Negru, en.wikipedia.org/wiki/Hungarians_in_Romania, en.wikipedia.org/wiki/Klaus_Iohannis, ro.wikipedia.org/wiki/Muzeul_Aurului_din_Brad, en.wikipedia.org/wiki/Romanian_cuisine, ro.wikipedia.org/wiki/Pălincă, ro.wikipedia.org/wiki/Biserici_de_lemn_din_Bihor, minorityrights.org/mrg-welcomes-decision-of-r...

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
R3	Băile Herculane → Densuș → Hațeg → Hunedoara → Apuseni → Oradea	~390 (ORS, szacunkowo)	Oradea

ZANIM RUSZYSZ

- **Długi dzień przez góry:** ok. 390 km i ok. 7,5 h jazdy (ORS, szacunkowo), z czego odcinek Hunedoara → Oradea przez Apuseni to ok. 4 h. Ulpia Traiana i Densuș leżą przy trasie, więc wystarczy na nie godzina. Na zamek Korwinów zostaw 1,5 h. Po remoncie 2024–2026 sprawdź, które sale są otwarte [do sprawdzenia].
- **Sarmizegetusa Regia i Găina w tym planie odpadają:** Regia to z Hațeg ok. 55 km w jedną stronę bocznymi drogami, a wariant przez Găinę kosztuje ok. 60 km i kilka godzin więcej. Którąś z nich da się zmieścić tylko kosztem zamku albo z dodatkowym noclegiem w Krainie Hațeg. Targ dziewcząt na Găinie odbywa się w weekend przy 20 lipca (w

2026 r. 18–19 lipca), a na szczyt prowadzi zatłoczona droga szutrowa [do sprawdzenia termin 2027]. Godziny otwarcia Regii: zob. punkt.

- **Apuseni:** wiejskie góry z dziurawymi drogami bocznymi i burzami w lipcowe popołudnia. Tankuj w Brad albo Ștei. W Rumunii żyje duża populacja niedźwiedzi brunatnych: nie zatrzymuj się przy zwierzętach na poboczu i nie dokarmiaj ich.

PO DRODZE

- **Korytarz Timiș–Cerna do Caransebeș:** wąska dolina między Karpatami Południowymi a Banatem, którą od starożytności prowadziła droga z Dunaju w głąb Dacji.
- **DN68 przez przełęcz Poarta de Fier a Transilvaniei (ok. 700 m):** tu prawdopodobnie leżało Tapae, gdzie Dakowie trzy razy (87, 88 i 101 r.) bili się z Rzymianami. Za przełęczą otwiera się Kraina Hațeg z geoparkiem UNESCO: 70 mln lat temu była tu wyspa z karłowatymi dinozaurami opisanymi przez barona Franza Nopcsę, a na południu widać szczyty parku narodowego Retezat.
- **Deva:** nad miastem stoją ruiny twierdzy na stożku dawnego wulkanu, widoczne z daleka z DN7 i DN76.
- **DN76 przez Góry Kruszcowe do Brad:** to „Złoty Czworobok”, najbogatszy region złota w Europie, eksploatowany od czasów Daków i Rzymian. W Brad działa Muzeum Złota z ok. 1300 okazami złota rodzimego (bryłki i kryształy), m.in. słynną „złotą jaszczurką”.
- **Dolina Białego Kereszu i Beiuș:** łagodne wzgórza i wsie z drewnianymi cerkwiami. Koło Chișcău, nieco z boku drogi, jest Jaskinia Niedźwiedzia, odkryta w 1975 r. przy wysadzaniu skał w kamieniołomie marmuru, ze szkieletami niedźwiedzi jaskiniowych.
- **Wariant przez Găinę, DN75:** doliną Arieșu obok jaskini lodowej Scărișoara, jednego z największych podziemnych lodowców Europy, a przez Arieșeni na przełęcz Vârtop (ok. 1160 m) i serpentynami w dół do Ștei.

50 RUMUNIA (HUNEDOARA) · DZIEŃ R3

Ulpia Traiana Sarmizegetusa

Fot. Uhserban, CC BY-SA 3.0 ro, Wikimedia Commons

Typ	rzymskie, antyk
Czas	45 min
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
Założenie	106 r. n.e., kolonia weteranów Trajana
Mieszkańcy	ok. 11–15 tys. pod koniec II w.
Amfiteatr	po renowacji otwarty od sierpnia 2025 r.

> Pod auspicjami cesarza Cezara, syna boskiego Nerwy,
> Nerwy Trajana Augusta, Germańskiego i Dackiego,
> założona została kolonia
> Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa
> przez Decymusa Terencjusza Skaurianusa,
> jego legata w randze propretora.
>
> — Tablica z dawnego forum kolonii (106–117 r.), „napis fundacyjny, w większości odtworzony z odpisów” CIL III 1443 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Auspiciis
> [Imp(eratoris)] Caes(aris) divi Nervae f[il(i)]
> [Nervae] Traiani Augusti
> [Germ(anici) Dacici] condita colonia
> [Ulpia Traiana Augusta] Dacica
> [Sarmizegetusa] per
> [D(ecimum) Terenti]um Scaurianum
> [legatum] eius pro pr(aetore)
> [------

RYS HISTORYCZNY

Gdy w 106 r. n.e. padła dacka stolica w górach, cesarz Trajan (53–117, panował od 98 r.) postanowił zbudować własną, na równinie, przy drodze z Dunaju w głąb Dacji. Kolonię założono prawdopodobnie na miejscu obozu legionu V Macedonica i zasiedlono weteranami wojen dackich oraz osadnikami z Italii. Pełna nazwa brzmiała Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa. Rzymianie celowo dodali do niej imię zdobytej stolicy Daków, choć ta leżała kilkadziesiąt kilometrów dalej, w Górach

Orasztie. Miasto dostało ius Italicum, czyli te same przywileje podatkowe co miasta w Italii, a za Aleksandra Sewera (panował 222–235) tytuł metropolii.

Trajan urodził się w Italice w Hiszpanii. Za jego rządów imperium osiągnęło największy zasięg w dziejach, a senat oficjalnie nadał mu przydomek Optimus, „najlepszy”. W Rumunii jest postacią niemal narodową. Rumuni widzą w podboju i kolonizacji Dacji źródło swojego romańskiego języka, choć historycy wciąż spierają się, gdzie dokładnie się on ukształtował. Trajan i jego przeciwnik Decebal bywają nazywani „ojcami narodu rumuńskiego”.

Było to pierwsze i największe miasto rzymskiej Dacji, do ok. 158 r. siedziba namiestnika. Pod koniec II w. mieszkało tu 11–15 tys. ludzi. Mury otaczały ok. 32 ha, a przedmieścia z warsztatami, świątyniami i łaźniami zajmowały ponad 130 ha. W siatce prostopadłych ulic stały forum, Kapitol, świątynia bogów z Palmyry i sanktuarium Mitry. Po wycofaniu się Rzymian z Dacji ok. 271 r. miasto opustoszało. Jeszcze w IV w. garstka mieszkańców gnieździła się w murach amfiteatru jak w twierdzy. Później okoliczni mieszkańcy rozbierali ruiny na kamień, i stąd pochodzą m.in. ciosy i ołtarze kościoła w pobliskim Densuș.

Najlepiej zachował się amfiteatr za murami miasta, w którym walczyli gladiatorzy. Po latach konserwacji otwarto go ponownie w sierpniu 2025 r., a w czerwcu 2026 r. odbył się w nim pierwszy koncert symfoniczny. Obok widać fundamenty forum, kawałek wielkiej świątyni i szkoły gladiatorów. Dzisiejsza wieś Sarmizegetusa stoi częściowo na ruinach, a odkopane fragmenty miasta leżą między domami i ogrodami.

NA MIEJSCU

- Amfiteatr: najbardziej fotogeniczny fragment, z widokiem na góry Retezat.
- Forum i ruiny świątyń po drugiej stronie drogi, muzeum archeologiczne we wsi [do sprawdzenia].
- Postój dosłownie przy DN68, motocykl zostaje przy wejściu.

> **Praktycznie.** Stanowisko leży dokładnie po drodze z Caransebeș do Hațeg, więc to łatwy postój nawet w długi dzień. Teren jest odkryty i bez cienia, w lipcowe południe zwiedzaj szybko. Godziny otwarcia sprawdź przed wyjazdem, bo stanowisko podlega muzeum w Devie [do sprawdzenia].

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Ulpia_Traiana_Sarmizegetusa, en.wikipedia.org/wiki/Ulpia_Traiana_Sarmizegetusa, en.wikipedia.org/wiki/Trajan, en.wikipedia.org/wiki/Decebalus
45.51580, 22.78810 (wikidata:Q2671791)

51 RUMUNIA (HUNEDOARA) · DZIEŃ R3

Densuș: kościół św. Mikołaja

Fot. Motacilla, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	romanskie, rzymskie, ciaglosc kultu
Czas	30 min
Wstęp	[do sprawdzenia]
Budowa	XIII w. (ostatnia tercja wg archeologów), plan ok. 6 × 6 m
Freski	1443 r., malarz Ștefan
Zabytek	od 1870 r.; na wstępnej liście UNESCO od 1991 r.
Geopark	Kraina Hațeg, Światowy Geopark UNESCO od 2015 r.

RYS HISTORYCZNY

Kościółek w Densuș wygląda, jakby złożono go z cudzych klocków, i tak właśnie powstał. Jego budowniczowie mieli pod ręką ruiny Ulpii Traiany Sarmizegetusy, rzymskiej stolicy Dacji leżącej kilka kilometrów dalej. Wzięli stamtąd ciosy, kolumny, postumenty, płyty marmuru i dachówki. Cztery filary podtrzymujące niską, krępą wieżę to rzymskie ołtarze ustawione po dwa jeden na drugim. W murach można wypatrzyć fragmenty inskrypcji i płaskorzeźb, a na dachu siedzą dwa kamienne lwy. Kilka kolumn na zewnątrz niczego nie podpiera, wmurowano je chyba dla ozdoby.

Wiek i pochodzenie kościoła długo budziły spory. W 1775 r. austriacki oficer Sylvester Joseph von Hohenhausen uznał go za grobowiec rzymskiego wodza Longinusa z II w., później zamieniony na kościół. Inni widzieli w nim dacką świątynię Zalmoksisa, a potem rzymską świątynię Marsa. Badacze odrzucają dziś te teorie. Według archeologów kościół zbudowali w XIII w. miejscowi bojarzy z rodu Mușina jako kaplicę przy swoim dworze. W 1360 r. dokumenty wspominają tutejszego kapłana o imieniu Dalc. Mimo to to wciąż jeden z najstarszych murowanych kościołów prawosławnych w Rumunii, wpisany na listę zabytków już w

1870 r. Pewne jest za to, że kamień pogańskich ołtarzy dźwiga tu chrześcijańską wieżę, tak jak na Tajnaronie kaplicę złożono z ruin świątyni Posejdona.

Wnętrze jest ciasne i ciemne, ale z resztkami fresków z 1443 r. Jedna z inskrypcji mówi, że malował je niejaki Ștefan z pomocnikami. W latach 1566–1720 kościół należał do kalwinów, którzy zamalowali freski wapnem, więc zachowały się tylko częściowo. Ciekawostką jest wizerunek Chrystusa w stroju rumuńskiego chłopa. Kościół ma dwa wezwania, św. Mikołaja i proroka Jeremiasza. Pod koniec XIX w. był tak zniszczony, że kamienny dach zastąpiono gontem.

Densuș leży w Krainie Hațeg (Țara Hațegului), kotlinie, która ma też drugą, znacznie starszą historię. W 1895 r. Ilona, siostra miejscowego barona Franza Nopcsy (1877–1933), znalazła w rodzinnym majątku kości dinozaurów. Nopcsa został paleontologiem, jednym z pierwszych, którzy próbowali odczytać ze skamieniałości, jak dawne zwierzęta żyły, a nie tylko jak wyglądały. Zauważył, że tutejsze dinozaury z końca kredy były wyraźnie mniejsze od krewnych z innych kontynentów. Wyjaśnił to tym, że Hațeg był wtedy wyspą, a ograniczone zasoby wysp z pokolenia na pokolenie zmniejszały zwierzęta. Ta „reguła wysp” jest dziś powszechnie przyjęta, a jeden z karłowatych zauropodów nosi nazwę Magyarosaurus. Sam Nopcsa był postacią jak z powieści: uczył się dialektów albańskich, przemycał broń dla albańskich powstańców, a w czasie wojen bałkańskich zgłosił swoją kandydaturę na tron nowej Albanii. Był jednym z najlepszych znawców tego kraju w swoich czasach: wykonał pierwszą mapę geologiczną północnej Albanii i opublikował o niej ponad 50 prac naukowych. Od 2005 r. okolica jest geoparkiem, a od 2015 r. Światowym Geoparkiem UNESCO.

Resztki średniowiecznych malowideł we wnęce nad zachodnim wejściem kościoła. Fot. Motacilla, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Obejście kościoła dookoła: szukanie rzymskich ołtarzy, inskrypcji i lwów na dachu.
- Wnętrze z freskami, o ile jest otwarte (klucz bywa u opiekuna) [do sprawdzenia].
- Cmentarzyk i dzwonnica, w tle grzbiety gór Retezat.

> **Praktycznie.** Densuș leży kilkanaście kilometrów od Hațeg, przy bocznej drodze od DN68. Najlepiej połączyć go z Ulpią Traianą, bo dzieli je kilka kilometrów. Godziny otwarcia wnętrza są nieregularne, zewnętrzna bryła jest i tak najciekawsza [do sprawdzenia].

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Cerkiew_w_Densuș, en.wikipedia.org/wiki/Densuș_Church, en.wikipedia.org/wiki/Hațeg_Country_Dinosaurs_Geopark, en.wikipedia.org/wiki/Franz_Nopcsa_von_Felső-Szilvás

45.58250, 22.80528 (wikidata:Q834592)

RUMUNIA (HUNEDOARA) · DZIEŃ R3

52 Zamek Korwinów (Castelul Corvinilor), Hunedoara

Fot. Pudelek, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	zamek, gotyk, legendy
Czas	1–1,5 h
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
Budowa	od ok. 1440 r. (kaplica 1442), rozbudowa do XVII w.
Studnia	28 m głębokości
Odwiedzający	ok. 276 tys. w 2021 r.
Filmy	m.in. „Zakonnica” (2018), „Nosferatu” (2024)

RYS HISTORYCZNY

W 1409 r. król Węgier Zygmunt Luksemburski nadał majątek Hunedoara rycerzowi Wojkowi, wołoskiemu bojarowi na służbie węgierskiej. Jego syn Jan Hunyadi (ok. 1406–1456, po rumuńsku Iancu de Hunedoara) stał się jednym z największych wodzów XV w. Walczył z Turkami przez całe życie. W 1444 r. był jednym z dowódców wyprawy króla Polski i Węgier Władysława III, zakończonej 10 listopada klęską pod Warną: król zginął, a Hunyadi ledwie uszedł z pola bitwy. Później w latach 1446–1453 rządził Węgrami jako regent, a w lipcu 1456 r. obronił Belgrad przed armią sułtana Mehmeda II. Papież Kalikst III kazał wtedy dzwonić w kościołach w południe, żeby modlono się za obrońców, i z tym zwycięstwem łączy się zwyczaj południowych dzwonów, żywy do dziś także w Polsce. Kilka tygodni po bitwie Hunyadi zmarł na zarazę w obozie. Papież Pius II nazwał go „atletą Chrystusa”, a dziś czczą go Węgrzy, Rumuni i Serbowie.

Jego syn Maciej Korwin (1443–1490), urodzony w Klużu, w 1458 r. został królem Węgier. Stworzył jedną z pierwszych stałych armii zawodowych w Europie, tzw. Czarną Armię, a jego dwór w Budzie był jednym z

pierwszych ośrodków renesansu poza Italią. Z biblioteki Corviniana, liczącej ok. 3000 kodeksów, ocalało ok. 216, wpisanych na listę UNESCO Pamięć Świata. Z Jagiellonami Maciej walczył o Czechy i Śląsk, a po jego śmierci tron Węgier objął Władysław Jagiellończyk.

Z niewielkiego grodu Hunyadi zrobił po 1440 r. rodową siedzibę: na skale nad potokiem Zlaști stanęły wieże, kaplica (najstarsza część, od 1442 r.) i Sala Rycerska z inskrypcją z 1452 r. Maciej dobudował skrzydło nazwane jego imieniem. W XVII w. zamek przejął Gabriel Bethlen, książę Siedmiogrodu w latach 1613–1629, który dodał Wielki Pałac, Białą Wieżę i bastion artyleryjski. W nocy 13 kwietnia 1854 r. wybuchł pożar, który przy silnym wietrze strawił prawie cały zamek. Odbudowa w XIX w. była bardziej wyobrażeniem architektów o gotyku niż wierną restauracją, i stąd bajkowe, spiczaste dachy, które dziś przyciągają fotografów i filmowców.

Legendy są tu wszędzie. Herb rodu przedstawia kruka z pierścieniem w dziobie. Według opowieści król Zygmunt dał kochance pierścień dla nienarodzonego jeszcze dziecka (legenda czyni Jana królewskim synem z nieprawego łoża). Kruk porwał klejnot ze stołu, a Jan zabił ptaka i odzyskał pierścień. Stąd przydomek Corvinus (łac. corvus, kruk). Studnię na dziedzińcu, głęboką na 28 m, mieli kopać przez 15 lat trzej jeńcy tureccy, którym obiecano wolność. Gdy dotarli do wody, nie dotrzymano słowa, a na murze został napis: „Macie wodę, ale nie macie serca”. Turkolog Mihail Guboglu odczytał go zupełnie inaczej: mówi on tylko, że studnię wykopał niejaki Hasan, jeniec żyjący wśród „niewiernych”.

Najbardziej znana legenda dotyczy Draculi. Przewodnicy opowiadają, że w zamku więziono Vlada Palownika (ok. 1430–1476/1477), hospodara Wołoszczyzny. Pewne jest tylko, że Hunyadi w 1447 r. obalił jego ojca, Vlada Dracula, a sam Vlad Palownik był później sojusznikiem i więźniem Macieja Korwina, głównie w Wyszehradzie. Pobyt w Hunedoarze to raczej domysł. Bram Stoker o tym zamku nie wiedział, ale nie przeszkadza to filmowcom: kręcono tu m.in. horror „Zakonnica” i „Nosferatu” z 2024 r. Wokół zamku zachowało się też miasto hutników: od XIX w. Hunedoara żyła z żelaza, a w czasach komunizmu był tu jeden z największych kombinatów metalurgicznych w Rumunii.

Kruk, herb rodu Hunyadich, na kamiennej tarczy we wnętrzu zamku. Fot. ViperDex, CC BY-SA 3.0 ro, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Wejście długim drewnianym mostem na kamiennych filarach nad potokiem, najlepsze zdjęcie z parku po drugiej stronie.
- Sala Rycerska, Sala Sejmu z medalionami, kaplica i dziedziniec ze studnią.
- Galeria do wieży Neboisa (Nie bój się), ostatniego punktu obrony, i widok na miasto oraz dawną hutę.

> **Praktycznie.** Z Hațeg to ok. 25 km, ale w planie R3 przyjeżdżasz z Băile Herculane koło południa, w porze autokarów. W latach 2024–2026 trwał remont generalny, część sal mogła być zamknięta, a do trasy miały dojść nowe miejsca, m.in. Most Kaplicy i Niedźwiedzia Jama [do sprawdzenia]. Zdjęcia z dronów kadrują zamek jak w bajce, a w rzeczywistości tuż obok stoją bloki i tereny dawnej huty.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_w_Hunedoarze, en.wikipedia.org/wiki/Corvin_Castle, en.wikipedia.org/wiki/John_Hunyadi, en.wikipedia.org/wiki/Siege_of_Belgrade_(1456), en.wikipedia.org/wiki/Matthias_Corvinus, en.wikipedia.org/wiki/Bibliotheca_Corviniana, en.wikipedia.org/wiki/Gabriel_Bethlen, en.wikipedia.org/wiki/Vlad_the_Impaler

45.74910, 22.88830 (wikidata:Q126576)

RUMUNIA (HUNEDOARA) · DZIEŃ R3 · OPCJA

53 Sarmizegetusa Regia

Fot. Razvan Socol, CC BY-SA 3.0 ro, Wikimedia Commons

Typ	dackie, sanktuarium, unesco
Czas	pół dnia
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]; w 2026 r. prace konserwatorskie, w sierpniu 2026 otwarte tylko w soboty i niedziele 9–20 (stan na 2026-08, źródło: Agerpres); wcześniej zamknięte w poniedziałki (stan na 2023-09, źródło: G4Media) [do sprawdzenia]
UNESCO	od 1999 r. (twierdze dackie w Górach Orasztie)
Wys.	ok. 1000–1200 m (źródła podają różnie)
Twierdza	ok. 3 ha na pięciu tarasach, mur dacki
Dojście	od parkingu na końcu DJ705A ok. 1–2 km pod górę

> Decebal zaś, gdy jego stolica i cały kraj były już zajęte,
> a jemu samemu groziło pojmanie, odebrał sobie życie,
> a jego głowę zawieziono do Rzymu.
> Tak Dacja stała się poddaną Rzymian,
> a Trajan założył w niej miasta.
> Odnaleziono też skarby Decebala,
> choć ukryte były pod rzeką Sargetią, płynącą obok jego pałacu.
>
> — Kasjusz Dion, „Historia rzymska” LXVIII 14, 3–4 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Δεκέβαλος δέ, ὡς καὶ τὸ βασίλειον αὐτοῦ καὶ ἡ χώρα κατείληπτο σύμπασα
> καὶ αὐτὸς ἐκινδύνευεν ἁλῶναι, διεχρήσατο ἑαυτόν,
> καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐς τὴν Ῥώμην ἀπεκομίσθη·
> καὶ οὕτως ἡ Δακία Ῥωμαίων ὑπήκοος ἐγένετο,
> καὶ πόλεις ἐν αὐτῇ ὁ Τραϊανὸς κατῴκισεν.
> εὑρέθησαν δὲ καὶ οἱ τοῦ Δεκεβάλου θησαυροί,
> καίτοι ὑπὸ τὸν ποταμὸν τὸν Σαργετίαν τὸν παρὰ τοῖς βασιλείοις αὐτοῦ κεκρυμμένοι.

RYS HISTORYCZNY

Wysoko w Górach Orasztie, wśród bukowych lasów, leżało polityczne i religijne serce królestwa Daków. Stolicę przeniósł tu pod koniec panowania król Burebista (zm. 44 p.n.e., panował od ok. 82 lub ok. 61 p.n.e.; źródła podają różnie). Był pierwszym władcą, który zjednoczył Daków i Getów w państwo sięgające od środkowego Dunaju po greckie miasta nad Morzem Czarnym. W wojnie domowej poparł Pompejusza, a Juliusz Cezar planował przeciw niemu wyprawę, którą przerwało zabójstwo dyktatora. Sam Burebista zginął wkrótce potem w spisku dackich możnych. Największy rozkwit stolica przeżyła za Decebala, który w latach 87–106 n.e. stawiał czoło Rzymowi. Na pięciu sztucznych tarasach zbudowano twierdzę o powierzchni ok. 3 ha. Jej mury wznoszono techniką zwaną murus dacicus: dwie ściany z ciosów wapiennych połączone drewnianymi belkami, z wypełnieniem z ziemi i kamieni. Na zboczach poniżej stały domy, warsztaty i kuźnie. Bogatsze domy miały bieżącą wodę doprowadzaną ceramicznymi rurami. Wśród znalezisk jest naczynie z wytłoczonym napisem „DECEBALVS PER SCORILO” i zestaw instrumentów lekarskich.

Około 100 m od bramy twierdzy brukowana droga prowadziła na taras sakralny. Stały tu prostokątne świątynie z rzędów kamiennych podstaw dawnych drewnianych kolumn oraz dwa okrągłe sanktuaria. Duże sanktuarium okrągłe, z kręgami słupów z andezytu i drewna, bywa porównywane do Stonehenge i odczytywane jako kalendarz. Obok leży „Słońce z andezytu”, okrągły kamienny bruk z promieniami, który mógł

służyć jako ołtarz albo zegar słoneczny. Według Herodota Getowie i Dakowie czcili Zalmoksisa, który obiecywał, że po śmierci nie umrą, lecz przejdą do miejsca wiecznego szczęścia. Co pięć lat mieli wysyłać do niego posłańca, rzucając wybranego młodzieńca na włócznie. Grecy twierdzili, że Zalmoksis był niewolnikiem Pitagorasa, a Dakom pokazał się po trzech latach ukrycia w podziemnej komnacie.

Koniec przyszedł w drugiej wojnie dackiej. W 106 r. legiony cesarza Trajana (53–117, panował od 98 r.) oblegały stolicę, odcięły jej wodę i zdobyły ją. Decebal uciekł w góry i, osaczony przez rzymską jazdę, odebrał sobie życie, żeby nie iść w triumfie do Rzymu. Zdradzony przez swojego powiernika Bicilisa, Rzymianie odnaleźli też królewski skarb ukryty w korycie rzeki Sargetia. Sanktuaria zostały zburzone, a na ruinach osiadł rzymski garnizon. Wojnę opowiada płaskorzeźba na Kolumnie Trajana w Rzymie. Dla Rumunów Decebal jest bohaterem narodowym i symbolem oporu wobec imperium. Razem z Trajanem bywa nazywany „ojcem narodu”, bo rumuńska tradycja historyczna wywodzi naród z połączenia Daków z rzymskimi osadnikami. W czasach Ceaușescu władze uczciły z pompą 2050. rocznicę „scentralizowanego państwa” Burebisty (1980).

Historia nie skończyła się na Rzymianach. Po 1990 r. okolicę plądrowali poszukiwacze skarbów z wykrywaczami metali. Nielegalnie wywieziono za granicę m.in. złote spiralne bransolety i złote monety z napisem KOSON. Część bransolet Rumunia odzyskała i pokazuje je dziś w Muzeum Historii Narodowej w Bukareszcie. W 2011 r. budowa parkingu bez nadzoru archeologów uszkodziła mur twierdzy, dlatego stanowisko jest dziś pilnowane całą dobę. Dla wielu Rumunów to miejsce niemal święte, które przyciąga też miłośników ezoteryki i romantycznych teorii o dackich korzeniach narodu.

Złote spiralne bransolety dackie odzyskane po nielegalnym wywozie; Muzeum Historii Narodowej Rumunii w Bukareszcie. Fot. Jorge Láscar from Australia, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Złoty stater z napisem KOSON (połowa I w. p.n.e.), moneta z tych samych skarbów, które rabowano wokół Sarmizegetusy. Fot. CNG, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Spacer od kasy przez bramę twierdzy i brukowaną drogę na taras sakralny.
- Sanktuaria okrągłe i prostokątne oraz Słońce z andezytu, najlepiej rano, gdy w lesie jest chłodno i pusto.
- Dojazd doliną potoku Grădiștea (DJ705A): wąska asfaltowa droga wśród lasów, po drodze ruiny innych dackich twierdz, Costești i Blidaru [do sprawdzenia].

> **Praktycznie.** Z Hațeg to ok. 55 km w jedną stronę (ok. 1 h 10 min) bocznymi drogami przez Călan i Boșorod albo dłużej przez Orăștie i Costești; ostatni odcinek DJ705A jest wąski i śliski po deszczu, a z parkingu idzie się jeszcze ok. 1–2 km pod górę [do sprawdzenia]. Przed wyjazdem sprawdź dni

> otwarcia, bo w 2026 r. z powodu prac konserwatorskich stanowisko bywało otwarte tylko w weekendy, a wcześniej było zamknięte w poniedziałki. Wstęp płatny, w 2023 r. tylko gotówką [do sprawdzenia]. W obecnym planie R3 (z Băile Herculane do Oradei) na wypad brakuje czasu, więc to opcja na dodatkowy nocleg w Krainie Hațeg.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Sarmizegetusa_Regia, en.wikipedia.org/wiki/Sarmizegetusa_Regia, en.wikipedia.org/wiki/Burebista, en.wikipedia.org/wiki/Decebalus

45.62278, 23.31028 (wikidata:Q739802)

54 RUMUNIA (ALBA, GÓRY ZACHODNIORUMUŃSKIE) · DZIEŃ R3 · OPCJA

Góra Găina: Târgul de fete (Targ dziewcząt)

Typ	folklor, swieto, gory
Czas	pół dnia
Wstęp	bez opłat
Wys.	1486 m (szczyt Găina)
Tradycja	znana od 1816 r. [do sprawdzenia]
Wydarzenia	Târgul de fete, weekend przy 20 lipca (2026: 18–19 lipca); termin 2027 [do sprawdzenia]

> Każda rodzina, która ma dorosłą córkę, rozbija na górze namiot, w którym układa się posag,
> a starsi rodziny czekają na swatów.
> Potem przychodzą młodzieńcy w towarzystwie swoich rodzin i przynoszą, co mają najlepszego,
> zwłaszcza pas albo przepaskę pełną złota i srebra,
> a gdy wybiorą sobie narzeczoną, odbywają się publiczne zaręczyny.
>
> — Mihai Eminescu, „Rumuni z Węgier, Siedmiogrodu i Bukowiny” „Timpul”, 10 lipca 1881 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Orice familie care are o fată mare [î]și întinde pe munte cort, în care se așază zestrea,
> și fruntașii familiei așteaptă pe pețitori.
> Apoi vin junii, însoțiți de familiele lor, și aduc ce au mai bun,
> mai ales o cingătoare sau brâu plin de aur și argint,
> și, după ce și-au ales o mireasă, se face logodna publică.

RYS HISTORYCZNY

Găina (1486 m) to najwyższy szczyt masywu o tej samej nazwie w Górach Zachodniorumuńskich (Apuseni), nad gminą Avram Iancu w krainie Moților. Jej rozległy, trawiasty płaskowyż był od wieków miejscem spotkań mieszkańców kilkudziesięciu górskich wsi z obu stron gór. W dniu św. Eliasza (20 lipca) albo w najbliższą niedzielę przychodzili tu handlować bydłem, drewnianymi naczyniami i narzędziami, załatwiać sprawy i bawić się. Tradycja jarmarku sięga co najmniej początku XIX w., źródła podają rok 1816 [do sprawdzenia].

Nazwa „Targ dziewcząt” rozpala wyobraźnię, ale nikt tu dziewcząt nie sprzedawał. W rozproszonych górskich osadach młodzi rzadko mieli okazję się poznać, więc jarmark był świetną okazją do swatów. Rodziny panien na wydaniu przynosiły skrzynie z posagiem i wystawiały je w namiotach, a gdy para się dogadała, wymieniała się chustami i zaczynało

się wesele z muzyką. Wierzono, że ślub zawarty na górze przynosi szczęście. Symbolem święta jest tulnic, długa drewniana trąba owinięta korą, na której pasterze i gospodarze dawniej porozumiewali się między wzgórzami. Na Găinie grają na nich zwłaszcza kobiety, tzw. tulnicărese.

Dziś to dwudniowy festyn: w sobotę jarmark rzemieślników i koncerty, w niedzielę rano uroczystość ku czci Avrama Iancu i występy zespołów ludowych w strojach z Alby, Bihoru, Hunedoary i Aradu. Avram Iancu (1824–1872), adwokat z pobliskiej Vidry de Sus (dziś wieś nosi jego imię), w latach 1848–1849 dowodził powstaniem Rumunów z Apuseni przeciw wojskom rewolucyjnych Węgier. Po przeciwnej stronie dowodził wtedy w Siedmiogrodzie Polak, gen. Józef Bem. Górale nazywali Iancu „Crăișorul Munților”, książątkiem gór. Po 1849 r. władze austriackie, którym był wierny, aresztowały go i śledziły, a on resztę życia przewędrował w biedzie po Apuseni. W 2016 r. Rumunia ogłosiła go Bohaterem Narodu Rumuńskiego. Na najwyższym punkcie góry stoi Krzyż Iancu (Crucea Iancului), postawiony w 1924 r. na stulecie jego urodzin i poświęcony podczas jarmarku w obecności króla Ferdynanda I. Według miejscowej tradycji w lipcu 1852 r. na jarmark przybył cesarz Franciszek Józef, licząc na spotkanie z Iancu, ale ten odmówił [do sprawdzenia].

Najlepsze lata święto ma za sobą: dwie, trzy dekady temu na płaskowyż wchodziło nawet 100 tys. ludzi, w 2026 r. mniej niż 10 tys. przez dwa dni. To odpowiednik greckich panigyri, które w ten sam dzień proroka Eliasza odbywają się na szczytach w całej Grecji.

Kobiety grające na tulnicach w Górach Zachodniorumuńskich (Apuseni), zdjęcie z drugiej połowy XX w. Fot. Szabó Tamás, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Płaskowyż na szczycie: stragany, muzyka, tulnicărese i rozległa panorama Apuseni.
- Rano w niedzielę uroczystości i najwięcej ludzi w strojach ludowych.
- Poza świętem: spokojny, widokowy grzbiet i wieś Avram Iancu w dolinie.

> **Praktycznie.** Ma sens tylko wtedy, gdy termin jarmarku pokrywa się z przejazdem; w 2026 r. był to weekend 18–19 lipca, a termin w 2027 r. trzeba sprawdzić. Na płaskowyż z gminy Avram Iancu prowadzi droga szutrowa, przejezdna dla aut osobowych, ale w dniu święta zatłoczona i po deszczu błotnista; parkuje się tylko w wyznaczonych miejscach. Na górze bywa zimno i wietrznie, a burze w lipcu są częste, więc kurtka przeciwdeszczowa obowiązkowo.

Źródła: ro.wikipedia.org/wiki/Muntele_Găina, en.wikipedia.org/wiki/Avram_Iancu, alba24.ro/foto-targul-de-fete-de-pe-muntele-g...

46.39500, 22.73500 (przybliżone)

POWRÓT, DZIEŃ 4 · WĘGRY I SŁOWACJA

R4: Oradea → Polska

Tranzyt przez Węgry i Słowację do Polski.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras.

Region: Transilvania și Crișana (Siedmiogród i Kriszana) – opis w rozdziale „R3: Băile Herculane → Oradea”.

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
R4	Oradea → Węgry → Słowacja → Polska	~235–275 (ORS, szacunkowo)	–

ZANIM RUSZYSZ

- **Zmiana czasu:** za granicą rumuńsko-węgierską (Borș) cofasz zegarek o godzinę. Granica jest w Schengen od 2025 r., bez stałych kontroli.
- **Winiety:** na węgierskie autostrady potrzebna e-matrica w kategorii D1M (motocykl), kupiona online przed wjazdem; ceny w 2026 r. różnią się między źródłami [do sprawdzenia]. Na Słowacji motocykle są zwolnione z e-winiety (stan na 2025) [do sprawdzenia].
- **Zero promili:** na Węgrzech i Słowacji obowiązuje zakaz jazdy po jakimkolwiek alkoholu, także rano po wieczorze w Oradei.

PO DRODZE

- **Oradea przed wyjazdem:** jedno z najbogatszych w secesję miast Europy Środkowej, z ulicą Republicii i pasażem Pałacu Czarnego Orła ze szklanym dachem i witrażem z orłem. Na placu Unirii stoi Kościół z Księżycem, którego mechanizm pokazuje fazy Księżyca.
- **Debreczyn:** „kalwiński Rzym”, z Wielkim Kościołem Reformowanym, w którym Lajos Kossuth ogłosił w kwietniu 1849 r. detronizację Habsburgów. Przejazd obwodnicą wystarczy, żeby zobaczyć żółte wieże.
- **Hortobágy (droga 33 w stronę M3 i Miszkolca):** najstarszy park narodowy Węgier (1973) i puszta z listy UNESCO od 1999 r. Droga przecina płaski step z szarym bydłem węgierskim, owcami racka i kamiennym Mostem Dziewięciu Łuków z XIX w. Alternatywnie przez Nyíregyházę do Tokaju (region winiarski UNESCO od 2002 r., u zbiegu Bodrogu i Cisy) i przez Sátoraljaújhely na Słowację.
- **Koszyce:** katedra św. Elżbiety, największy kościół Słowacji i najdalej na wschód wysunięta gotycka katedra tego typu, z grobem księcia Franciszka II Rakoczego.

Odłożone

Miejsca, które nie mieszczą się w tej podróży. Pełne opisy są w repozytorium.

- **55. Amfipolis: grobowiec Kasta i Lew z Amfipolis** – Serres (Macedonia)
- **56. Wąwóz Wouraikos i kolej Odontotos** – Achaja (Peloponez)

Język w podróży

Większość dni trasy wypada w Grecji, więc najważniejszy jest grecki. W turystycznych miejscach wystarczy angielski, ale w wioskach Mani, Epiru i w warsztatach kilka zwrotów po grecku bardzo pomaga. Na przejazdach przez Albanię, Bułgarię i Rumunię przyda się krótki zestaw na końcu.

Jak czytać wymowę

Wymowa jest zapisana po polsku, w przybliżeniu. Wielkie litery oznaczają akcent, który w greckiej pisowni zaznacza znak nad samogłoską (ά, έ, ή…).

- **th** – jak angielskie th w think (θ)
- **dh** – jak angielskie th w this (δ)
- **gh** – miękkie, gardłowe g, coś między g a h (γ przed a, o, u)
- **j** – jak polskie j (γ przed e, i)
- **ch** – jak polskie ch (χ)
- **w** – jak polskie w (β)

Kolumna „Transliteracja” podaje zapis łacinką, jaki widać na drogowskazach.

Grecki

Sytuacja	Zwrot	Transliteracja	Wymowa
Powitanie	Καλημέρα. / Γεια σας.	Kaliméra. / Ya sas.	kaliMEra / JA sas
Podziękowanie	Ευχαριστώ.	Efcharistó.	efcharisTO
Stacja	Πού είναι το πιο κοντινό βενζινάδικο;	Poú eínai to pio kontinó venzinádiko?	pu INe to pjo kondiNO wenziNAdhiko
Tankowanie	Γεμάτο αμόλυβδη, παρακαλώ.	Gemáto amólyvdi, parakaló.	jeMAto aMOliwdhi, parakaLO
Warsztat	Ψάχνω συνεργείο για μηχανές.	Psáchno synergeío gia michanés.	PSAchno sinerJIo ja michaNES
Przebita opona	Έχω σκασμένο λάστιχο.	Écho skasméno lásticho.	Echo skazMEno LAsticho
Nowa opona		Chreiázomai kainoúrgio lásticho.	chriAzome keNURjo LAsticho

Sytuacja	Zwrot	Transliteracja	Wymowa
	Χρειάζομαι καινούργιο λάστιχο.		
Nocleg	Έχετε ελεύθερο δωμάτιο για απόψε;	Échete eléfthero domátio gia apópse?	Echete eLEfthero dhoMAtio ja aPOpse
Parking	Πού μπορώ να παρκάρω τη μηχανή;	Poú boró na parkáro ti michaní?	pu boRO na parKAro ti michaNI
Garaż	Υπάρχει γκαράζ για τη μηχανή;	Ypárchei garáz gia ti michaní?	iPARchi gaRAZ ja ti michaNI
Policja	η αστυνομία / η τροχαία (drogówka)	i astynomía / i trochaía	i astinoMIa / i troCHEa
Wypadek	Είχα ατύχημα.	Eícha atýchima.	ICha aTIchima
Pomoc drogowa	Χρειάζομαι οδική βοήθεια.	Chreiázomai odikí voítheia.	chriAzome odhiKI woIthia
Droga otwarta?	Είναι ανοιχτός ο δρόμος;	Eínai anoichtós o drómos?	INe anichTOS o DHROmos
Pogoda w górach	Τι καιρό θα κάνει στο βουνό;	Ti kairó tha kánei sto vounó?	ti keRO tha KAni sto wuNO
Pożar w okolicy?	Υπάρχει φωτιά στην περιοχή;	Ypárchei fotiá stin periochí?	iPARchi foTJA stin perioCHI

Na stacjach paliwo bezołowiowe to **αμόλυβδη** (amólyvdi), a olej napędowy **πετρέλαιο** (petrélaio, peTRElejo). Uwaga: **ναι** (ne) znaczy „tak”, a „nie” to **όχι** (Ochi).

Albański (D0–D1)

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Podziękowanie	Faleminderit.	falemindeRIT
Stacja	Ku është karburanti më i afërt?	ku ESZt karbuRANti me i Afert
Przebita opona	Kam një gomë të shpuar.	kam nie GOme te SZPUar
Parking	Ku mund ta parkoj motorin?	ku mund ta parKOJ moTOrin

Bułgarski (R1)

Sytuacja	Zwrot	Transliteracja	Wymowa
Podziękowanie	Благодаря.	Blagodarya.	blagodaRIA
Stacja	Къде е най-близката бензиностанция?	Kade e nay-blizkata benzinostantsiya?	kyDE e naj-BLIzkata benzinoSTANcija
Przebita opona	Имам спукана гума.	Imam spukana guma.	Imam SPUkana GUma

W Bułgarii skinienie głową bywa odwrotne: kiwanie w górę i w dół może znaczyć „nie”.

Rumuński (R2–R3)

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Podziękowanie	Mulțumesc.	mulcuMESK
Stacja	Unde este cea mai apropiată benzinărie?	UNde JEste cia maj apropiJAte benzineRIe
Przebita opona	Am pană de cauciuc.	am PAne de kauCZUK
Parking	Unde pot parca motocicleta?	UNde pot parKA motoczikLEta

Przed wyjazdem

Zwroty najlepiej zapamiętać, mówiąc je na głos, a nie tylko czytając. Grecki ma kilka dźwięków, których nie ma w polskim (θ, δ, γ), więc warto je przećwiczyć z nagraniami albo z osobą mówiącą po grecku. Na razie nie ma tu rekomendacji serwisu do ćwiczeń: linguatrener.eu nie wymienia greckiego wśród języków (stan na 2026-10-17), więc sprawdzimy to ponownie przed wyjazdem.

Logistyka: promy, drogi, formalności

Stan na 2026-10-17. Ceny i rozkłady na lipiec 2027 trzeba sprawdzić ponownie przed wyjazdem. Źródła są podane przy danych i w zrodla.md.

Promy na trasie

Odcinek	Dzień	Przewoźnik	Czas	Cena: pasażer + motocykl >250 cm³
Astakos → Sami (Kefalonia)	D3	Ionion Pelagos	ok. 2–2,5 h [do sprawdzenia]	13 € + 20 € (stan na 2026-10, źródło: cennik ionionpelagos.com)
Sami → Pisaetos (Itaka)	D4	Ionion Pelagos	ok. 30–50 min [do sprawdzenia]	5 € + 12 € (stan na 2026-10, źródło: cennik ionionpelagos.com)
Pisaetos (Itaka) → Patras	D5	Levante Ferries	ok. 4 h 20 min	pasażer ok. 15 €, pojazdy od ok. 20 €, motocykl [do sprawdzenia] (stan na 2026-10, źródło: Ferryscanner)
Methana → Pireus (wariant)	D8	Saronic Ferries	ok. 2 h	[do sprawdzenia]

- Rozkład letni Ionion Pelagos nie jest podany przy cenniku. Przewoźnik sprzedaje bilety głównie w biurach na wyspach, więc w lipcu bezpieczniej kupić bilet na kolejny odcinek zaraz po przypłynięciu [do sprawdzenia, czy jest sprzedaż online].
- Linia Itaka–Patras jest sezonowa (ok. czerwiec–wrzesień). Część rejsów może zawijać do Sami. Agregatory podają sprzeczne liczby kursów w tygodniu, więc rozkład na lipiec 2027 [do sprawdzenia].
- Prom Methana–Pireus: w czacie z 2026-10 źródła podawały od jednego do pięciu rejsów tygodniowo w sezonie, a motocykle zabierają tylko niektóre statki [do sprawdzenia].
- Przy rejsach w upale: motocykl na pokładzie samochodowym się nagrzewa, więc nie zostawiać w kufrach rzeczy wrażliwych na temperaturę.

Alternatywa: prom z Włoch

Plan zakłada dojazd lądem przez Czarnogórę i Albanię. Na wypadek zmiany planu albo powrotu promem (stan na 2026-10, źródło: Ferryhopper):

Trasa	Przewoźnicy	Czas	Częstotliwość
Brindisi → Igumenitsa	Grimaldi Lines	ok. 8 h	co najmniej raz dziennie
Bari → Igumenitsa	Superfast; Ventouris sezonowo	8,5–13 h	1–3 dziennie
Ancona → Igumenitsa	Grimaldi, Superfast	16,5–21,5 h	1–3 dziennie
Ancona → Patras	Superfast	21–27 h	do 6 tygodniowo
Bari → Patras	[do sprawdzenia]	ok. 16,5 h	co najmniej raz dziennie

- Igumenitsa leży ok. 90 km od Ioanniny, więc prom do Igumenitsy pasuje do startu D1.
- Ceny z motocyklem zależą od sezonu i rodzaju miejsca (pokład, fotel, kabina). W lipcu rezerwować z wyprzedzeniem [ceny do sprawdzenia].

Opłaty drogowe dla motocykli

Kraj	Zasada	Stan i źródło
Czarnogóra	na trasie wybrzeżem brak bramek, tunel Sozina poza trasą [do sprawdzenia]	–
Albania	na trasie wybrzeżem brak bramek [do sprawdzenia]	–
Grecja	autostrady płatne na bramkach, motocykle mają osobną, najniższą kategorię. Przykłady z 2026 r.: Olympia Odos (Patras–Korynt–Eleusis) 1,50–2,70 € na bramce głównej, Moreas (Korynt–Trypolis–Kalamata, Lefktro–Sparta) 1,00–2,40 €, Nea Odos (Antirrio–Ioannina) 2,50–2,90 €, most Rio–Antirrio 2,50 €	2026-01, źródło: Proto Thema
Bułgaria	motocykle zwolnione z e-winiety	2026, źródło: Tollwayr
	motocykle przejeżdżają bezpłatnie	2026-10, źródło: ADAC

Kraj	Zasada	Stan i źródło
Most Widyń–Calafat		
Rumunia	motocykle zwolnione z winiety (rovinieta)	2026-10, źródło: ADAC
Węgry	motocykle potrzebują e-winiety, kategoria D1M: 1 dzień 2770 HUF, 10 dni 3450 HUF, miesiąc 5590 HUF	2026, źródło: hungary-vignette.eu
Słowacja	motocykle bez winiety	2026-10, źródło: tolls.eu

Na Węgrzech kupić e-winietę przed wjazdem na autostradę (odcinek z Oradei przez Debreczyn) albo jechać drogami krajowymi.

Formalności i granice

- **Zielona karta:** wymagana w Albanii. Czarnogóra i Serbia (wariant Lepenski Vir) uznają polskie OC bez zielonej karty (stan na 2026-08, źródło: Rankomat). Wziąć wydruk karty, bo na bałkańskich granicach wersja elektroniczna bywa nieakceptowana. Sprawdzić, czy kod AL nie jest przekreślony.
- **Granice zewnętrzne UE:** Chorwacja → Czarnogóra → Albania → Grecja to trzy przejścia z kontrolą paszportową. Bułgaria i Rumunia są w strefie Schengen, więc od Grecji do Polski kontroli nie ma (poza wariantem przez Serbię).
- **EES** (unijny system wjazdu i wyjazdu z rejestracją biometryczną, w pełni działa od 2026-04-10) nie dotyczy obywateli UE, ale wydłuża kolejki na granicach zewnętrznych latem. Przekraczać je wcześnie rano.
- Dokumenty i polisy trzymać poza repo.

Upał, pożary, zamknięcia

- Lipiec w Grecji to często 35–40 °C. Rytm dnia: rano widokowe odcinki i zwiedzanie, w południe muzeum, prom albo kąpiel.
- W czasie fal upałów Ministerstwo Kultury zamyka stanowiska archeologiczne w godz. 12–17 (np. Eleusis 23–25 lipca 2025). Sprawdzać komunikaty dzień wcześniej.

- Latem zdarzają się pożary lasów, a drogi w ich pobliżu są zamykane. Śledzić lokalne komunikaty i ostrzeżenia z numeru 112 [do sprawdzenia: aplikacja lub serwis z mapą zamknięć].

Motocykl na miejscu

- **Tankowanie:** przy zasięgu ok. 350–400 km tankować przed Mani (za Areopoli stacje są rzadkie) i przed Apuseni [do sprawdzenia].
- **Parkowanie:** starówki Nafplio i Ioanniny oraz Delfy w sezonie są ciasne [zasady do sprawdzenia]. W Lindos i na Itace motocykl ułatwia parkowanie.
- **Przepisy:** kask obowiązkowy w każdym kraju na trasie. Kamizelka odblaskowa, filtrowanie w korkach i zasady używania interkomu w Grecji, Albanii, Bułgarii i Rumunii [do sprawdzenia].
- **Niedźwiedzie:** w rumuńskich Karpatach przy drogach pojawiają się niedźwiedzie przyzwyczajone do dokarmiania. Nie zatrzymywać się przy nich i nie zdejmować kasku do zdjęć.
- **Noclegi:** pokoje (domatia) i kempingi. Biwakowanie na dziko jest w Grecji zabronione. Do ceny noclegu dochodzi opłata klimatyczna za noc [kwota do sprawdzenia].

Nimfy: wątek przez całą trasę

Na tej trasie nimfy wracają kilka razy: w Grocie Nimf na Itace, w Grocie Koryckiej nad Delfami, nad rzekami Epiru, a na powrocie jako samodiwy w Bułgarii i iele w Rumunii. Poniżej jest krótkie wprowadzenie, żeby było wiadomo, czego w tych miejscach szukać.

Kim były nimfy

Nimfy były żeńskimi bóstwami przyrody niższej rangi, duchami konkretnego miejsca: źródła, drzewa, góry albo zatoki. Grecy dzielili je według żywiołu. Najady mieszkały w źródłach, strumieniach i rzekach, driady i hamadriady w drzewach, oready w górach, nereidy w morzu, a okeanidy uważano za córki Okeanosa. Żyły bardzo długo, ale nie zawsze uchodziły za nieśmiertelne. Według tradycji hamadriada umierała razem ze swoim drzewem. Greckie słowo nymphē znaczyło też „panna młoda” albo „młoda kobieta” i to podwójne znaczenie widać w całym kulcie.

Jak je czczono

Nie był to kult wielkich świątyń i państwowych świąt, tylko religia lokalna, wiejska i bliska codzienności. Nimfy czczono w grotach, zwłaszcza tych z wodą, przy źródłach i na brzegach rzek. Najczęściej towarzyszyli im Pan, Hermes i Acheloos, największy bóg rzeczny Grecji, przedstawiany jako byk z ludzką twarzą albo rogaty starzec.

Dary były skromne: mleko, miód, oliwa, woda, owoce, kwiaty, gliniane figurki, lampki i naczynka na wonności. Wiele libacji dla nimf było bez wina. W Grocie Koryckiej archeolodzy znaleźli ok. 22 tys. astragali, kostek ze stawu skokowego owiec i kóz, które pasterze zostawiali w darze. Bogatsi wierni fundowali reliefy wotywne.

Nimfy odpowiadały za sprawy bardzo praktyczne:

- **Woda i urodzaj.** Dawały źródła, pastwiska i płodność stad, dlatego czcili je przede wszystkim pasterze i rolnicy.
- **Małżeństwo.** Przed ślubem panna młoda w Atenach kąpała się w wodzie ze świętego źródła, przynoszonej w wysokim naczyniu zwanym loutrophoros. Dziewczęta przed zamążpójściem ofiarowywały nimfom swoje zabawki.

- **Opieka nad dziećmi.** W mitach nimfy wychowały małego Zeusa na Krecie i Dionizosa na Nysie, więc uchodziły za opiekunki niemowląt i dorastającej młodzieży. Chłopcy wchodzący w dorosłość ofiarowywali swoje włosy rzekom.
- **Uzdrawianie.** Wiele źródeł uważano za lecznicze dzięki nimfom, które w nich mieszkały.

Opętani przez nimfy

Grecy wierzyli, że nimfy mogą człowieka „pochwycić". Taki nympholeptos doznawał natchnienia, daru proroctwa albo szaleństwa. Nie zawsze był to stan zły. Archedemos z Tery, który w V w. p.n.e. urządził sanktuarium w grocie w Vari w Attyce, sam nazywał się w inskrypcjach nimfoleptą i pisał, że zrobił to z rady nimf. Wykuł w skale swój wizerunek z narzędziami kamieniarza. Sokrates w „Fajdrosie" Platona, siedząc nad Ilissosem obok sanktuarium Acheloosa i nimf, żartuje, że miejsce natchnęło go do niezwykle kwiecistej mowy.

Jak je przedstawiano

Wyobrażeń nimf zachowało się wiele, choć rzadko są to wielkie posągi:

- **Reliefy wotywne** z grot i sanktuariów, głównie z IV w. p.n.e. Typowa scena: trzy nimfy w korowodzie, trzymające się za ręce, prowadzone przez Hermesa, obok Pan z fletnią i rogata głowa Acheloosa wyłaniająca się ze skały. Najwięcej takich reliefów, także z groty w Vari, jest w Narodowym Muzeum Archeologicznym w Atenach.
- **Tabliczki z Pitsy** koło Sykionu (ok. 550–500 p.n.e.), rzadko zachowane malowane deski drewniane. Na najlepiej zachowanej rodzina idzie z jagnięciem do ołtarza przy wtórze aulosu i liry. Napis poświęca dar nimfom, choć część opisów odczytuje go jako dar dla Charyt. Też w Atenach.
- **Figurki terakotowe** z grot: tańczące nimfy, nimfy z dzieckiem, Pan. Z czasem robiono też całe miniaturowe groty z nimfami, jak terakotowa kapliczka z II w. p.n.e. w Luwrze. Figurki znaleziono w Grocie Nimf na Itace (są w muzeum w Vathy) i w Grocie Koryckiej (część znalezisk pokazuje muzeum w Delfach [do sprawdzenia]).
- **Nereidy** w wilgotnych, przylegających szatach, jakby właśnie wyszły z morza, na Pomniku Nereid z Ksantos w Licji (ok. 390–380 p.n.e., dziś w British Museum) i na wielu wazach, gdzie towarzyszą Achillesowi i jego matce Tetydzie.
- **Nymphaea**, czyli monumentalne fontanny epoki hellenistycznej i rzymskiej, z posągami nimf trzymających muszle albo dzbany z wodą.

Gdzie spotkamy je na trasie

- **D2, Epir i Etolia:** rzeki Epiru, z Acheronem na czele, i ujście Acheloosa ok. 20 km na południe od Astakos.
- **D4, Itaka:** Grota Nimf, w której według „Odysei” Feakowie złożyli skarby śpiącego Odyseusza; figurki nimf z wykopalisk są w muzeum w Vathy.
- **D9, Delfy:** Grota Korycka, sanktuarium Pana i nimf korykijskich na Parnasie.
- **R1–R4, Bułgaria i Rumunia:** samodiwy i iele, ludowe następczynie nimf, piękne i groźne duchy wód i lasów.

Wiara w nimfy przetrwała też w samej Grecji. Przez stulecia na wsi opowiadano o neraidach (od nereid), zjawach źródeł, gór i rozstajów, które jak dawne nimfy potrafiły uwodzić, porywać i doprowadzać do szaleństwa. Warto zapytać o nie w wiejskim kafenio.

Źródła

- Wikipedia (en): Vari Cave
- Wikipedia (en): Pitsa panels
- Wikipedia (en): Nympholepsy
- Zdjęcia reliefów i figurek: galerie w kartach Groty Nimf i Groty Koryckiej (Wikimedia Commons).
- Wikipedia (en): Corycian Cave
- Muzeum Akropolu: sceny weselne, kąpiel panny młodej
- Platon, „Fajdros”; Homer, „Odyseja”, ks. XIII; Hezjod, fragmenty o długości życia nimf.

Źródła i licencje

- Opisy miejsc i regionów, plan i notatki: Piotr Goliasz, licencja CC BY 4.0 (https://gitlab.com/p.goliasz/moto).
- Współrzędne: Wikidata (CC0) i OpenStreetMap (© OpenStreetMap contributors, ODbL).
- Mapy: kontury Natural Earth (domena publiczna); linie trasy to schemat, nie przebieg dróg, poza dniami z plikami GPX, gdzie linia pokazuje przebieg z OpenRouteService. Piktogramy: własne.
- Dzienne pliki GPX (warianty autostrada i lokalne): © openrouteservice.org by HeiGIT | Map data © OpenStreetMap contributors; wygenerowane bez planera tras, przed jazdą sprawdź je w planerze albo na nawigacji.
- Zdjęcie regionu „Shqipëria e Jugut (Albania Południowa)”: Pasztilla aka Attila Terbócs, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Llogara,_Vlor%C3%AB,_Albania_2015_06.jpg
- Zdjęcie regionu „Shqipëria e Jugut (Albania Południowa)” (Bunkry typu QZ przy plaży w okolicy Himary; w tle...): autor nieznany, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bunkers-Himar%C3%AB.JPG
- Zdjęcie regionu „Ípeiros / Ήπειρος (Epir)”: Calistemon, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kalogeriko_Bridge,_September_2022_01.jpg
- Zdjęcie regionu „Ípeiros / Ήπειρος (Epir)” (Most w Arcie na rzece Arachthos, bohater ballady o żonie...): Zahos Anastasiadis, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:ARTA-BRIDGE.jpg
- Zdjęcie regionu „Ípeiros / Ήπειρος (Epir)” (Jezioro Pamvotida w Ioanninie, nad nim pasmo Mitsikeli (1810 m)): Pudelek (Marcin Szala), CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pamvotida_Lake_(%CE%9B%CE%AF%CE%BC%CE%BD%CE%B7_%CE%A0%CE%
- Zdjęcie regionu „Iónia Nisiá / Ιόνια Νησιά (Wyspy Jońskie)”: HettieKEF, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_sea_channel_between_Kefalonia_Island_and_Ithaca_Island_as_seen_from_F
- Zdjęcie regionu „Iónia Nisiá / Ιόνια Νησιά (Wyspy Jońskie)” (Port i miasto Vathy na Itace, litografia Edwarda Leara z...): Edward Lear, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Harbour_and_Town_of_Vath%C3%BD_-_Ithaca_-_Lear_Edward_-_1863.jpg

- Zdjęcie regionu „Pelopónnisos (Peloponez)”: George E. Koronaios, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Modern_Sparta_and_Mt._Taygetos.jpg
- Zdjęcie regionu „Pelopónnisos (Peloponez)” (Zatoka Itylo, brama do Mani; nad jej brzegiem leży...): Πεζοπορικός Όμιλος, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%CE%9A%CF%8C%CE%BB%CF%80%CE%BF%CF%82_%CE%9F%CE%AF%CF%84%
- Zdjęcie regionu „Pelopónnisos (Peloponez)” (Lagia, wieżowa wioska w Mani Wewnętrznym): C messier, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%CE%9B%CE%AC%CE%B3%CE%B9%CE%B1_DJI_4570.jpg
- Zdjęcie regionu „Stereá Elláda / Roúmeli (Grecja Środkowa)”: Chavakismanolis, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mt._Parnassus_%26_Kopaida.jpg
- Zdjęcie regionu „Stereá Elláda / Roúmeli (Grecja Środkowa)” (Arachowa na zboczu Parnasu, ok. 950 m n.p.m.): Юкатан, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arachova_panorama.jpg
- Zdjęcie regionu „Stereá Elláda / Roúmeli (Grecja Środkowa)” (Podziemna kopalnia boksytu w masywie Parnasu): Dr Petros Tzeferis, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Parnassus_bauxite_51.jpg
- Zdjęcie regionu „Makedonía (Macedonia grecka)”: Tolis181, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%CE%98%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%82_%
- Zdjęcie regionu „Makedonía (Macedonia grecka)” (Biała Wieża w Salonikach, osmańska baszta portowa, od...): Hermann Hammer, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:White_Tower_in_Thessaloniki.jpg
- Zdjęcie regionu „Makedonía (Macedonia grecka)” (Pinios w dolinie Tempe, między Olimpem a Ossą, na...): Filos96, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pineios_River_(Thessaly)_through_the_Vale_of_Tempe.JPG
- Zdjęcie regionu „Западна България (zachodnia Bułgaria)”: Ymblanter, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stara_Planina_in_Berkovitsa.jpg
- Zdjęcie regionu „Западна България (zachodnia Bułgaria)” (Skały wąwozu Kresna, którym Struma przebija się między...): Krzysztof Ziarnek, Kenraiz, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kresna_Gorge_kz02.jpg
- Zdjęcie regionu „Западна България (zachodnia Bułgaria)” (Twierdza Baba Wida nad Dunajem w Widyniu, siedziba cara...): Erik Cleves

Kristensen, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Baba_Vida_Castle_(27379217451).jpg
- Zdjęcie regionu „Oltenia și Banat (Oltenia, czyli Mała Wołoszczyzna, i Banat)”: FlaC, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cazanele_Dunarii.jpg
- Zdjęcie regionu „Oltenia și Banat (Oltenia, czyli Mała Wołoszczyzna, i Banat)” (Łaźnie Neptuna z lat 80. XIX w. i żeliwny most nad Cerną...): Aiciastat, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ansambul_B%C4%83ilor_Neptun_%C8%99i_Podul_de_fier_forjat_din_B%C4%83
- Zdjęcie regionu „Oltenia și Banat (Oltenia, czyli Mała Wołoszczyzna, i Banat)” (Filar mostu Trajana na rumuńskim brzegu Dunaju w...): Dan Mihai Pitea, CC BY-SA 3.0 ro, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Piciorul_Podului_lui_Traian,_malul_rom%C3%A2nesc_(19_august_2009).jpg
- Zdjęcie regionu „Transilvania și Crișana (Siedmiogród i Kriszana)”: Nicu Farcaș, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Apuseni_Mountains_2016.JPG
- Zdjęcie regionu „Transilvania și Crișana (Siedmiogród i Kriszana)” (Drewniana cerkiew w Hinchiriș w okręgu Bihor): Bogdan Ilieș. Original uploader was Bogdan salaj at ro.wikipedia, CC BY 2.5, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Biserica_de_lemn_din_Hinchiri%C5%9F.jpg
- Zdjęcie regionu „Transilvania și Crișana (Siedmiogród i Kriszana)” (Pasaż Pałacu Czarnego Orła w Oradei (1907–1908) ze...): Silviunastase, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Palatul_Vulturul_Negru_(interior)_Oradea.jpg
- Cytat w karcie „Dodona (Dodoni)”: Homer, „Odyseja” XIV 327–330, przeł. Lucjan Siemieński (1873), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Odysseja/Pie%C5%9B%C5%84_czternasta
- Cytat w karcie „Dodona (Dodoni)”: Homer, „Iliada” XVI 233–235, przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Iliada_(Dmochowski)/Xi%C4%99ga_XVI
- Cytat w karcie „Nekromanteion nad Acheronem (Mesopotamos)”: Homer, „Odyseja” X 509–515, przeł. Lucjan Siemieński (1873), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Odysseja/Pie%C5%9B%C5%84_dziesi%C4%85ta
- Cytat w karcie „Lefkada: przylądek Lefkatas i Porto Katsiki”: Menander, „Leukadia” fragment u Strabona (X 2, 9), przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0197:book=10:chapter=2:section=9

- Cytat w karcie „Grota Nimf (Marmarospilia), Itaka”: Homer, „Odyseja” XIII 102–112, przeł. Lucjan Siemieński (1873), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Odysseja/Pie%C5%9B%C5%84_trzynasta
- Cytat w karcie „Pałac Nestora (Ano Englianos)”: Homer, „Odyseja” III 1–9, przeł. Lucjan Siemieński (1873), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Odysseja/Pie%C5%9B%C5%84_trzecia
- Cytat w karcie „Świątynia Apollina Epikuriosa w Bassaj (Vasses)”: Pauzaniasz, „Wędrówka po Helladzie” VIII 41.7–9, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82_%CF%80%CE%B5%
- Cytat w karcie „Menelaion (sanktuarium Menelaosa i Heleny)”: Homer, „Odyseja” IV 71–75, przeł. Lucjan Siemieński (1873), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Odysseja/Pie%C5%9B%C5%84_czwarta
- Cytat w karcie „Mykeny (Mykines)”: Homer, „Iliada” II 569–580, przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Iliada_(Dmochowski)/Xi%C4%99ga_II
- Cytat w karcie „Heraion Argejskie”: Homer, „Iliada” IV 50–53, przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Iliada_(Dmochowski)/Xi%C4%99ga_IV
- Cytat w karcie „Tiryns (Tiryntha)”: Homer, „Iliada” II 559–563, przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Iliada_(Dmochowski)/Xi%C4%99ga_II
- Cytat w karcie „Epidauros: Asklepiejon i teatr”: Homer, „Iliada” IV 192–197, przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Iliada_(Dmochowski)/Xi%C4%99ga_IV
- Cytat w karcie „Eleusis (Elefsina): Telesterion i Ploutonion”: Hymn homerycki, „Do Demeter” 480–482, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%9F%CE%BC%CE%B7%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF_%CE%8E%II._%CE%95%CE%B9%CF%82_%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%AE%CF%84%CF%8
- Cytat w karcie „Lewadia (Livadeia): wyrocznia Trofoniosa i źródła Krya”: Pauzaniasz, „Wędrówka po Helladzie” IX 39.7–8, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82_%CF%80%CE%B5%
- Cytat w karcie „Lewadia (Livadeia): wyrocznia Trofoniosa i źródła Krya”: Pauzaniasz, „Wędrówka po Helladzie” IX 39.14, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82_%CF%80%CE%B5%
- Cytat w karcie „Delfy (Delfoi): sanktuarium Apollina i Źródło Kastalskie”: Hymn homerycki, „Do Apollina” 282–288, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/

%CE%9F%CE%BC%CE%B7%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF_%CE%8E%
III._%CE%95%CE%B9%CF%82_%CE%91%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%BB%CF%
- Cytat w karcie „Delfy (Delfoi): sanktuarium Apollina i Źródło Kastalskie”: Hymn homerycki, „Do Apollina” 294–299, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%9F%CE%BC%CE%B7%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF_%CE%8E%III._%CE%95%CE%B9%CF%82_%CE%91%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%BB%CF%
- Cytat w karcie „Termopile (Thermopyles)”: Epigramat na grobie Spartan, przytoczony przez Herodota, „Dzieje” VII 228, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1%CE%B9_(%CE%97%%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CF%8D%CE%BC%CE%BD%CE%B9%CE%B1
- Cytat w karcie „Dion: święte miasto Zeusa u stóp Olimpu”: Homer, „Iliada” I 493–499, przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Iliada_(Dmochowski)/Xi%C4%99ga_I
- Cytat w karcie „Perperikon (Перперикон)”: Swetoniusz, „Boski August” 94.5, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/Augustus*.html
- Cytat w karcie „Monastyr Rylski (Рилски манастир)”: Iwan Wazow, „Noc w monasterze” 1–8, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://bg.wikisource.org/wiki/%D0%9D%D0%BE%D1%89_%D0%B2_%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%
- Cytat w karcie „Skały Belogradczika i twierdza Kaleto”: Felix Kanitz, „Bułgaria Naddunajska i Bałkan” t. I, s. 47, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://archive.org/details/bub_gb_wgARAAAAIAAJ/page/n68/mode/1up
- Cytat w karcie „Żelazna Brama: Twarz Decebala i Tabula Traiana”: Tablica w skale nad Dunajem (100 r.), „Tabula Traiana” CIL III 1699, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Negotia/Tituli_operum1_CIL.htm
- Cytat w karcie „Żelazna Brama: Twarz Decebala i Tabula Traiana”: Kasjusz Dion o moście Trajana pod Drobetą, „Historia rzymska” LXVIII 13, 5, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://archive.org/details/diosromanhistory08cassuoft/page/384/mode/2up
- Cytat w karcie „Ulpia Traiana Sarmizegetusa”: Tablica z dawnego forum kolonii (106–117 r.), „napis fundacyjny, w większości odtworzony z odpisów” CIL III 1443, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://heurist.huma-num.fr/heurist/judaism_and_rome/view/120

- Cytat w karcie „Sarmizegetusa Regia”: Kasjusz Dion, „Historia rzymska” LXVIII 14, 3–4, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://archive.org/details/diosromanhistory08cassuoft/page/386/mode/2up
- Cytat w karcie „Góra Găina: Târgul de fete (Targ dziewcząt)”: Mihai Eminescu, „Rumuni z Węgier, Siedmiogrodu i Bukowiny” „Timpul”, 10 lipca 1881, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://ro.wikisource.org/wiki/Rom%C3%A2nii_din_Ungaria,_Transilvania_%C8%99i_Bucovina
- Cytat w karcie „Amfipolis: grobowiec Kasta i Lew z Amfipolis”: Tukidydes, „Wojna peloponeska” IV 102.3–4, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1_%CF%84%CE%BF%
- Zdjęcie „Butrint (Butrinti)”: Geoff Wong, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amphitheatre_of_Butrint_2009.jpg
- Zdjęcie „Butrint (Butrinti)” (Greckie inskrypcje na murze przy wejściu do teatru, w...): Adam Jones from Kelowna, BC, Canada, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hellenic_Inscription_on_Wall_of_Amphitheater_-_Butrint_Archaeological_Site_-_Butrint_National_Park_-_Albania_(27495880497).jpg
- Zdjęcie „Butrint (Butrinti)” („Bogini z Butrintu”, marmurowa głowa z IV w. p.n.e....): Adam Jones from Kelowna, BC, Canada, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Head_of_Apollon_(Illyrian_-_4th_Cent._BCE)_-_National_Historical_Museum_-_Tirana_-_Albania_-_02_(42748100092).jpg
- Zdjęcie „Dodona (Dodoni)”: Onno Zweers, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:D70-0404-dodona.jpg
- Zdjęcie „Dodona (Dodoni)” (Ołowiana tabliczka z pytaniem do wyroczni z końca VI w....): Zde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lead_plate,_Dodona,_inscription_is_request_for_divination,_late_6th_c_BC,_AM_
- Zdjęcie „Zagoria i wąwóz Vikos (Monodendri, Papigo)”: Calistemon, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vikos_Gorge_seen_from_Beloi_Viewpoint,_September_2022_03.jpg
- Zdjęcie „Zagoria i wąwóz Vikos (Monodendri, Papigo)” (Most Kokkorisa, jeden z kamiennych łukowych mostów Zagorii.): Calistemon, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kokkoris_Bridge,_Greece,_September_2022_07.jpg
- Zdjęcie „Ioannina: Muzeum Archeologiczne i twierdza (Kastro)”: Calistemon, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fethiye_Mosque,_Ioannina,_September_2022_03.jpg

- Zdjęcie „Ioannina: Muzeum Archeologiczne i twierdza (Kastro)” (Grób Ali Paszy przy meczecie Fethiye w Its Kale,...): Calistemon, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ali_Pasha%27s_tomb,_Fethiye_Mosque,_Ioannina,_September_2022.jpg
- Zdjęcie „Źródła Acheronu (Glyki)”: Aretipapad, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Acheron_Springs,_Preveza_Greece.jpg
- Zdjęcie „Źródła Acheronu (Glyki)” (Pomnik kobiet z Souli na górze Zalongo koło Prewezy,...): HaTe, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zalongo.300626.png
- Zdjęcie „Nekromanteion nad Acheronem (Mesopotamos)”: Nikos Laskaridis, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%CE%9D%CE%B5%CE%BA%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%84%
- Zdjęcie „Lefkada: przylądek Lefkatas i Porto Katsiki”: Dimitra Papadimitriou, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Porto_Katsiki_Beach,_Lefkada,_Ionian_Islands,_Greece.jpg
- Zdjęcie „Lefkada: przylądek Lefkatas i Porto Katsiki” (Latarnia na białym urwisku przylądka Lefkatas, w miejscu...): Austroungarika, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lighthouse_at_Cape_Lefkada.JPG
- Zdjęcie „Jaskinia Melissani”: No machine-readable author provided. Christos Vittoratos assumed (based on copyright claims)., Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lake-Melissani.JPG
- Zdjęcie „Plaża Myrtos (punkt widokowy)”: Matt Sims, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Myrtos_Beach,_Kefalonia.jpg
- Zdjęcie „Assos i Fiskardo”: Tom Corser, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Assos_Greece_Kefalonia.jpg
- Zdjęcie „Assos i Fiskardo” (Nabrzeże Fiskardo: kolorowe domy z czasów weneckich,...): Paul Brink at Dutch Wikipedia, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fiskardo1.jpg
- Zdjęcie „Piso Aetos (Alalkomenai)”: Jarmila Book, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alalkomenai,_Ithaka_01.jpg
- Zdjęcie „Grota Nimf (Marmarospilia), Itaka” (Trzy nimfy w korowodzie za Hermesem, z prawej rogata...): This file was donated to Wikimedia Commons as part of a project by the Metropolitan Museum of Art. See the Image and Data Resources Open Access Policy, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marble_relief_of_Hermes,_three_nymphs,_and_Achelo%C3%B6s_MET_216362.j
- Zdjęcie „Grota Nimf (Marmarospilia), Itaka” (Grota nimf w miniaturze: terakotowa kapliczka z nimfami...): Tangopaso, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grotte_des_Nymphes_(Louvre,_Myr_206).jpg

- Zdjęcie „Pałac Nestora (Ano Englianos)”: Jean Housen, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:20190508_088_pylos_nestor.jpg
- Zdjęcie „Pałac Nestora (Ano Englianos)” (Gliniana tabliczka z pismem linearnym B z pałacu w Pylos...): Zunkir, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Linear_B_tablet_Pylos_offerings_Poseidon_Es_727.jpg
- Zdjęcie „Pałac Nestora (Ano Englianos)” („Agat z Pylos” z grobu Wojownika z gryfem, kamień o...): Jengod, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pylos_Combat_Agate_on_exhibit_at_the_Getty_Villa_2025_(cropped).jpg
- Zdjęcie „Świątynia Apollina Epikuriosa w Bassaj (Vasses)”: Mark Landon (photographed in 1982; digitized in 2021), CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Temple_of_Apollo_Bassae_1982.jpg
- Zdjęcie „Świątynia Apollina Epikuriosa w Bassaj (Vasses)” (Płyty marmurowego fryzu z wnętrza świątyni (walki Greków...): Photograph by Mike Peel (www.mikepeel.net)., CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Part_of_the_Bassae_Frieze_at_the_British_Museum.jpg
- Zdjęcie „Zatoka Voidokilia i Jaskinia Nestora”: Grzontan, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Voidokilia_Beach1.jpg
- Zdjęcie „Zatoka Voidokilia i Jaskinia Nestora” (Jaskinia Nestora na skale nad zatoką, w której według...): Fæ, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nestors_cave.jpg
- Zdjęcie „Jaskinie Diros (Vlychada, Alepotrypa)”: Koppi2 at German Wikipedia, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Diros_Cave.JPG
- Zdjęcie „Vathia”: Wladyslaw, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vathia_Mani_Greece_2.jpg
- Zdjęcie „Przylądek Tajnaron (Tenaro, Matapan)”: G Da, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tenaro_cape,_Greece_-_panoramio.jpg
- Zdjęcie „Przylądek Tajnaron (Tenaro, Matapan)” (Mozaika z podłogi rzymskiego domu przy ścieżce do...): Nicolas Hadjidimitriou, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%CE%A1%CF%89%CE%BC%CE%B1%CE%B9%CE%BA%CE%AC_%CF%88%CE%B7
- Zdjęcie „Menelaion (sanktuarium Menelaosa i Heleny)”: George E. Koronaios, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Menelaion_(Sanctuary_of_Menelaus_and_Helen)_in_Sparta.jpg
- Zdjęcie „Wodospady Polylimnio”: Grzontan, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Polylimnio.jpg

- Zdjęcie „Plaże Foneas i Gnospi (Kardamyli)”: Patrice78500, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Agios_Nikolaos_(Magne_Occidental).jpg
- Zdjęcie „Mistra (Mystras)”: Patrice78500, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:View_of_Pantanassa_Monastery_in_Mystras_from_the_north.jpg
- Zdjęcie „Mistra (Mystras)” (Boże Narodzenie, fresk z XIV w. w kościele Peribleptos:...): Meister der Peribleptos-Kirche in Mistra, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Meister_der_Peribleptos-Kirche_in_Mistra_001.jpg
- Zdjęcie „Leonidio i przejazd przez góry Parnon”: Herbert Ortner, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leonidi_from_west_1993.jpg
- Zdjęcie „Leonidio i przejazd przez góry Parnon” (Klasztor Elona przyklejony do rdzawej ściany wąwozu...): AlMare, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Panagia_Elonas_Greece.jpg
- Zdjęcie „Mykeny (Mykines)”: Zde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lion_Gate,_Mycenae,_201507.jpg
- Zdjęcie „Mykeny (Mykines)” (Złota „maska Agamemnona” z grobu V w Kręgu Grobów A (XVI...): Jebulon, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Agamemnon_mask_NAMA_Athens_Greece.jpg
- Zdjęcie „Mykeny (Mykines)” (Wnętrze Skarbca Atreusza: wejście z ok. 120-tonowym...): Zde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Interior_of_Treasury_of_Atreus,_Mycenae,_090946.jpg
- Zdjęcie „Monemwazja (Monemvasia), Górne i Dolne Miasto”: Bgabel, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:GR-monemvasia-felsen.jpg
- Zdjęcie „Monemwazja (Monemvasia), Górne i Dolne Miasto” (Kościół Hagia Sophia z XII w. na krawędzi urwiska w...): Jeroenu, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Monemvasia_Church_of_Hagia_Sophia.jpg
- Zdjęcie „Monemwazja (Monemvasia), Górne i Dolne Miasto” (Dom rodzinny Jannisa Ritsosa przy bramie Dolnego Miasta,...): C messier, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%CE%9F%CE%B9%CE%BA%CE%AF%CE%B1_%CE%93%CE%B9%CE%AC%CE%BD
- Zdjęcie „Heraion Argejskie”: Sarah Murray, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Argos_Heraion_Plain.jpg
- Zdjęcie „Heraion Argejskie” (Dwa archaiczne kurosy z Delf, utożsamiane z Kleobisem i...): Zde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kleobis_and_Biton,_580_BC,_AM_of_Delphi,_201360x.jpg
- Zdjęcie „Heraion Argejskie” (Marmurowa głowa Hery z Heraionu (ok. 420 p.n.e.),...): George E. Koronaios, CC BY-SA 4.0, https://

commons.wikimedia.org/wiki/File:Head_of_Hera_(National_Archaeological_Museum_of_Athens,_1-31-2023).jpg
- Zdjęcie „Tiryns (Tiryntha)”: Zde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:West_Walls_of_Tiryns,_202037.jpg
- Zdjęcie „Tiryns (Tiryntha)” (Galeria w grubości murów cytadeli, przykryta sklepieniem...): Zde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gallery_in_Tiryns,_202010.jpg
- Zdjęcie „Tiryns (Tiryntha)” (Fresk z akrobatą skaczącym przez byka z pałacu w...): George E. Koronaios, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mycenaean_bull-leaping_fresco_from_Tiryns_at_the_NAM_on_October_26,_2021.jpg
- Zdjęcie „Nafplio: twierdza Palamidi”: George E. Koronaios, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_fortress_of_Palamidi_from_the_Argolic_Gulf_on_30_March_2019.jpg
- Zdjęcie „Nafplio: twierdza Palamidi” (Wenecki zamek Bourtzi na wysepce w porcie Nafplio,...): Giles Laurent, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1007_Bourtzi_Castle_in_Nafplio_Photo_by_Giles_Laurent.jpg
- Zdjęcie „Epidauros: Asklepiejon i teatr”: Berthold Werner, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Epidauros_BW_2017-10-10_16-38-16.jpg
- Zdjęcie „Epidauros: Asklepiejon i teatr” (Fundamenty tolosu z labiryntem koncentrycznych korytarzy...): Zde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tholos_of_Epidaurus,_202479.jpg
- Zdjęcie „Kanał Koryncki”: Berthold Werner, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Korinth_BW_2017-10-10_09-53-23.jpg
- Zdjęcie „Kanał Koryncki” (Odkopany odcinek diolkosu, brukowanej drogi do...): George E. Koronaios, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Remains_of_the_ancient_diolkos_of_Corinth_on_22_May_2019.jpg
- Zdjęcie „Kanał Koryncki” (Most zatapiany w Isthmii, na wschodnim końcu kanału:...): Zde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Submersible_bridge,_Isthmia,_202762.jpg
- Zdjęcie „Eleusis (Elefsina): Telesterion i Ploutonion”: TimeTravelRome, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Archaeological_Site_of_Eleusis_-_Telesterion_06.jpg
- Zdjęcie „Eleusis (Elefsina): Telesterion i Ploutonion” (Wielki Relief Eleuzyński (ok. 440–430 p.n.e.): Demeter...): Yair-haklai, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Great_Eleusinian_relief_(NAMA_126).jpg

- Zdjęcie „Eleusis (Elefsina): Telesterion i Ploutonion” (Grota Ploutonion u stóp wzgórza, sanktuarium Hadesa i...): Furius, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ploutonion,_Eleusis_cave.jpg
- Zdjęcie „Lewadia (Livadeia): wyrocznia Trofoniosa i źródła Krya”: C messier, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%CE%9A%CE%AC%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF_%CE%9B%CE%B9%CE%B2%
- Zdjęcie „Delfy (Delfoi): sanktuarium Apollina i Źródło Kastalskie”: Bernard Gagnon, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tholos_of_Delphi_03.jpg
- Zdjęcie „Delfy (Delfoi): sanktuarium Apollina i Źródło Kastalskie” (Woźnica z brązu (ok. 478–474 p.n.e.), część pomnika...): Zde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Charioteer_of_Delphi,_478_BC,_AM_of_Delphi,_201441.jpg
- Zdjęcie „Delfy (Delfoi): sanktuarium Apollina i Źródło Kastalskie” (Blok ze ściany Skarbca Ateńczyków z hymnem do Apollina i...): Zde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Delphic_hymns_to_Apollo,_128_BC,_inscription_in_AM_of_Delphi,_201388.jpg
- Zdjęcie „Methana: wulkan przy Kameni Chora”: Helmut Aschauer, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kameno_Vuono.jpg
- Zdjęcie „Heraion w Perachorze i latarnia Melagavi”: Donarreiskoffer, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Heraion_of_Perachora,_Greece_06.jpg
- Zdjęcie „Heraion w Perachorze i latarnia Melagavi” (Kamienna latarnia Melagavi z 1897 r. na skałach nad sanktuarium.): George E. Koronaios, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Melagavi_lighthouse_(Heraion_lighthouse)_in_Loutraki.jpg
- Zdjęcie „Grota Korycka (Korykion Antron)”: Zde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Corykian_Cave,_exterior,_Kori10.jpg
- Zdjęcie „Grota Korycka (Korykion Antron)” (Tak przedstawiano nimfy z grot: Hermes prowadzi korowód...): Gary Todd from Xinzheng, China, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ancient_Greece_Marble_Votive_Relief_for_Hermes_and_the_Nymphs,_from_the_
- Zdjęcie „Grota Korycka (Korykion Antron)” (Dar z innej groty: rodzina idzie z jagnięciem do ołtarza...): Zde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Painted_wooden_plaque,_procession_to_sacrifice,_540-530_BC,_NAMA_16464,_
- Zdjęcie „Termopile (Thermopyles)”: Fkerasar, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Thermopylae_ancient_coastline_large.jpg

- Zdjęcie „Termopile (Thermopyles)” (Pomnik z 1955 r. z brązowym Leonidasem i napisem ΜΟΛΩΝ...): Ribouldingue, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leonidas-Denkmal_Thermopylen.jpg
- Zdjęcie „Termopile (Thermopyles)” (Płyta z epigramatem przypisywanym Simonidesowi na...): Rafal Slubowski, N. Pantelis, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Thermopiles_memorial_epitaph.jpg
- Zdjęcie „Leibethra (Leivithra): tradycyjny grób Orfeusza”: Juergen-Olymp, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leivithra,_Gutshaus.jpg
- Zdjęcie „Dion: święte miasto Zeusa u stóp Olimpu”: Annatsach, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Archaeological_site_at_Dion_Pierias.jpg
- Zdjęcie „Dion: święte miasto Zeusa u stóp Olimpu” (Sanktuarium Izydy nad źródłami, których woda wciąż...): Carole Raddato from FRANKFURT, Germany, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sanctuary_of_Isis,_Ancient_Dion_(6934072192).jpg
- Zdjęcie „Dion: święte miasto Zeusa u stóp Olimpu” (Hydraulis, wodne organy znalezione w 1992 r. w Dion,...): Zde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hydraulos,_2nd_century_AD,_AM_Dion,_Diom435.jpg
- Zdjęcie „Wąwóz Enipeas i Prionia”: Ziegler175, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:MakEnipeasSchlucht03.jpg
- Zdjęcie „Rupite (Рупите)”: In-cognito at Bulgarian Wikipedia, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kozhuh-heights-Rupite.JPG
- Zdjęcie „Rupite (Рупите)” (Cerkiew św. Petki w Rupite, wzniesiona w miejscu...): In-cognito at Bulgarian Wikipedia, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rupite-Temple.JPG
- Zdjęcie „Tatul (Татул): sanktuarium trackie”: Anton Lefterov, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:TatulSanctuaryHill.jpg
- Zdjęcie „Tatul (Татул): sanktuarium trackie” (Skalny „sarkofag” na szczycie ściętej piramidy w Tatulu,...): Filipov Ivo, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tatul_sarcophagus_BG_2.jpg
- Zdjęcie „Perperikon (Перперикон)”: Kiril Kapustin, CC BY 2.5 bg, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Perperikon_Kiril_Kapustin_36.JPG
- Zdjęcie „Perperikon (Перперикон)” (Wykuty w skale okrągły ołtarz na szczycie Perperikonu,...): Красимир Косев, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Perperikon_-_Bulgaria.An_ancient_Thracian_city_where_fire_rituals_were_practiced_on_the_larges_panoramio.jpg
- Zdjęcie „Monastyr Rylski (Рилски манастир)”: Pudelek (Marcin Szala), CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/

File:Rila_Monastery_(%D0%A0%D0%B8%D0%BB%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%
_by_Pudelek.JPG
- Zdjęcie „Monastyr Rylski (Рилски манастир)” (Grzesznice prowadzone przez diabły do piekła, fresk z...): David Stanley from Nanaimo, Canada, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Female_Sinners_(48865325241).jpg
- Zdjęcie „Skały Belogradczika i twierdza Kaleto”: Original uploader was Svik at bg.wikipedia, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Belogradchik-fortress-svik.JPG
- Zdjęcie „Skały Belogradczika i twierdza Kaleto” (Czerwone wieże z piaskowca i zlepieńca, zabarwione...): Pudelek (Marcin Szala), CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Belogradchik_Rocks_(%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%80%
_by_Pudelek.JPG
- Zdjęcie „Jaskinia Magura (Магура)”: Vislupus, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Magura_cave_011.jpg
- Zdjęcie „Jaskinia Magura (Магура)” (Malowidła guanem nietoperzy na ścianie jaskini Magura:...): Nk, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Magura_-_drawings.jpg
- Zdjęcie „Żelazna Brama: Twarz Decebala i Tabula Traiana”: https://www.facebook.com/george.bufan, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Statuia_Chipul_lui_Decebal_-_Cazanele_Dun%C4%83rii,_Rom%C3%A2nia.jpg
- Zdjęcie „Żelazna Brama: Twarz Decebala i Tabula Traiana” (Tabula Traiana na serbskim brzegu, przeniesiona w latach...): This image was made by Sadko. Please credit this with: "Sadko, Wikipedia" in the immediate vicinity of the image. A message to me would be appreciated as well. If you wish to use, license, or buy the image, please contact me to discuss terms. More of my work can be found in my personal gallery., CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Traian%27s_Table_(Tabula_Traiana).jpg
- Zdjęcie „Lepenski Vir”: Nemezis, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lepenski_vir_1.JPG
- Zdjęcie „Lepenski Vir” (Praroditeljka („Pramatka”), rzeźba z czerwonego...): Beko, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Foremother_(Lepenski_Vir).jpg
- Zdjęcie „Ulpia Traiana Sarmizegetusa”: Uhserban, CC BY-SA 3.0 ro, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amfiteatrul_de_la_Ulpia_Traiana_Sarmizegetusa.jpg
- Zdjęcie „Densuș: kościół św. Mikołaja”: Motacilla, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Densu%C8%99_SfNicolae_vest.jpg

- Zdjęcie „Densuș: kościół św. Mikołaja” (Resztki średniowiecznych malowideł we wnęce nad...): Motacilla, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Densu%C8%99_SfNicolae_mural%C4%83.jpg
- Zdjęcie „Zamek Korwinów (Castelul Corvinilor), Hunedoara”: Pudelek, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hunedoara_Castle_(Vajdahunyadi_v%C3%A1r)_by_Pudelek.jpg
- Zdjęcie „Zamek Korwinów (Castelul Corvinilor), Hunedoara” (Kruk, herb rodu Hunyadich, na kamiennej tarczy we wnętrzu zamku.): ViperDex, CC BY-SA 3.0 ro, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Castelul_Corvinilor_2.jpg
- Zdjęcie „Sarmizegetusa Regia”: Razvan Socol, CC BY-SA 3.0 ro, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sarmizegetusa_Regia_(2).JPG
- Zdjęcie „Sarmizegetusa Regia” (Złote spiralne bransolety dackie odzyskane po...): Jorge Láscar from Australia, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dacian_gold_bracelet_-_National_Museum_of_Romanian_History_(11320745754).jpg
- Zdjęcie „Sarmizegetusa Regia” (Złoty stater z napisem KOSON (połowa I w. p.n.e.),...): CNG, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Koson_79000126.jpg
- Zdjęcie „Góra Găina: Târgul de fete (Targ dziewcząt)” (Kobiety grające na tulnicach w Górach...): Szabó Tamás, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Europeana.eu-952-Culturalia_1bb9f9b8_abac_4ab3_aa57_8a489b3d11f8-ed4a1cbe3fc3ccfa3a5cd326870b36e6-cropped.jpg